

חדוותא דאורייתא

פרשת ואתחנן

א. תפילת משה רבינו להכנס לא"י - ג * ב. מתי נאמר למשה רבינו כי לא תעבר את הירדן הזה - ד * ג. מתי משה רבינו התפלל את התקט"ו תפילות - ד * ד. בדברי רש"י שחנן הוא לשון מתנת חנם - ה * ה. תפילה היא לשם הוי"ה - ה * ו. בטעם שדיבר משה רבינו בלשון תחנונים - ה * ז. בטעם שאמר משה לשון תחינה - ה * ח. בדברי משה רבינו שאמר סבור הייתי שהותר הנדר - ה * ט. אם משרע"ה היה בונה את בהמ"ק הוא לא היה נחרב לעולם - ו * י. משה רבינו אמר שירה כדי שישמע תפילתו - ו * יא. בביאור אתה החלות - ו * יב. מזכיר הכתוב ניסים שעשה הקב"ה לישראל - ו * יג. משרע"ה ביקש לעבור רק אמה אחת בירדן - ו * יד. משה רבינו נקבר בקבר מעשה שמים - ו * טו. משה רבינו ביקש להכנס לארץ לשנים ושלוש שנים - ז * טז. אם עם ישראל היו מתפללים על משרע"ה שיכנס לארץ היה נכנס - ז * יז. היה אפשרות למשה רבינו להכנס לא"י והיה מתקיים תפילתו ובתנאי שלא יבקש על מחילת חטא העגל - ז * יח. מי שאומר ב' תיבות נא תפילתו מתקבלת - ז * יט. בטעם שחרמון נקרא שיאון - ז * כ. מהו החטא של משה רבינו - ז * כא. הראהו הקב"ה למשה רבינו המערות והמחילות של א"י - ח * כב. אי איכא בל תוסיף כשעושה מחמת ספק - ח * כג. מי שעושה מצוה שלא נצטוה בה אי עובר בבל תוסיף - ח * כד. אם נתכוין להדיא לא לצאת אם עובר בבל תוסיף - ח * כה. מי שיושב בסוכה רק בשמיני אי עובר בבל תוסיף - ט * כו. מי שלוקח יותר מב' ערבות וג' הדסים אם עובר בבל תוסיף - ט * כז. בביאור ב' הציווים של בל תוסיף כאן ובפרשת ראה - ט * כח. אם איכא בל תוסיף בעשיית מצוה דרבנן ב' פעמים - ט * כט. כולם היו תמימים בלא מום - י * ל. תלמידי חכמים שמזקינים אם דעתם מתווספת עליהם - י * לא. ביאור בכל קראנו אליו - י * לב. חכמת חכמי ישראל - יא * לג. בענין הלימוד לבניו ולבני בניו - יא * לד. באיסור שכחת התורה - יא * לה. בענין מעלת המלמד את בן תורה - יא * לו. אי צריך ללמד את בן בן בנו - יא * לז. מי שמחמיר על עצמו ומסתכן בנפשו אם טוב עושה - יב * לח. במה איירי קרא דונשמרתם מאוד לנפשותיכם - יב * לט. מהו כור הברזל - יב * מ. ביאור הפסוק כי אנכי מת בארץ הזאת - יב * מא. אין להקפיד על גימטריא חסר אחת - יג * מב. מהיכן ילפינן דשוטה פטור מן הראיה - יג * מג. ביאור וידעת היום וכו' אין עוד - יג * מד. זריזות משה בקיום מצוות - יג * מה. למה ניתן טעם העליון דפרשת ואתחנן - יד * מו. אנוכי ולא יהיה לך בדבור אחד נאמרו - יד * מז. כל השינויים בין ב' הדברות נאמרו בדבור אחד - יד * מח. מה היה כתוב על הלוחות הראשונות והשניות - יד * מט. באיזה לשון נאמרו עשרת הדברות - יד * נ. בחלומי שמעתי קול אלוקים מדבר עשרת הדברים - יד * נא. אם הקב"ה מצרף מחשבת ע"ז למעשה - יד * נב. בחומר ע"ז - טו * נג. אי גם על עשיית ע"ז יש דין דיהרג ואל יעבור - טו * נד. אם הבנים נענשים על חטא האם - טו * נה. אם מצוות עשה גדול מלא תעשה - טו * נו. בדין קטן העושה מלאכה בשבת - טו * נז. בהמה שיש בה שותפות של ישראל ועכו"ם אי אית ביה איסורא דשביית בהמתו - טו * נח. במעלת כבוד אב ואם - טו * נט. י"ז תיבות יתרות דברות אחרונות על הראשונות - טז * ס. הסמיכות דכיבוד אב ואם ללא תרצח - טז * סא. אב שצוה לבנו להוציא מעות מכסף הירושה אי חשיב משל אב או משל בן - טז * סב. אם בני נח נצטוו על כיבוד אב ואם - טז * סג. אי איכא כיבוד אב היכא שלא צוה אע"ג דידיעין שזהו רצונו - טז * סד. בכיבוד אחיו הגדול אי הוי אף באחיו מן האב - טז * סה. אם כיבוד אב ואם חשיב מצוה אחת או ב' מצוות - טז * סו. כיבוד או"א אי הוי בין אדם למקום או לחבירו - טז * סז. מי שעוסק בכיבוד אב יש לו פטור של עוסק במצוה - יז * סח. ביאור

לא תנאף- יז * סט. - בדין להעיד עדות שאינו אמת באופן שאין העדות מחייבת- יז * ע. - בטעם המפסיק שבלא תרצח וכו'- יז
 * עא. - בטעם דכתיב עד שקר ולא כתיב עדות שקר- יז * עב. - לא תענה אסור אף בגוי- יז * עג. - בגדר לאו דלא תחמוד- יח *
 עד. - אם יש לא תחמוד מעכו"ם- יח * עה. - בלאו דלא תחמוד אשת רעך- יח * עו. - בחומר האיסור דלא תחמוד- יח * עז. - חרדת
 הר סיני- יח * עח. - ביאור מה שאומרים בשבת ושני לוחות אבנים הוריד בידו- יח * עט. - כל הארבעים יום שעמד משה בהר
 לא פסקו הקולות- יח * פ. - הדיבור של הקב"ה היה מזיק לאומות העולם- יח * פא. - בענין הבחירה- יט * פב. - כל אחד נתעברה
 אשתו וזכר לאחר מתן תורה- יט * פג. - לאחר מתן תורה היה מצות עונה לכלל ישראל- יט * פד. - מכאן מקור לגר שנתגייר
 כקטן שנולד- יט * פה. - ממתן תורה זכו ישראל לקרות שמע- יט * פו. - בטעם שעיי"ן של שמע תלויה- יט * פז. - בדין ספק קרא
 קריאת שמע- יט * פח. - צריך לאהוב את התורה- יט * פט. - ואהבת את ה' אלוקיך וכו' כמו האבות- יט * צ. - ואהבת את עבודת
 ה' אלוקיך- יט * צא. - אם אפשר להשוות אהבת ת"ח לאהבת המקום- כ * צב. - בחומר איסורי בין אדם לחבירו גם מעכו"ם-
 כ * צג. - בדברי הגמ' אם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו- כ * צד. - בדרשת חז"ל לעבדו בשני יצריך- כ * צה. - מי שמוסר
 נפשו על קדושת השם אינו מרגיש ביסורים- כ * צו. - בדברי ר"ע דאת בא לרבות ת"ח- כ * צז. - אימתי זמן ק"ש של שחרית-
 כא * צח. - כונת השמות בפסוק ראשון- כא * צט. - בהא דחתן פטור מק"ש- כא * ק. - עוסק במצוה פטור רק ממ"ע שהז"ג- כא
 * קא. - מי שלא קרא ק"ש שעל המטה אי יצא יד"ח ק"ש של ערבית- כא * קב. - אם זמן ק"ש זה לפי שעות זמניות- כב * קג. -
 בענין ק"ש שקראה בכל לשון- כב * קד. - עשה דק"ש דוחה לעשה דוהיה מחניך קדוש- כב * קה. - כונת פסוק ראשון- כב * קו. -
 לקרוא ק"ש היכא דהוי לועג לרש- כב * קז. - בשיעור שיכיר את חבירו לענין ק"ש- כג * קח. - אי לכתחילה צריך לומר ברכות
 ק"ש בזמן ק"ש- כג * קט. - אי אדם יכול להוציא את חבירו בק"ש- כג * קי. - מי שלא קרא ק"ש בערבית אי קוראה לאחר הנץ
 החמה בברכותיה- כג * קיא. - מהו שיעור קריאת שמע דאורייתא- כד * קיב. - אי איכא מ"ד דק"ש דאורייתא- כד * קיג. - אם
 אפשר להחמיר כב"ש ולקרוא ק"ש של שחרית בעמידה- כד * קיד. - עבד עברי אי חייב בק"ש- כד * קטו. - בענין בין הזמנים-
 כד * קטז. - במעלת לימוד התלמידים- כד * קיז. - אין מלמדים תורה לנתין ולממזר- כה * קיח. - המעשה דסליק בנו של רב
 כהנא- כה * קיט. - אם מהני שומע כעונה בת"ת- כז * קכ. - בטעם שאין מניחין תפילין בשבת ויו"ט- כז * קכא. - הקב"ה ברא
 את הראש בשביל התפילין- כז * קכב. - עם ישראל מרצין את הקב"ה בתפילין- כז * קכג. - מעלת מי שהולך בטו"ת כל היום-
 כז * קכד. - אין לך גדול בכל מ"ע שבתורה יותר מתפילין- כז * קכה. - מעלת מצות תפילין- כח * קכו. - תפילין של יד מציל
 מש"ד ושל ראש מגאווה- כח * קכז. - אי צריכים גוף נקי לתפילין של יד- כח * קכח. - בדין שינת עראי עם תפילין- כח * קכט. -
 מי שמתו אחיו מחמת מילה אי מניח תפילין בשבת- כח * קל. - אי מניחין תפילין בער"פ אחר חצות- כח * קלא. - בענין היסח
 הדעת בתפילין- כח * קלב. - בענין מי שקורא ק"ש של ערבית קודם הנץ החמה אי מניח תפילין- כח * קלג. - אם גם בק"ש של
 ערבית אמרינן שמי שקורא בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו- כט * קלד. - בטעם שאמרינן שהקורא ק"ש בלא תפילין
 כאילו מעיד עדות שקר בעצמו- כט * קלה. - קריאת פרשת קדש והיה כי יביאך בלא תפילין- כט * קלו. - כל הקורא ק"ש בלא
 תפילין מעיד עדות שקר בעצמו אם זה גם כשמניחים תפילין אח"כ- כט * קלז. - אם מניחין תפילין בחוה"מ- כט * קלח. - בדין
 לבישת תפילין בשבת- ל * קלט. - שיעור אורך הרצועות דתפילין של ראש- ל * קמ. - בדין מי שראה לאחר חליצת התפילין
 שהותר לו הקשר של יד- ל * קמא. - אי בעל קרי מותר בתפילין- ל * קמב. - מקום הנחת תפילין לאיטר- ל * קמג. - בהא דאמרו
 דמיכל בת שאול היתה מנחת תפילין- ל * קמד. - כמה ברכות מברכים על התפילין- לא * קמה. - אי מניחים בט"ב תפילין של
 יד- לא * קמו. - בהא דאמרו שמי שאינו מניח תפילין הוא מפושעי ישראל בגופן- לא * קמז. - אימתי קרקפתא דלא מנח תפילין

הוי פושעי ישראל בגופן- לא * קמח- במעלת מצות תפילין- לב * קמט- תפילין של יד וראש כנגד זכור ושמור- לב * קנ- אי מברכים שהחיינו על קביעת מזוזה- לב * קנא- אי במדבר קיימו מצות מזוזה- לב * קנב- אי כופין על מצות מזוזה- לב * קנג- עיר שיש בה חזירים אם חייבת במזוזה- לג * קנד- אם אשה יכולה לקבוע מזוזה- לג * קנה- אי הקדלי דחזירי שהותר להם בז' שכיבשו וז' שחילקו היה גורם לטמטום הלב- לג * קנו- אי בז' שכיבשו וז' שחלקו הותר להם איסור טבל- לד * קנו- איזה מאכלות אסורות הותרו להם בכניסתם לארץ- לד * קנח- בספק הגמי' בחולין י"ז אם הותר להם בשר נחירה כשנכנסו לארץ- לד * קנט- בהא דחייב אדם לראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרים- לד * קס- בדין לא תחנם האידנא- לד * קסא- אי איכא לא תחנם בעבד- לה * קסב- בגדר הלאו דלא תחנם- לה * קסג- אי שרי לשבח נכרי לאחר מיתתו- לה * קסד- אסור ליפות נכריה- לה * קסה- אם יש איסור לא תחנם בגר תושב- לו * קסו- מי שמחליף קרקע בא"י עם נכרי אי עובר בלא תחנם- לו * קסז- קנה קרקע מגוי וחזר ומכרה לו אי עובר בלא תחנם- לו * קסח- אי איכא לא תחנם לומר לנכרי ליטול מן ההפקר- לו * קסט- אי איכא לא תחנם בנכרי שאינו עובד ע"ז- לז * קע- דין מצרי הבא על בת ישראל- לז * קעא- עכו"ם הבא על השפחה מהו דין הולד- לז * קעב- דין וולד שנולד מגר שמל ולא טבל- לז * קעג- נכרי הבא על בת ישראל מה דין הולד- לז * קעד- גר הבא על בת ישראל אי מותר הולד בממזרת- לח * קעה- אי שרי לישא בת מומר לע"ז- לח * קעו- הלאו דבתו לא תקח לבנד הגם דאיירי בגיותן בכא"פ הלאו הוא רק ע"י קידושין- לח * קעז- כל עכו"ם צריך שריפה קודם ששוחק- לח * קעח- בהא דמדה טובה מרובה ממדת פורענות- לח * קעט- שכר מצוה בהאי עלמא ליכא רק כשעושה מה שמחויב על פי דין- לח * קפ- יש אופנים שיש שכר בהאי עלמא- לח *

א. תפילת משה רבינו להכנס לא"י

בי"ד ובי"ד שלא יקבלו תפלתו של משה ולא יעלו אותה לפני מפני שנחתם עליו גזר דין, אותו מלאך שממונה על הכרזה אכזריאל שמו באותה שעה קרא הקדוש ברוך הוא בבהלה ואמר להם למלאכי השרת רדו בבהלה ונעלו כל שערי רקיע ורקיע שגבר קול התפלה כלפי מעלה ובקשו לעלות הרקיע מפני קול תפלתו של משה שהיתה תפלתו דומה לחרב שהוא קורע וחותר ואינו מעכב שהיתה תפלתו מעין שם המפורש שלמד מן זגזגאל רב וסופר של בני מרום על אותה שעה הוא אומר (יחזקאל ג) ואשמע אחרי קול רעש גדול ברוך כבוד ה' ממקומו ואין רעש אלא זיע ואין גדול אלא משה שנאמר (שמות יא) גם האיש משה גדול מאד בארץ מצרים בעיני עבדי פרעה ובעיני העם, מהו ברוך כבוד ה' ממקומו בשעה שראו גלגלי מרכבה ושרפי להבה שאמר הקדוש ברוך הוא לא תקבלו תפלתו של משה ולא נשא לו פנים ולא נתן לו חיים ולא הכניסו לא"י אמרו ברוך כבוד ה' ממקומו שאין לפניו משוא פנים לא לקטן ולא לגדול, ומנין שהתפלל משה באותו הפרק חמש מאות וחמשה עשר פעמים שנאמר (דברים ג) ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר ואתחנן בגימטריא הכי הוי, באותה שעה אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע גלוי וידוע לפניך יגיעי וצערי שנצטערתי על ישראל עד שיהיו מאמינים לשמך כמה צער נצטערתי עליהם במצות עד שקבעתי להן תורה ומצות אמרתי כשראיתי בצרתן כך אראה בטובתן ועכשיו שהגיע טובתן של ישראל אתה אומר לי לא תעבור את הירדן הזה הרי אתה עושה תורתך פלסתר דכתיב (שם) ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא, זו היא שילום עבודה של מ' שנה שעמלתי עד שיהיו עם קדוש ונאמן שנא' (הושע יב) ויהודה עוד רד עם אל ועם

פ"ג פכ"ג, ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר, אי' במדרש רבה (פ' וזאת הברכה) "ויהי אחרי מות משה, משה עבדי מת, מלמד שעד עשרה פעמים נגזר עליו שלא יכנס לא"י ועדיין לא נתחתם גזר דין הקשה עד שנגלה עליו בית דין הגדול, אמר לו גזירה היא מלפני שלא תעבור שנא' כי לא תעבור את הירדן, ודבר זה היה קל בעיניו של משה שאמר ישראל חטאו חטאות גדולות כמה פעמים וכיון שבקשתי עליהם רחמים מיד קבל ממני שנאמר (דברים ט) הרף ממני ואשמידם מה כתיב תמן וינחם ה' על הרעה (במדבר יד) אכנו בדבר ואורישנו מה כתיב תמן (שם) ויאמר ה' סלחתי וגוי, אני שלא חטאתי מנעורי לא כל שכן כשאתפלל על עצמי שיקבל ממני, וכיון שראה הקדוש ברוך הוא שקל הדבר בעיניו של משה ואינו עומד בתפלה מיד קפץ עליו ונשבע בשמו הגדול שלא יכנס לא"י שנאמר (שם כ) לכן לא תביאו את הקהל הזה אין לכן אלא שבועה שנאמר (שמואל א ג) ולכן נשבעתי לבית עלי וכיון שראה משה שנחתם עליו גזר דין גזר עליו תענית ועג עוגה קטנה ועמד בתוכה, ואמר איני זז מכאן עד שתבטל אותה גזירה, באותה שעה מה עשה משה לבש שק ונתעטף שק ונתפלש באפר ועמד בתפלה ובתחנונים לפני הקדוש ברוך הוא עד שנזדעזעו שמים וארץ וסדרי בראשית ואמרו שמה הגיע צביונו של הקדוש ברוך הוא לחדש את עולמו יצתה בת קול ואמרה עדיין לא הגיע צביונו של הקדוש ברוך הוא לחדש את עולמו אלא (איוב יב) אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש ואין איש אלא משה שנא' (במדבר יב) והאיש משה עניו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה, מה עשה הקדוש ברוך הוא באותה שעה הכריז בכל שער ושער של רקיע ורקיע בכל

אבינו בין הבתרים, ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה (בראשית טו ג), ועדיין לא נשלמו, ולא עשו שם אלא מאתים ועשר, אמר לו הקדוש ברוך הוא לא כמו שאתה מחשב לעצמך, שמיום שנולד יצחק הקדמתי להם הקץ ודלגתי אותי, וכן אומר מדלג על ההרים וגוי' (שיר השירים ב ח), וכבר נשלם, והיינו דכתיב יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו (תהלים קג ז), עלילה שעשה לבני ישראל], אמר ליה הקדוש ברוך הוא חייד אני צוררה לך בכנפיך, ואימתי פרע לו הקדוש ברוך הוא, אמר ר' ברכיה בשעה שבקש להקב"ה כל שבעת ימי אדר שיכנס לארץ ישראל, והרבה תחנונים לפניו, שנאמר ואתחנן אל ה' בעת ההוא".

ג. מתי משה רבינו התפלל את התקט"ו תפילות

שם, ע"י מש"כ בזה דברים נחמדים בפנ"י (ברכות ל"ב). [נז"ל "דרש רבי שמלאי לעולם יסדר אדם שבחו של הקדוש ברוך הוא כו' מנא לן משה כו'. נראה דעיקר מלתא דר' שמלאי היינו לענין שלא ישאל אדם צרכיו בשלש הראשונות ויליף לה שפיר משה דמה שאמר את גדלך היינו מעין ברכת מגן אברהם שהיא נגד מדת הגדולה שהיא מדת אברהם ומה שאמר ואת ידך החזקה היא נגד ברכת אתה גבור שהיא מדת הגבורה דמשי"ה מזכירין בה גבורות גשמים והיא נגד מדת פחד יצחק ומה שאמר אשר מי אל בשמים ובארץ היא מעין ברכת האל הקדוש שהיא נגד מדת יעקב ואי"כ שלשה דברים הללו שהזכיר משה הן מעין ג' ברכות הראשונות של י"ח ואח"כ אמר אעברה נא שהיא שאלת צרכיו, כן נראה לי. ומתוך מה שכתבתי נתיישב לשון מדרש רבה פרשת ואתחנן דאיתא שם ואתחנן אל ה' הלכה כמה תפלות מתפלל אדם בכל יום כך שנו חכמים שלש תפלות מתפלל כו' וזה נוטה למה שכתבתי דתפלת משה בפרשת ואתחנן היה כענין י"ח ברכות. ויתיישב יותר לפי מה דאיתא במדרש פליאה שהתפלל משה תקט"ו תפלות כמנין ואתחנן והוא פלאי מה בעי ללמדינו בזה.

ונראה לי דודאי לאו מחושבנא דואתחנן יליף לה אלא דקושטא דמילתא הכי הוא שהתפלל משה תקט"ו תפלות בחשבון מכוון ודרשא דואתחנן אסמכתא בעלמא היא והיינו לפי מאי דאיתא במדרש ובפרש"י בחומש בפרשת ואתחנן אל ה' בעת ההיא פירש"י לאחר שכבש ארץ סיחון ועוג אמר דמיתי שמא הותר הנדר נמצינו למידין דמקמי הכי לא היה פתחון פה למשה להתפלל שיכנס לארץ ישראל כיון שהיה ע"י שבועה של הקדוש ברוך הוא באומרו לכן לא תביאו ולכן לשון שבועה היא עד שמצא מקום לומר שמא הותר הנדר והיינו ע"י כבישת ארץ סיחון ועוג ומצינו ג"כ בפסוק פרשת דברים שאמר הקדוש ברוך הוא למשה ראה נתתי בידך את סיחון מלך חשבון האמורי ואת ארצו החל רש וגוי' היום הזה אחל תת וגוי' ויש במדרש ובפרש"י בחומש שכפה שר של אמוריים של מעלה תחת רגליו של משה כו' נמצא דלפ"י מאותו יום ואילך היה פתחון פה למשה להתפלל ולומר שמא הותר הנדר, ודיבור זה בכל פרשה זו היה בט"ו באב כדאיתא בפי' יש נוחלין (ב"ב דף קכ"א ע"א) דהיינו ביום שכלו בו מתי מדבר דכתיב ויהי כאשר תמו ע"ש בפרש"י ותוסי באריכות וא"כ צא וחשוב מן ט"ו באב עד ז' באדר יום שמת בו משה כשתחשוב החדשים על הסדר אחד מלא ואחד חסר עולה מאתיים יום דהיינו ד' מלאים וג'

קדושים נאמן, מלאך סמאל הרשע ראש כל השטנים הוא בכל שעה היה מספר מיתתו של משה ואומר מתי יגיע הקץ או הרגע שבו ימות משה שארד ואטול נשמתו הימנו, ועליו אמר דוד (תהלים לו) צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו אין לך רשע בכל השטנים כולן כסמאל ואין לך צדיק בכל הנביאים כמשה שנאמר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים, משל למה הדבר דומה לאדם שנזדמן לסעודת חתן וכלה והיה אותו האיש מצפה ואומר מתי יגיע שמחתם ואשמחה בה כך היה סמאל הרשע מצפה נשמתו של משה ואומר מתי יהיה מיכאל בוכה ואני ממלא פי שחוק עד שאמר לו מיכאל מה רשע אני בוכה ואתה משחק (מיכה ז) אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי כי אשב בחשך ה' אור לי, כי נפלתי מפטירתו של משה קמתי מפרנסתו של יהושע בשעה שהפיל ל"א מלכים, כי אשב בחושך בחורבן בית ראשון ואחרון ה' אור לי לימות המשיח עד כאן עלתה למשה שעה אחת, באותה שעה אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע אם אין אתה מכניס אותי לא"י הניח אותי בעולם הזה ואחיה ולא אמות אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה אם לא אמיתך בעולם הזה היאך אחיך לעולם הבא ולא עוד אלא שאתה עושה תורתי פלסתר שכתוב בתורתך על ידך ואין מידי מציל, אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע אם אין אתה מכניס אותי לא"י הניח אותי כחיות השדה שהן אוכלין עשבים ושותין מים וחיון ורואין את העולם כך תהא נפשי כאחת מהן א"ל רב לך אמר לפניו רבש"ע ואם לאו הניח אותי בעולם הזה כעוף זה שהוא פורח בכל ארבע רוחות העולם ומלקט מזונו בכל יום ולעת הערב חוזר לקנו כך תהא נפשי כאחת מהן אמר לו רב לך, מהו רב לך אמר לו רב לך אשר דברת כיון שראה משה שאין בריה יכולה להצילו מדרך המות באותה שעה אמר הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא, מה עשה משה נטל את המגלה וכתב עליה שם המפורש וספר השיר עדיין לא מלא לכתוב עד שהגיע הרגע שבו ימות משה".

וע"ע במדרש תנחומא (מהדו' בובר) "א"ל הקדוש ברוך הוא למשה כל צער זה שאתה מצטער למה, אמר רבונו של עולם מתיירא אני מחבלו של מלאך המות, א"ל איני מוסרך בידו, אמר לפניו רבונו של עולם, [יוכבד] אמי שהקהו שיניה בשני בניה בחייה יקהו שיניה במיתתי".

ג. מתי נאמר למשה רבינו כי לא תעבר את הירדן

הזה

שם, אי' במדרש רבה (פ' שמיני, ושהש"ר פ"א) "רבי לוי אמר כל שבעת ימי אדר היה משה מבקש תפלה ותחנונים שיכנס לארץ ישראל, ובשביעי אמר לו (דברים ג, כז): כי לא תעבר את הירדן הזה", ובטעם שלא נענה כל השבעת ימים, יעו"י בשוח"ט (מזמור י"ח) "אמר ר' שמואל מלמד שהיה הקדוש ברוך הוא מפתה את משה כל שבעת ימי הסנה שילך בשליחותו למצרים, [הדא הוא דכתיב] ויאמר משה אל ה' בי אדני לא איש דברים אנכי גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך אל עבדך (שמות ד י), גם לרבות, כיצד תמול הרי שני ימים, שלשום הרי שני ימים, גם גם הרי שלשה, הרי ששה ימים, מאז הרי שבעה, ביום השביעי אמר לו שלח נא ביד תשלח (שמות ד' יג), [והיה מסרב ואמר להקב"ה רבון העולם כבר חשבתי מה שאמרת לאברהם

תן לשאר צדיקים מתנת חנם להחיות בחו"ל, ואני רוצה לשכב בא"י.

ה. תפילה היא לשם הוי"ה

שם, עיי' מש"כ הגחיד"א (מראית העין ברכות ה: [וז"ל "ואפשר לפרש בפ' ויסב חזקיהו פניו אל הקיר וכו' במ"ש מהרח"ו ז"ל בפ' ואתחנן אל ה' דהתפלה היא דוקא לשם הוי"ה הנקרא שם העצם כי כל השמות הם ככנויים ומלבושים וכנפים אליו והטועה בזה כופר בעיקר וז"ש ואתחנן אל ה' ואמר אדני אלהים שצריך ליכנס לפני שם הוי"ה על ידי שני שמות אלו כי על ידי שני שמות אלו נפתחים שערי תפלה וזהו אדני שפתי תפתח ופי [אלהים גימט' פה] ואחרי שנפתחו אז מתפלל אל שם הוי"ה לבדו ולא אל שני שמות הנז' ואלו אמר אתה החילות וכמ"ש ואתחנן אל ה' עכ"ד בקצור וז"ש ויסב חזקיהו פניו אל הקיר היא השכינה לשם אדני שהוא לפתוח שערי תפלה. ואחרי כן ויתפלל אל ה' שם הוי"ה כי התפלה לשם הוי"ה דוקא כאמור".

ו. בטעם שדיבר משה רבינו בלשון תחנונים

שם, כתב הרמ"ה (סנהדרין מ"ד.) "תחנונים ידבר רש זה משה רבינו שנעשו לישראל כמה טובות והיה ירא שמא נתמעטו זכותיו לפיכך היה מדבר בלשון תחנונים שנאמר ואתחנן ועשיר יענה עזות זה יהושע שעדיין לא נעשו לו נסים הרבה והיה יודע בעצמו שלא נתמעטו זכותיו ועדיין היה עומד בעשרו לפיכך היה עונה עזות וחס ושלום שחכמי תלמוד אומרים על משה רבינו שהיה רש כנגד יהושע והמפרש זולתי זה הפי' עתיד ליתן את הדין. מאי טעמא דכתיב ולו הואלנו ונשב כלומר מי יתן והואלנו ונשב בעבר הירדן ולא קיימנו דברך לעבור".

ז. בטעם שאמר משה לשון תחינה

שם, איתא במדרש הגדול "ומנין למד משה, מדרכיו שלהקב"ה. בשעה שעמד בנקרת הצור פתח לו הקדוש ברוך הוא בחינון שנאמר וחנותי את אשר אחן (שמות לג, יט). נשא משה קל וחומר בעצמו ואמר, אלמלא לא היה לשון חנון חביב לפני הקדוש ברוך הוא לא פתח בו תחלה. לכך פתח משה ואתחנן אל ה'".

ח. בדברי משה רבינו שאמר עבור הייתי שהותר

הנדר

שם, עיי' בזה באריכות בפרשת דרכים, ועיי' דבר נחמד במשך חכמה [וז"ל "על דרך דרש. כי איתא בספרי (לפסוק כד): "אתה החלות" - לא כך נשבעת בעגל וחזרת בד'?! אולם הא אמרינן בראש השנה: כאן ביחיד כאן בצבור. אבל משה, דהוי רבים צריכים לו, כרבים דמי [תענית פרק קמא]. לכן אמר שיש "לך רב", וכמאמרם: והיה משה יושב כתלמיד ואינך כרבים, ולאחר גזר דין אינו נקרע ביחיד. וזהו שאמרו בספרי פנחס (פרק כז, יב וכאן לפסוק כו): בשעה שנכנס משה לנחלת בני ראובן וגד, שמח ואמר: דומה אני שהותר הנדר. פירוש, דבארץ סיחון ועוג היה המן יורד להם בזכות משה, ועדיין צריכים לו, וכרבים דמי, ונקרע אף לאחר גזר דין. וכן מפורש בתנחומא (אות ו): אמר לפניו, אני יחיד וישראל סי

חסרים ועוד ז' ימים ואם היה מתפלל משה בכל אותן ימים ג' תפלות בכל יום היה ת"ר תפלות רק שידוע שבשבת אין היחיד שואל צרכיו וא"כ כשתסיר כ"ח שבתות שהיו באותן ימים של ר' יום נשאר קע"ב ימים ג' תפלות בכל יום הרי תקי"ו אמנם שתפלת ט"ו בעצמו כיון שלא היה הדיבור מתייחד עם משה אלא ביום ולא בלילה א"כ באותו יום ט"ו לא היה מתפלל כי אם שתי תפלות הרי לך חשבון מכוון שתקט"ו תפלות התפלל משה מאותו יום ט"ו באב עד יום מותו שהוא ז' באדר שמת בו בשעת מנחה כדאיתא במדרש, כן נראה לי נכון. ובדרוש העליתי עוד שזה פירוש הפסוק רב לך אל תוסף דבר אלי עוד שאילו התפלל משה עוד תפלה אחת שהם תקי"ו ועולה ו' פעמים כמנין אלקים היה ממתיק בזה ו' בתי דינין האמורין בפרק במה בהמה והיה נענה בתפלתו, לכך אמר לו אל תוסף דבר"י], אמנם יעוי' בפנים יפות בפרשתינו שמבואר בדבריו דמבואר דנכלל גם שבת [וז"ל "במדרש [ילקוט ראובני, ואתחנן] ואתחנן שהתפלל תקט"ו תפילות כמנין ואתחנן, ועוד שם במדרש למה ואתחנן כדי שיכנס לארץ דחשבינן תקט"ו תפילות (וכן הוא מספר תיבת תפלה, דכתיב [תהלים צ, א] תפלה למשה איש האלהים וסיים יראה אל עבדיך פעליך), היינו מעשרה בניסן שנגזר עליו במי מריבה ביום שמתה מרים, ואיתא במדרש [במ"ר יט, יח] שהיה מלחמות סיחון בחודש אלול ונכנסו בערבות מואב, אם תחשוב ג' תפלות בכל יום הרי ת"ק ט"ו תפילות, ואז נכנסו לערבות מואב והתפלל תפלה אחרונה אתה החלות כמו שיבואר, ואם נחשוב נמי תפלת המוספין נכנסו לערבות מואב קצת ימים קודם סוף אלול, ואמר הקדוש ברוך הוא רב לך והיינו דאמר ולמה ואתחנן פירוש למה מנין ואתחנן, ואמר כדי שיכנסו לארץ כשיעור הימים מן הגזירה עד שיכנסו לארץ"י], ועיי' בפענח רזא שמבואר שהתפילות היו תפילות י"ח [וז"ל "ואתחנן בגימט' תפלה", ובגימט' שיר"ה שצריך לתפלת ניגון ונעימת קול כענין כבד את ה' מהונך ממה שחנך, ובגימט' ישר"ה אשר תפלה עולה כן, מפני שצריך להישיר ולכוין רגליו בתפלה כמו ורגליהם רגל ישרה, ומלמד שכ"ז עשה משה בתפלתו וכן כל יסודו של פסוק זה הוא שש, שמתחיל בו"י שמשפרה שש וששה אותיות בתיבת ואתחנן, וששה תיבות בפסוק הרי י"ח מלמד שהתפלל תפלת י"ח"].

ה. בדברי רש"י שהחנן הוא לשון מתנת חנם

שם, כתב בלקט יושר (או"ח עמוד קי"ב) "ואתחנן, פירש"י אין חנון בכ"מ אלא לשון מתנת חנם וכו'. ולכך מבקשים הצדיקים בלשון חנם מרוב ישרונות שבהם, שאיני נחש' בעיניהם מעשיהם הטובים לכלום כנגד הבהמות שבהם. ד"א לכך אמר ואתחנן לשון חנם כמו שפירש"י בפ' ואתחנן עצמות של משה אינו באות לא"י, ולמה? משל למלך ב"ו שמפיל ז' פשיטים או ח' מידו תחת שלחנו, ויש לו גנאי לקוד אחר הפשיטים. והלך ונטל זהוב בידו והפיל מידו בכונה אל הפשיטים, ואין גנאי למלך ליקוד אחר הזהוב, ואגב הזהוב נוטל גם הפשיטים, כך הקדוש ברוך הוא יש לו צדיקים בחו"ל, ומדת הדין מקטרגת לעתיד לבא כשרוצה להחיות צדיקי חוצה לארץ. אבל כנגד מרע"ה אין פתחון פה למדת הדין, ואגב מרע"ה נוטל שאר הצדיקים. כך שמע מהר"ר אהרן הקדוש זצ"ל, ואומר לכך אמר מרע"ה ואתחנן

רוצה לעשות שליחות עתה לבד, ואחרי כן כביכול הקב"ה בא אצלו ואמר לו ללכת בשליחותי, אם כן דינא הוא דדברי משה רבינו ע"ה קיימים שיכניסם גם כן לארץ, שלא נתרצה מקודם באופן אחר, וזהו שנאמר אתה החילות לבא אצלי, וכיון שכן דינא הוא לקיים דיבורי, כדן המקח והקדושין, דהבא לחבירו צריך לקיים דברי שכנגדו, ואם כן אעברה נא ואראה את הארץ וכו', הן הן הדברים שראיתי לפי הרשום בספר הנזכר זה שנים"י].

יב. מזכיר הכתוב ניסים שעשה הקב"ה לישראל

שם, ע"י מה שכתב הגר"א באדרת אליהו [וז"ל "אתה החלות להראות וגו'. התחיל לספר בשבחו של הקדוש ברוך הוא ואח"כ התפלל כמו שדרשו רז"ל (ברכות ל"ב א'). וחשב ששה דברים שנעשו על ידו. את גדלך. זו קריעת י"ס שנא' וירא ישראל את היד הגדולה וגו'. ואת ידך החזקה. זו יציאת מצרים שנא' כי בחזק יד הוצאתך ה' ממצרים: אשר מי אל בשמים ובארץ. אמר על מ"ת שנא' מן השמים השמיעך את קלו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש. וכן פתח הקדוש ברוך הוא את כל העולמות העליונים והתחתונים וראו שהוא יתברך יחיד בכולם. וז"א אשר מי אל בשמים ובארץ. אשר יעשה כמעשיך. זה נחלי ארנון. אשר היה נס נגלה מעשה שמים. לקרב את ההרים ולהרוג אותם בין ההרים. וכגבורתך. זה סיחון ועוג (לשון רבים) שהרג אותם בגבורת ה'. ומה שאמר קריעת ים סוף קודם י"מ. מפני שיצ"מ היה טפל לקיי"ס כמשרז"ל שבמצרים לקו באצבע א'. ובי"ס בה' אצבעות בכל היד. לכן נא' את ואת. את גדלך ואת ידך החזקה. ואת. מורה שהוא טפל. וז"ש אתה כמו שנאמר אתה כהן לעולם שהוא ההתחלה שכולל כל ששה קצוות. וז"ש החלות להראות את. ששה דברים הנזכרים. ולכן בקש עוד על ארבעה דברים כאשר ביארנו למעלה וז"ש אעברה נא ואראה"י].

יג. משרע"ה ביקש לעבור רק אמה אחת בירדן

פ"ג פכ"ה, אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן ההר הטוב הזה והלבנון, כתב בפענח רזא "אעברה נא אמר לפני רבש"ע הירדן רחבו ג' אמה אעברה רק אמה אחת להלאה ממנו דרך א"י וזה נא נ' א', אעברה נא ואראה כי אין לי להתגעגע אלא לראי' שהרי אינני תאב לדירתה וירושתה שאני לוי ואין לי חלק ונחלה בה, לכן השיב לו וראה בעיניך שאינני רוצה להשיב פניך ריקם בזה, רבינו בכור שור"י.

יד. משה רבינו נקבר בקבר מעשה שמים

פ"ג פכ"ו, ויתעבר ה' בי למענכם ולא שמע אלי ויאמר ה' אלי רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, אי בילקוט שמעוני "דבר אחר רב לך הרבה לך ממה שבקשת נתון לך אילו היית נכנס לארץ היית נכנס בקבר מעשה אדם ועכשיו אתה נקבר בקבר מעשה שמים שנאמר וירא ראשית לו וגו' אין ספון אלא מצוייר שנאמר וספון בארז"י.

ריבוא, הרבה פעמים חטאו לפניך וביקשתי עליהם רחמים ומחלת להם. על ס' ריבוא השגחת ועלי אין אתה משגיח! א"ל: משה אין דומה גזירת צבור לגזירת יחיד, עיין שם"י].

ט. אם משרע"ה היה בונה את בהמ"ק הוא לא היה

נחרב לעולם

שם, איתא בדברים רבה החדש "א"ל משה וניעול דאנא בני מקדשא. א"ל ואין את בני יתיה לא חרב, א"ל משה והא יאות לא יחרב, א"ל הקדוש ברוך הוא ואם אינו חרב אני מכלה את בני שהן עתידין לחטוא לפני ולהכעיס אותי ולעבוד ע"ז"י, וע"י באוה"יח הקדוש (פ"א פל"ז) [וז"ל "והנכון הוא על פי דבריהם ז"ל (תענית כ"ט א) שאמרו בפסוק (במדבר י"ד א') ויבכו העם בלילה וגו' קבעו בכיה לדורות כי ליל תשעה באב היתה שבו נחרב הבית, ואמרו עוד (סוטה ט' א) שאם היה נכנס משה לארץ והיה בית המקדש לא היה הבית נחרב שאין אומה ולשון נוגעת בו, ואמרו עוד (מדרש תהלים עט) בפסוק מזמור לאסף אלהים באו גוים וגו' וז"ל קינה מבעי ליה אלא על שהשליך חמתו על עצים ואבנים, מעתה אם היה נכנס משה לארץ והיה בונה בית המקדש ולהשליך חמתו עליו לא אפשר כנזכר ויחר אף ה' בשונאי ישראל ויהיה כליונם במקום חורבן הבית, לזה גזר ה' בגזרת המרגלים גם על משה שימות במדבר, והוא אומר גם בי התאנף ה' בגללכם פירוש בגלגול דברים שלכם כי אם לא היה עון המרגלים והיו נכנסים אפשר שהיה נכנס משה עמם והגם שיבנה בית המקדש אין מיחוש כי לא נתגבר בחינת הרע והיו עומדים בצדקם בארץ, אלא מאמצעות עון מרגלים גברה יד רשעה וידע ה' כי לא יעמדו בצדק וצא ולמד משירת האזינו"י].

י. משה רבינו אמר שירה כדי שישמע תפילתו

שם, כתב בעל הטורים "ואתחנן. בגימטריא שירה. שאמר לפניו שירה כדי שישמע תפלתו", וע"י בזאת ליעקב כאן מש"כ בזה, וע"י ביאור הגר"א לדברי הימים (א' פכ"ג) שכתב דע"י השיר מנצחים את היצה"ר.

יא. בביאור אתה החלות

פ"ג פכ"ד, אדני ידוד אתה החלות להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורתך, ע"י בראש דוד להחיד"א שכתב כאן דבר נחמד [וז"ל "כי זה שנים נזדמנו לידי יד כהה חידושי מהר"ם שיף זלה"ה, וראיתי בסוף הספר שביאר הרב ז"ל מאמר רז"ל, אתה החילות, לבא אצלי, ואינו מובן, דמה יוסיף כח לענין שאנו דנים עליו, אם הוא בא אצלו או איפכא, וניחא ליה להרב במאי דקיימא לן בחושן משפט סימן רכ"א, המבקש לקנות מחבירו חפץ, מוכר אומר במאתים אני מוכר לך ולוקח אומר במנה, ויפרדו איש מעל אחיו, ואחר כך נמצאו ומשך זה החפץ בסתם, אם המוכר בקש ללוקח ונתן לו החפץ, אינו נותן לו אלא מנה, ואם הלוקח בקש למוכר ומשך החפץ, נותן מאתיים, וזו הלכה העלה על שלחנו מרן באבן העזר סימן כ"ט לענין קדושין נמי, ע"ש, והנה משה רבינו ע"ה סירב ואמר שלח נא בידי תשלח, כלומר מאחר שסופך לשלוח אחר להכניסם לארץ, גם עתה שלח, ואיני

טו. משה רבינו ביקש להכנס לארץ לשנים ושלוש

שנים

שם, איתא בתנחומא "אמר לפניו רבש"ע שמא יאמרו הדורות אלמלא לא מצא במשה דברים רעים לא היה מסלקו מן העולם א"ל כבר כתבתי בתורתך ולא קם נביא וגוי, אמר לפניו שמא יאמרו הדורות בקטנותי עשיתי רצונך ובזקנותי לא עשיתי רצונך אמר ליה כבר כתבתי בתורתך על אשר מעלתם בי **אמר לפניו אם רצונך אכנס לארץ ואהיה שם שנים ושלוש שנים ואחרי כן אמות** א"ל ושמה לא תבא אמר לפניו אם לא אכנס בחיי אכנס לאחר מותי אמר לו לא בחיך ולא לאחר מותך".

טז. אם עם ישראל היו מתפללים על משרע"ה שיכנס

לארץ היה נכנס

שם, עיי דבר נחמד בשפ"א בליקוטים (סו"פ ואתחנן) [וז"ל "איתא במדרש כי רמו משה רבינו ע"ה לבני ישראל שיבקשו עליו רחמים שיכנסו לארץ ישראל עיין שם, ומסתמא בני ישראל חשבו אם רבינו משה לא הועיל בתפילתו מכל שכן אנו, אבל יראה כי עוד תפלה אחת הי' מועיל לכן גזר עליו הבורא יתברך אל תוסף דבר אלי עוד, ואם היו בני ישראל מתפללין עליו הי' מועיל ולכן לא ביקש מהם משה רבינו ע"ה בפירוש שגם זה הי' בכלל אל תוסף"].

יז. היה אפשרות למשה רבינו להכנס לא"י והיה

מתקיים תפילתו ובתנאי שלא יבקש על מחילת

הטא העגל

שם, איתא בדברים רבה (פרשה ז' ס"י) "ד"א ולא נתן לכם לב לדעת א"ר שמואל בר נחמני בשביל עצמו א"ל משה את הדבר הזה כיצד שני דברים גזר הקדוש ברוך הוא אחד על ישראל ואחד על משה אחד על ישראל בשעה שעשו אותו מעשה מנין שנאמר (דברים ט) הרף ממני ואשמידם ואחד על משה בשעה שביקש משה ליכנס לארץ ישראל אמר לו הקדוש ברוך הוא לא תעבור את הירדן הזה ומשה ביקש מן הקדוש ברוך הוא לבטל את שתיהן אמר לפניו רבש"ע סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך ובטלה של הקדוש ברוך הוא ונתקיימה של משה מנין שנא' (במדבר יד) סלחתי כדברך כיון שבא ליכנס לא"י התחיל אומר (דברים ג) אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אמר לו הקדוש ברוך הוא משה כבר בטלת את שלי וקיימתי את שלך אני אמרתי ואשמידם ואת אמרת סלח נא ונתקיים שלך ואף עכשיו מבקש אני לקיים את שלי ולבטל את שלך א"ל הקדוש ברוך הוא משה אין אתה יודע מה לעשות אתה רוצה לאחוז את החבל בשני ראשין א"ל אם אעברה נא אתה מבקש לקיים בטל סלח נא ואם סלח נא אתה מבקש לקיים בטל אעברה נא, אריב"ל כיון ששמע משה רבינו כך אמר לפניו רבש"ע ימות משה ומאה כיוצא בו ולא תנוק צפורנו של אחד מהם".

יח. מי שאומר ב' תיבות נא תפילתו מתקבלת

שם, עיי מש"כ הגחיד"א בנחל קדומים [וז"ל "שמעתי בשם חכמי קאשטילייה שפי' במשז"ל דלמדו למשה רבינו בשמים דכשיתפלל ובלשון תפלתו יאמר שני תיבות נא

מתקבלת התפלה וז"ש אל נא רפא נא לה. ועתה התחיל לומר אעברה נא ואראה והיה דעתו לומר עוד הפעם נא. ולכן א"ל הקדוש ברוך הוא רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה שלא תאמר נא פעם אחרת ע"כ שמעתי", ועיי בדברי אליהו להגר"א [וז"ל "י"ל ע"פ מה דאיתא בזוה"ק שמרע"ה היה לו קבלה על תפלה שיאמר שתי פעמים "נא" בודאי יקובל תפלתו, ולכך גבי מעשה מרים כתיב (במדבר י"ב) ויאמר אל נא רפא נא לה, שאמר שתי פעמים "נא" ולפיכך נתקבלה תפלתו, ולכך כאשר רצה מרע"ה לכנוס לארץ ישראל אמר אעברה "נא", ורצה לומר גם בפעם שני "נא" היינו ואראה "נא" ואם אמר היה מקובל תפלתו, לכך ויאמר ה' אלי אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, היינו דבר הזה תיבת "נא" אל תוסף דבר אלי עוד בפעם שנית, ולכך נאמר עוד בדבר הזה"].

יט. בטעם שהרמון נקרא שיאון

פ"ג פכ"ז, עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפנה ותימנה ומזרחה וראה בעיניך כי לא תעבר את הירדן הזה, איתא בדברים רבה "א"ל משה ואם אינך רוצה, תן לי רשות ואני הולך בדרך אשר אבקש ע"מ שאיני עובר את הירדן, א"ל הקדוש ברוך הוא ומהיכן את מבקש ללכת לך ולא בירדן, מה עשה משה, הלך לו וביקש לעלות בהר שקורין אותו טור תלגא, והיה סלק טור תלגא עימיה, לפיכך קורין אותו שיאון שהיה תולה עצמו ועולה, עד שיצאת בת קול ואמרה לו רב לך, מהו רב לך, רב שהיה הדיבור", ועיי בזה דבר נחמד בטעמא דקרא לאזמו"ר זצ"ל (פרשת דברים), וז"ל

פ"ג. ט. צידנים יקראו לחרמון שריון והאמורי יקראו לו שניר. פירש"י (והוא מספרי) ובפ' ואתחנן הוא אומר עד הר שיאון הוא חרמון הרי קרוי ר' שמות להגיד שבח א"י כו'. וקשה למה כאן לא כתיב גם השם שיאון. וי"ל ע"פ המדרש (דב"ר החדש ואתחנן) כשאמר הקב"ה למשה כי לא תעבור את הירדן אמר משה א"כ אעלה דרך הר חרמון והי' עולה וההר עולה עמו והגביה ההר כו' ולכך קורין אותו שיאון שהי' תולה עצמו ועולה (מלשון אם יעלה לשמים שיאון) ע"כ, ובוה א"ש דכאן כשמספר כשכבשו סיחון ועוג ואז עדיין לא נקרא שמו שיאון אבל בפ' ואתחנן דמייירי כששנה להם את התורה ואז כבר נקרא שיאון ולכן כתיב שם עד הר שיאון.

הועתק על ידי אוצר החכמה

כ. מהו החטא של משה רבינו

שם, עיי באוה"ח הקדוש (לקמן פ"ד פ"א) דמבואר בדבריו דהחטא של משה רבינו שלא יכנס לארץ הוא גם בגלל שלא הרג את זמרי עיש"ה [וז"ל "ועתה ישראל וגוי'. אולי שנתכוון כנגד ב' דברים שאירעו לו, אחד בענין הכאת הסלע שה' אמר לו לדבר והוא הכה וחשב לעשות המצוה בזריזות גדול. ב' בענין זמרי ששגג ולא נתאמץ לעשות דין קנאים פוגעים ולא זכר בקידוש ה' שהזמין ה' לפניו לתקן מעשה הראשון אשר לא קדש ה' כמו שפירשנו הדברים במקומן,

תפילין מסקו בדבריהם דהא דלא שייך בל תוסיף בנשים היינו משום דק"ל דאין עובר בבל תוסיף אלא בזמנו ולגבי נשים לעולם כשלא בזמנו דמי ע"ש בדבריהם, א"כ לפי"ז הא משמע לעיל בסי"פ ראוהו ב"ד דהך מילתא דמצות אין עובר עליהם אלא בזמנם אין אלא דברי רבא דאמר ליה לאבבי שאני אומר כו' מצות אינו עובר כו', וא"כ לפי"ז אבבי דמקשי לעיל אלא מעתה הישן בשמיני בסוכה ילקה מוכח להדיא דלית ליה האי סברא אם כן לאבבי ודאי שייך בל תוסיף בנשים, וכיון דהכא בשמעתין אבבי גופא הוא דקאמר הא רבי יהודה אם כן משמע להדיא דטעמא דמ"ד אין סומכין ודאי משום בל תוסיף הוא. ויותר יש לתמוה על מהרש"א ז"ל שהוא בעצמו האריך בענין זה בר"פ המוצא תפילין בפרש"י ובלשון התוספות והיאך שכח מאי שמשמשו ידיו, ועי' בסמ"ג (מצוה מ"ב) שהאריך לחלוק על דברי רש"י [זו"ל "ואומר רבינו יעקב (עירובין שם תד"ה מיכל ע"ש) שטעמו של רבי יהודה שאוסר בכל אלה אינו משום בל תוסיף כדפירש רבינו שלמה שאין נראה שיהא שייך כי האי גונא בל תוסיף, אלא סמיכה דאסר רבי יהודה מפני שנראה כעובד עבודה בקדשים.

כה. אם נתכוין להדיא לא לצאת אם עובר בכל תוסף

שם, ע"י חזו"א או"ח (סכ"ט סק"א) שצידד דאף אי נימא דלמ"ד מצוות אין צריכות כונה אם נתכוין להדיא שלא לצאת לא יצא, אפשר שבבל תוסיף עובר אף אם נתכוין להדיא שלא לצאת [זו"ל "אלא עיקרא דמלתא כך הוא דאי מצות צ"כ א"כ אין במעשה המצוה אלא חצי דבר והלכך צריך לענין בל תוסיף גם כונה שעושה זאת לשם מצוה ר"ל שיחשב דבר זה ג"כ לשם מצוה ולשם השם, אבל אי מצות אין צריכות כונה א"כ כשעושה מעשה המצוה כבר הוסיף מצוה, אבל שפיר י"ל דאף אם מכין שלא לשם מצוה מ"מ עובר על ב"ת בהוספת מעשה המצוה לחוד ואע"ג דלצאת אינו יוצא אם מכין בהדיא שלא לצאת מ"מ אין זה הכרח שלא יעשה בזה איסור ב"ת ע"י שיכוין שלא לשם מצוה ואף אי מצ"כ מ"מ הא דלא עבר בב"ת בלא כונה אין הטעם דנלמד מלצאת, אלא כיון דבעיא כונה הלא לא הוסיף עוד כמתכונת המצוה עד שיוסיף גם במחשבתו משא"כ אי מצות אין צריכות כונה אף שכונה שלא לשם מצוה פוגמת את מצותו, מ"מ אין זה מועיל להנצל מבל תוסיף, דאין זה חשוב חסר בתכונת המצוה וצ"ע], ועי' בקוב"ש ח"ב סל"ג שהאריך בהאי ענינא [זו"ל בתו"ד "ובטורי אבן פי"ג דר"ה כ"ח הקשה להסוברין, דאפילו למ"ד מצות אצ"כ, מ"מ אם מכין שלא לצאת אינו יוצא, א"כ גם להך מ"ד, אפשר ללבוש בשבת שני זוגי תפילין, ולא יעבור בב"ת, שיכוין שלא לצאת, וי"ל דדוקא למ"ד מצ"כ, אינו עובר בב"ת בלא כונה, משום דמצוה בלא כונה, להך מ"ד הוי חצי מעשה, אבל למ"ד מצות אצ"כ, מעשה בלא כונה, היא מעשה שלימה, אלא דאינו יוצא בע"כ, והגרעותא אינה במעשה המצוה, אלא בקיום המצוה, ולענין לעבור בב"ת, לא בעינן קיום מצוה, רק מעשה מצוה גרידא, ומ"ש הרא"ש פרק לולב הגזול, דבמוסיף הדסים ליכא ב"ת, כיון דמכוין לדנוי אין הטעם משום דמכוין שלא לצאת, אלא כיון דמכוין לנוי פקע ממנו שם מצוה, ולא הוי אלא נוי מצוה (ויותר מזה מצינו דבר נפלא, שהמחשבה פועלת על המציאות, בפרק במה מדליקין, דהמסתפק משפופרת שהקצה אותה במחשבתו לנר, חייב משום מכבה,

והגם שדן לפנינו פנחס השיבו (סנהדרין פב א) קריינא דאגרתא להוי פרוונקא וזכה פנחס בדבר ונטל ברית השלום שהיה מוכן למשה, ואפשר כי טעמו של משה הוא לפי שרפו ידיו מחיזוק ידים שעשה בראשונה, ואולי שחש כי לא אמר ה' קנאים פוגעים בו אלא אם ראהו אבל לבקש אחרים לפגוע בו לא, ונשמר וישב ולא עשה כדרך שעשה בסלע שנזדרז להכות ויצתה לו תקלה ואחר האמת שגג בזה, ולזה בא להזהירם לעם בני ישראל עם ב' הדברים שבהם שגג ונמנע מעלות אל הר ה' צבאות עיר עז לנו ונשב בגיא מול וגו', ואמר להם ועתה ישראל שמע אל החוקים שהם המצות שהם חוקים וזה דמיון מעשה הסלע שאמר לו ה' דבר לסלע שבו נכוה, ודבר זה יתיחס אליו חוקה, ואומרו ואל המשפטים כנגד המשפטים שהעריך ה' בתורתו שהם דמיון משפט בועל ארמית שקנאים פוגעים בו ששגג בו משה ומאמצעות שניהם נגזרה עליו גזירה כנזכר], וראיתי בספרים שהביאו עוד טעמים בטעם שלא נכנס משרע"ה לא"י.

כא. הראהו הקב"ה למשה רבינו המערות והמחילות של א"י

שם, כתב בעל הטורים (במדבר פכ"ז פי"ג) "וראיתה. מלא בה', מלמד שהראהו כל הארץ המערות והמחילות ואוצרות כסף וזהב שבה (ספרי)".

כב. אי איכא בל תוסיף כשעושה מחמת ספק

פ"ד פ"ב, לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמר את מצות יקוק אלהיכם אשר אנכי מצוה אתכם, ע"י בפמ"ג (סי' י' א"א סק"ז) שכתב דכל שעושה מחמת ספק אין בזה בע"י של בל תוסיף [זו"ל "ובל תוסיף ליכא, כל שעושה משום ספק הלכה כמאן ליכא בל תוסיף עיין עירובין ק' א' תוספות ד"ה ינתנו"], ועי"ש במ"ב סק"ט, ועי' באנצט"ל (ערך בל תוסיף).

כג. מי שעושה מצוה שלא נצטוה בה אי עובר בכל תוסף

שם, כתב רש"י (ר"ה ל"ג. ד"ה הא נשים) "הא נשים מעכבין, דפטורות לגמרי דמצות עשה שהזמן גרמא הוא וכי תקעי איכא בל תוסיף", ומבוי בדבריו דמי שעושה מצוה שלא נצטוה בה עובר בבל תוסיף, ועי"ש במהרש"א שתמה בזה [זו"ל "לא ידענא מאי בל תוסיף שייך הכא דלא שייך למימר בל תוסיף אלא בעושה המצוה ומוסיף עליה"], ועי"ש בפנ"י שהאריך ליישב דברי רש"י [זו"ל "בפרש"י בד"ה הא נשים מעכבין כו' וכי תקעי איכא בל תוסיף. כתב מהרש"א ז"ל דלא ידע מה בל תוסיף שייך הכא ולא שייך לומר בל תוסיף אלא בעושה המצוה ומוסיף עליה וטפי הו"ל לפרש דכי תקעי הוה איסור דרבנן מצד התקיעה עצמה כו' על כרחך תמצית לשונו. ועמדתו משתומם על דברי מהרש"א ז"ל היאך נעלם ממנו סוגיא ערוכה דריש פרק המוצא תפילין [עירובין צ"ו ע"א] דכולה פשטא דסוגיא דהתם משמע דאיירי לענין בל תוסיף בנשים למ"ד דהן סומכות רשות וכן פרש"י שם להדיא, ואף שהתוספות הקשו שם ג"כ על פרש"י ופירשו כמו שכתב מהרש"א ז"ל כאן מ"מ אין כאן מקום קושיא על פירש"י, ואדרבא התוס' גופייהו שם בפרק המוצא

בזמנו בעי כוונה, בזמנו הוא דלא בעי כוונה, היכא דכוין שלא לצאת אימא לא עבר כי היכי דלא יצא, דהא חזינן דלעבור בעי כוונה לצאת טפי מדבעינן בלצאת, מדאוקים בדא פירוקא לצאת דכ"ע לא בעי כוונה, ובלעבור קמיפלגיין, ועי תורעק"א סוכה אות כ"ו.

כה. מי שיושב בסוכה רק בשמיני אי עובר בבל

תוסף

שם, מי שיושב בסוכה רק בשמיני וכל ז' אינו יושב לא עבר בבל תוסף, דבל תוסף שייך רק אם קיים את עיקר המצוה ומוסף ע"ז, אבל אם מקיים רק את התוספת ל"ש בל תוסף [צל"ח סוכה מ"ו: ובשפ"א שם מ"ז, וז"ל הצל"ח ווא"כ ללישנא בתרא לא קשה מהנך גדולי הדור, דהם אתו מאפר ולא קיימו עיקר מצות סוכה כלל, ולכך ביום טוב האחרון הוה לדידהו ספיקא דאורייתא שמא היום שביעי, ולכך יתבי בסוכה. ולהיפך שאם היום שמיני לא שייך להו בל תוסף, שהרי לא קיימו עיקר המצוה, וז"ל השפת אמת "דאי כל החג לא ישבו בסוכה שוב פשיטא דליכא בל תוסף כיון שלא קיימו כלל מצות סוכה".]

כו. מי שלוקח יותר מב' ערבות וג' הדסים אם עובר

בל תוסף

שם, כתב רבנו חיים פלטיאל "ותימ' מאי שנא דדרשינן ערבי נחל שתיים אפי' הכי אם יקח יותר לא הוי משום בל תוסף וכאן אם הוסף הוי משום בל תוסף. וי"ל היכא דמפרש מניינא כגון לטטפת וכן ארבע כנפות כסותך וכן התם דכתיב וענף עץ עבות וערבי נחל ולא כתיב וכפות דהוי מוסף על פרי הדר דאם כתב כן הייתי אומר דווקא ולא יותר אמנם הכא אית לן למימר דנקט המיעוט והוא הדין יותר, כפרש"י".

כז. בביאור ב' הציזוים של בל תוסף כאן ובפרשת

ראה

שם, עי' מש"כ הגר"א באדרת אליהו [וז"ל "את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא תספ עליו ולא תגרע ממנו. "לא תספ", פירוש, להוסיף על גופא דמצוה כמו על לולב וציצית, לא יפחות מארבע ולא יוסיף על ארבע. מכאן אמרו לא יוסיף מתנה אחת על מתן ארבע ולא על מתן אחת. "את כל הדבר". שלא יוסיף כהן אפילו דיבור אחד על ברכת כהנים. ומה שנאמר בפרשת ואתחנן (ד, ב) לא תספו על הדבר ולא תגרעו ממנו, דרשו שלא יוסיפו על תרי"ג מצות. כי בתחלה אמר (שם), שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות, ועל זה אמר לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם לעשות, ובפרשה זו אמר "את כל הדבר" דרשו רבותינו ז"ל שבאותה מצוה גופא לא תספו ולא תגרעו".]

כה. אם איכא בל תוסף בעשיית מצוה דרבנן ב'

פעמים

שם, יעוי' היטב ברשב"א (ברכות כ"א. וש"ת ח"א סצ"א הו"ד בב"י סק"ז) שנראה מדבריו דבעשיית מצוה

ואילו לא הקצה אותה, לא היה חייב משום מכבה, דע"י הקצתן ומחשבתו, נחשב השמן שבשופרת, כאילו היה בתוך הנר), ואין להקשות דאכתי גבי תפילין, יכוין לשם מלבוש, כמו התם לשם נוי, ד"ל דוקא התם מהניא מחשבתו לנוי משום דכן הוא האמת, דצריך לנוי, והוי רק נוי מצוה, אבל בתפילין, אין צריך למלבוש זה, דאי לאו איסור שבת, לא היה לובשו לשום מלבוש, ואף דמחשבתו זאת, מהניא להתיר איסור הוצאה בשבת, מ"מ לא מהניא, להפקיע שם דמצוה מהתפילין, ואיכא בל תוסף, דנקרא מצוה וגם מלבוש, דתרווייהו איתנהו", ועי' בהערות למרן הגריש"א (ר"ה כ"ח:) שכתב כדברי החזו"א [וז"ל "ונראה לפרש דהרי למ"ד מצוות צריכות כוונה היינו שבלא זה הכוונה חסר בעצם מעשה המצווה ובכה"ג גם ל"ש בל תוסף, שאין כאן הוספת מצוה, אבל למ"ד מצוות אינן צריכות כוונה היינו שעושה מצוה בשלימות בכ"ג אלא שחסר בו כוונה וא"כ מקרי מצוה שלימה לעולם אף בלא שום כוונה אלא אם כן מכוין בפירוש שלא לצאת דבזה אף על גב שעשה המצוה בשלימות מ"מ לא יצא, דיש כאן חסרון מצד הגברא, דהא אינו רוצה לצאת, וכ"ז לענין לצאת יד"ח המצוה, משא"כ בבל תוסף עובר אף בזה, דמ"מ כל שהוא עשה מצוה בשלימות אם הוא מעשה מצוה הרי במציאות כבר הוסיף ומה תועיל כוונתו שלא לצאת, דזכי לצאת הוא צריך הא למעשה הוסיף ועבר על בל תוסף", וכן מטו משמיה דמרן הגר"ח (עי' בחי' הגר"ח ר"ה כ"ח:), ובהו יישבו האחרונים קושית רבנו פרץ עירובין צ"ה: ופסחים ז: וטורי אבן ראש השנה כ"ח: מהגמ' בעירובין עיש"ה [וז"ל רבינו פרץ "מר סבר לצאת לא בעי כוונה. פי ת"ק סבר לצאת ידי חובתו לא בעי כוונה, וא"כ ה"ה לעבור בבל תוסף דלא בעי כוונה, ולכך קאמר זוג אחד טפי לא משום דקעבר בבל תוסף. עוד פ"ה פ"א, וזה עיקר. מכאן קשה לפי רשב"ם, דפי' דאף למ"ד מצוה לא בעי כוונה ויוצא אדם ידי חובתו בלא כוונה, ה"מ בסתם, [אבל] אם היה מתכוין בפירוש שלא לצאת ודאי לא יצא, כן פי' רשב"ם, ומכאן קשה דאם כדבריו כן הוא, א"כ לת"ק דאמר לצאת לא בעי כוונה, מ"מ יכניסם שנים שנים מתכוין בפירוש שלא לצאת, אלא ודאי למ"ד לא בעי כוונה אפי' מפרש שלא לצאת יצא", ועי' בתור"פ ברכות י"ב. שכתב כדברי התוס' ברכות שם ונראה מדבריו דמהני כונה שלא לצאת עיש"ה, ובגוף קושית רבינו פרץ עי' מש"כ ליישב בגאון יעקב עירובין צ"ו. [וז"ל "הישן בשמיני כו'. ש"מ אף על גב דאמרינן בעלמא אפי' למ"ד מצות אין צריכות כוונה, אם כיון שלא לצאת לא יצא, כדאמרו רבנן דתוספת [סוכה ל"ט. ד"ה עובר לעשייתן] באתרוג שיטלנו שלא לצאת ויברך ויצא, אבל לעבור למ"ד לא בעי כוונה, אפי' כיון שלא לצאת עובר, דאי ס"ד לא עבר, מאי קושיא מישן בחי' בסוכה, אימא התם בדמכוון שלא לצאת, א"י אף על גב דלא מכוון, כיון דתקינן רבנן למיתב בסוכי בלא ברכה משום ספק שביעי, מעיקרא הכי תקינן דאי שביעי הוא יצא, ואי שמיני הוא לאו מידי קעבד, מאן דיתיב בסוכה אדעתא דרבנן קיתיב, ואף על גב דלא כיון בהדיא כמאן דכיון דמי, אבל תפילין לא שרו לי רבנן תרי תפילין ולכווני דלא למיפק, זימנין דמשתלי וקעבר אבל תוסף. אלא לאו אי לא בעי כוונה, כוונה שלא לצאת לא מהניא. ואית לן למימר כי אמרינן הכי, למאן דאית לי דאפי' לעבור שלא בזמנו לא בעי כוונה, ואף על גב דלאו זמן מצוה הוא ולא מידי קעביד, אמרת דעבר אבל תוסף, אף על גב דכיון שלא לצאת נמי קעבר, אבל למאי דקיי"ל דלעבור שלא

שדרשו בחולין (זבחים קטז). בפסוק מכל החי הבא בהמה שחייה ראשי אבריה ואין בה מום, כמו כן מה שלפנינו היו כולם תמימים בלא מום, וכן אמרו רבותינו ז"ל (מכילתא) שכל שעמדו על הר סיני לא היו בהם סומין דכתיב וכל העם רואים וגוי ולא וכו' ע"כ, הא למדת שלא היו בהם מומין ועמדו בחזקתם, ונתכוין בין על מומי הגוף בין על מומי הנפש¹, ומבוי בדבריו דגם בסוף המ' שנה לא היה בהם בעלי מומים כמו במתן תורה.

ז. תלמידי חכמים שמזקינים אם דעתם מתוספת

עליהם

פ"ד פ"ו, ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, עי' מה שכתב האור החיים הקדוש (בראשית פמ"ז פכ"ט) [וז"ל "גם בזה הרווחנו, מה שאנו רואים כי כשיזקין האדם תתמעט הבנתו, ואפילו איש חכם לא יוכל לצאת ולבא במלחמתה של תורה, ויתמעטו הרגשותיו, הגם שאמרו רבותינו ז"ל (סוף מסכת קנין) זקני תורה דעתם מתיישבת עליהם, דקדקו לומר מתיישבת, לשלול דעתם של זקני עם הארץ שמתטרפת, ולעולם כח השכלי והתבוני יאפס²], ומבוי בדבריו דהא דאמרו דעתם מתיישבת הכונה שמתיישבת ולא מיטרפת, אבל לא שדעתם מתוספת, וצ"ע משבת קני"ב, ועי' בזה באריכות בדף על הדף (קנינים כ"ה). [וז"ל בתו"ד "והנה בס' נר למאורי (להגאון ר' ראובן מרגליות זצ"ל) הקשה ע"ז, דאף שבסוף מס' קנים הלשון הוא 'דעתם מתיישבת עליהם', אבל בגמרא שבת (קנב, א) הלשון הוא: 'ת"ח כל זמן שמזקינן חכמה נתוספת בהם', ולפי"ז צ"ע האיך יפרנס האור החיים הק' את הגמ' דשבת?

ומביא שם מס' בכורי אביב לתרץ: 'כי שני ענינים הם, א' בהתחלת ימי הזקנה שאז יוסיף חכמה, שע"ז אמרו בשבת שם תלמידי חכמים כל זמן שמזקינים חכמה נתוספת בהם. ב' זקן מופלג שמזקין יותר, שאז יחלש גם כח שכלו וחריפותו, אבל עכ"פ דעתו מתיישבת, ולכן דייקו ונקטו במשנה בקנין שם בכפילא, שני פעמים מלת זקן (מה שאינו בגמ' שבת), "זקני" ת"ח כל זמן שמזקינים, היינו שכבר היה זקן ומזקין יותר והוי מופלג בזקנה, אבל ת"ח בתחילת ימי זקנה מוסיף חכמה, ולכן אין ממנים אלא זקנים³, עכ"ל⁴].

לא. ביאור בכל קראנו אליו

פ"ד פ"ז, כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרבים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו, עי' מש"כ התורת חיים (סנהדרין ל"ח): [וז"ל "כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו. נראה לפרש דהכי קאמר כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כדמיון קרובים רבים לפי שיש כמה מיני קורבה יש מצד התולדה כאב ואם יש מצד החתנות ויש מצד החיוב כמלך על עבדיו וכרועה על הצאן והוא יתברך קרוב לנו בכל מיני קורבה הכל לפי התפלה והצעקה אשר אנחנו קוראים אליו הוא עונה אותנו והיינו דקאמר סיפא דקאמר בכל קראנו אליו וכן משמע בירושלמי דברכות פרק הרואה דקאמר

דרבנן ב' פעמים עובר על כל תוסיף [וז"ל "הא דאמר רבי אלעזר ספק התפלל ספק לא התפלל אינו חוזר ומתפלל. פי' גאון ז"ל אינו רשאי לחזור ולהתפלל דדילמא כבר התפלל ואיכא משום בל תוסיף⁵], ועי' בספר קה"י למהר"י אלגזי (תוסי' דרבנן מערכת ה' סי' קס"ו) [וז"ל "כתב הרב לחם משנה בפרק ב' מהלכות ממרים הלכה ט', שדעת הרמב"ם דאף במצות דרבנן אם עושה אותן ואומר שמדין תורה הוא עושה כן, עובר על כל תוסיף. אבל הראב"ד ז"ל [בהשגותיו שם] ס"ל דכיון דרבנן חייבו את האדם באותה מצוה הרי הוא כדן תורה, ולפיכך העושה אותה וכונתו שכן הוא מדין תורה, ליכא משום בל תוסיף כלל. ועיין במ"ש מרן הבית יוסף באו"ח סימן ק"ז משם הרשב"א [חלק א' סימן צ"א], דנראה דס"ל דאפילו בתפילה שהיא דרבנן, אם חזר והתפלל איכא משום בל תוסיף⁶], ועי' שו"ת דברי יציב (או"ח סני"ז), ועי' בתהלה לדוד (או"ח סי' ס"ז) [וז"ל "בברכות דכ"א ע"א אמרינן ר' אליעזר אמר ספק קרא ק"ש ספק לא קרא חוזר וקורא ק"ש ספק התפלל ספק לא התפלל אינו חוזר ומתפלל ור"י אמר ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו. ופי' בחדושי הרשב"א ז"ל בשם גאון דהא דקאמר ר"א ספק התפלל אינו חוזר ומתפלל היינו שאינו רשאי לחזור ולהתפלל דדלמא כבר התפלל ואיכא משום ב"ת ע"כ. ולכאורה לפ"ז הא דספק קרא ק"ש חוזר וקורא ג"כ יקשה שמא כבר קרא ואיכא משום ב"ת. ולכאורה אי מצות צריכות כונה ולפמ"ש המ"א בסי' תרנ"א ס"ק כ"ז דגם בזמנו ולעבור על ב"ת בעי כונה. וכיון שמספק הוא קורא אין בו משום ב"ת עי' רש"י עירובין דצ"ו ע"א ד"ה ועוד. אלא שמדרבנן אסור משום שנראה כמוסיף כמשנת' בסי' תרס"ו ובמ"א שם סק"ב. ולכן בתפלה דהוי דרבנן אמרינן שב וא"ת עדיף. אבל ק"ש דהוי דאורייתא לא דחינן ספק מ"ע משום ספק שנראה כמוסיף. וכפי הנראה היינו טעמא דבשמע"צ בסוכה מיתב יתבינן. ולולב אינו ניטל בשמיני. דסוכה מדאורייתא ולולב מדרבנן וכמ"ש הרשב"א והר"ן ז"ל. ולכן אפילו לא הוי בלולב איסור טלטול ורוצה ליטלו אסור משום ב"ת כמ"ש הגאון בספק התפלל. ועכ"פ הא דספק קרא ק"ש חוזר וקורא צ"ל דס"ל ק"ש דאורייתא כמו שפי' רש"י ז"ל. ובצ"ח שם הקשה דלר"י דס"ל ולואי שיתפלל אדם כל היום. כתבו התוסי' בפסו"ז דנ"ד ע"ב דר"י על הספק מחייב להתפלל. וע"כ צ"ל כיון דסובר ר"י דלית ב"י משום חשש ברכה לבטלה. מחויב הוא לחזור ולהתפלל מספק. וא"כ ק"ש שודאי לית בה חשש ברכה לבטלה. ג"כ מחויב לחזור ולקרוא מספק אף דהוי דרבנן ע"ש. ולמ"ש נ"חא דדוקא לר"י בתפלה דס"ל ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו. וס"ל דליכא ב"ת בתפלה. אבל בק"ש דאיכא ב"ת אי הוי דרבנן ה"י אסור לחזור ולקרוא דומיא דתפלה לר"א לדעת הגאון דעיקר אסורא משום ב"ת. ובזה אפשר לישב דברי הרשב"א ז"ל שלמד למי שמחויב לחזור כל הק"ש ה"ה שמחויב להחזיר הברכות. וכתב ע"ז הע"ת אין הנדון דומה לראי' דשאני ק"ש דמה הפסד איכא בקורא ק"ש ב' פעמים ע"כ⁷], ועי' בספר מורשת משה ברכות ס"מ.

נט. כולם היו תמימים בלא מום

פ"ד פ"ד, ואתם הדבקים בה' אלוקים חיים כולכם היום, עי' מה שכתב האור החיים הקדוש [וז"ל "ואומר כלכם נתכוין לכללות הפרטי וכללות הכללי על זה הדרך, כללות הפרטי שכל אחד מהם ה"י כלו חי בלא אבר גרוע על דרך מה

שלהם היו אלו הנונין הפוכין או איזה שינוי. כמו שיש ס"ת שיש להם אותיות עקומות ומלופפות ואין בס"ת שלנו. אתי שפיר ורמוז בהפוכות על דרך שכתבתי דאחריהם עוד נהפכים דזרעם כמותם ואין התורה פוסקת".

שאלו המינים לרבי שמלאי מהו דכתיב אשר לו אלהים קרובים אליו א"ל מי כתיב בכל קראנו אליהם אליו כתיב א"ל תלמידיו לאלו דחית בקנה לנו מה אתה משיב א"ל קרוב הוא בכל מיני קרובות".

לד. באיסור שכחת התורה

שם, ע"י מש"כ בשו"ע הגר"ז (הלי' ת"ת פ"ב) [וז"ל "וגם עכשיו שנכתבה תורה שבעי"פ ויוכל לעיין בספרים מה ששכת אין זה מועיל כלום כי מיד ששכת עובר בלאו קודם שיעיין כמו בימיהם שעובר בלאו בשעה ששוכח אף שאח"כ יחזור וישאל מרבו וילמדנו מה ששכת ועוד שמצות התורה לא תשתנה בשינוי הדורות ולא יחליף ולא ימיר דתו לעולמים וכו', ואל יאמר השוכח דבר אחד אילו לא למדתי דבר זה לא נתחייבתי בנפשי ולמה אתחייב כשלמדתי ושכחתי כי באמת אלו לא למד דבר זה לא מעלה עליו הכתוב בלבד כאלו מתחייב בנפשו אלא היה מתחייב בנפשו ממש שכל מי שאפשר לו להרבות ולהוסיף בלימודו בענין שלא ישכח בזה מה שלמד כבר מפני שכבר חזר על לימודו כראוי ואינו מוסיף אף על פי שאינו מתבטל מתלמוד תורה אלא חוזר תמיד על הראשונות שלא מפני חשש שכחה אלא מפני שנוח וקל לו יותר לחזור על הראשונות מלטרוד בלימוד חדש הרי זה מתחייב בנפשו ממש כמו שאמרו חכמים ודלא מוסיף יסיף דהיינו שיאסף בלא זמנו שנאמר בתורה כי הוא חייכם וגוי' ואומר למען ירבו ימיכם וגוי' ודברי תורה נדרשים מכלל הן לאוי".

לה. בענין מעלת המלמד את בן בנו תורה

שם, אי' בירושלמי שבת (פ"א ה"ב) "כהדא רבי יהושע בן לוי הוה יליף שמע פרשתא מן בר בריה בכל ערובת שובא. חד זמן אינשי ועאל מיסחי בההן דימוסין דטובריא. והוה מסתמך על כתפת' דרבי חייא בר בא אינהר דלא שמע פרשתיה מן בר בריה וחזר ונפק ליה. מה הוה ר' דרוסי אמר כך הוה. ר' לעזר בי רבי יוסי אומר שליח מנוי הוה. א"ל ר' חייא בר אבא ולא כן אלפן רבי אם התחילו אין מפסיקין. א"ל חייא בני קלה היא בעיניך שכל השומע פרשה מן בן בנו כאלו הוא שומעה מהר סיני".

לו. אי צריך ללמד את בן בן בנו

שם, ע"י מה שכתב הכס"מ (פ"א מת"ת ה"ב) [וז"ל "ובן בן בנו נ"ל פשוט דקודם לבן חבירו דנקט בן בנו וה"ה לבן בן בנו ולא ה"מ למכתב והודעתם לזרעך דהו"א בנות בכלל"], והיינו דס"ל דהמצוה ללמד את בן בנו הוא לא רק בן בנו אלא גם בן בן בנו, וע"י ש"ך (יו"ד סי' רמ"ה סק"א) [וז"ל "כתב מהרש"ל דה"ה לבן בנו ומביאו הפרישה ובכ"מ ריש פרק אי מהלכות ת"ת כתב גם כן ז"ל ואפשר דגם לבן בנו חייב להשכיר לו מלמד והוא הדין לבן בן בנו אבל הא מספקא ליה אי בן בתו קודם לבן חבירו דאפשר דאין קודם לחבירו אלא היכא דנתחייב באביו אבל גבי בת דליכא למימר הכי לא עכ"ל, ולי נראה דקודם לבן חבירו".

לב. חכמת חכמי ישראל

שם, אי' בירושלמי סוטה פ"ה ה"ג "כהדא ריש גלותא איטלק עליוי חד טריקלין ארבעין על ארבעין דימליניה חטיין אתא לגבי רב הונא אמר ליה פייסון דיסבון מינך עשרין על עשרין כדון. ועשרין על עשרין בתר זמן ואת מיתגר פלגא" [וז"ל הקרבן העדה "איטלק עליו. נזרק עליו מהמלכות למס שימלא לו חדר אחד שהוא ארבעים על ארבעים אמה בחיטים, א"ל פייסון. לך ופייס אותן ואמור שאי אפשר לך ליתן הכל בפעם אחת יקחו ממך מלא חדר שהוא עשרים על עשרים אמה כעת ומלא חדר אחד מעשרים על עשרים אמה בפעם אחר והן יסברו שזהו ארבעים על ארבעים ובאמת את מרויח המחצה שכשתחלק מקום שהוא ארבעים על ארבעים אמה שתי וערב הרי הן ארבע מקומות שכל אחד עשרים על עשרים, ואת מיתגר פלגאי. ואתה מרויח המחצה כדפרישית"].

לז. בענין הלימוד לבניו ולבני בניו

פ"ד פ"ט, רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך והודעתם לבניך ולבני בניך, ע"י מה שכתב הגחיד"א בחומת אנך [וז"ל "והודעתם לבניך ולבני בניך. רבינו יעקב בעל הטורים ז"ל בפרפראותיו כתב שלשה נונין הפוכין לומר כל מי שהוא ת"ח ובנו ת"ח ובן בנו ת"ח שוב אין תורה פוסקת מזרעו עכ"ל ובספר דרוש שמואל סוף פ' דברים הביא מ"ש התוס' דהיינו ברואין זה את זה וכתב וז"ל לכן סמך יום אשר עמדת ר"ל שעמדת בעולם עמהם. ומ"ש בעל הטורים שלשה נונין הפוכין צ"ל ג' בניס דק' ג' בניס והפוכין בלשון בני בניך בני בניס קודמין לאביהם דהול"ל ב"פ לבניך ולבניהם אלא לומר שלשה דורות ועוד האריך. ועמו הסליחה דמ"ש דלהכי סמך יום אשר עמדת ר"ל שעמדת בעולם עמהם. אתמהא אמאי צריך סמך לזה הרי כתיב והודעתם לבניך ולבני בניך שהוא יודיע לבניו ולבני בניו א"כ הם בעולם שהאב מצווה להודיע לבניו ונכדיו. גם מה שהגיה בדברי ר' בעה"ט הגהתו לא נהירא ודיוקו אינו דיוק וישונו אינו ישוב. וסוף דבר שפירושו היינו דבהיות בניס הפוכים נראה שהם ג' דורות רואין זא"ז וכבר כתבתי דלהכי לא אצטרך כמפורש בכתוב ברואין זה את זה דכתיב והודעתם לבניך ולבני בניך וכמשז"ל ויש מי שאמר דמ"ש ר' בעה"ט צ"ל תכופין שהג' נונין סמוכות זו לזו לרמוז ברואין זה את זה עכ"ד ולא נהירא דרבינו בעה"ט לא בא אלא לרמוז דאין התורה פוסקת. אבל ברואין זה את זה בהדיא כתיב ואפשר לפרש דג' נונין הפוכין ר"ל כי אות נו"ן נקרא נו"ן ביושר ונקרא נו"ן למפרע והוא רמז שבהיותם ת"ח גם כשיפטר לבית עולמם עוד יחזרו זרעו למפרע להיות חכמים וז"ש ג' נונין הפוכין כלומר דאות נו"ן גם אם תהפך היא נו"ן למפרע והוא רמז דאין התורה פוסקת כמו נו"ן דאחר שהיא נו"ן אם תהפכנה היא נו"ן וכן הם יהיו ת"ח אחרים בזרע' כמותן והם ג' נונין הפוכין ע"ד הפוך בה והפוך בה ובתלת' היא חזקה ואם נאמר דבס"ת

ז. מו שמוחמיר על עצמו ומסתכן בנפשו אם טוב

עושה

פ"ד פט"ו, ונשמרתם מאד לנפשתיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר יקוק אליכם בחרב מתוך האש, עיי בברכות ל"ג. במעשה דחסידי א' שהיה באמצע תפילתו ולא הפסיק באמצע כדי לענות לשר, ובסוף המעשה קאמר בגמ' ונפטר אותו חסיד והלך לביתו לשלום, ועיי בפלא יועץ (ערך שמירה) מה שכתב [וז"ל "וראיתי במפרשים דמייתי בש"ס באותו חסיד שהי' עומד בתפלה ופגע בו אותו הגמון ונתן לו שלום ולא החזיר לו וכו' ואמר לו המתין לי עד שאפייסך בדברים ופייסו בדברים ואמר שם ונפטר אותו חסיד לביתו ופי' המפרשים שנפטר לבית עולמו על שעכ"פ עבר על מ"ש בתורה ונשמרתם דשמא לא היה מדבר עמו והי' חותך את ראשו נמצא במי שמכניס עצמו במקום סכנה וסומך על הנס שתיים רעות עשה לעצמו א' שענוש יענש על עוברו על ונשמרתם ועוד שמנכין לו מזכיותיו והרי זה כמחליף מרגלית ואבן טובה על שוה פרוטה"ל], אמנם עיי בספר חסידים (סי' תשפ"ז) שכתב "הנה מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל ולא היה פוסק בשביל ההגמון הרי אם אדם מחמיר על עצמו בתפלה אף על פי שמסתכן בנפשו בטוב עושה, כמו שעשה דניאל אף על פי שגזר המלך שלא יתפללו וכן אמרו אפי' נחש כרוך על עקבו לא יפסיק".

ז. במה איירי קרא דונשמרתם מאוד לנפשתיכם

שם, עיי במהרש"א (ברכות שם) שכתב דהאי קרא לא איירי בשמירת גופו מסכנה אלא בזהירות משכחת התורה עיי"ש, וכ"כ הלבוש (יו"ד סי' קט"ז סי"א) [וז"ל "כתיב [דברים ד, ט] השמר לך ושמור נפשך מאוד וגו', וכתיב [שם ד, טו] ונשמרתם מאוד לנפשתיכם, שיש במשמעות אלו הלשונות שצריך האדם לשמור את נפשו שלא יביא את עצמו לידי סכנה, אף על גב שפשוטן של אלו הכתובים לא מיירי בזה, מכל מקום סמכו חז"ל על מקראות הללו ואסרו כל הדברים המביאין את האדם לידי סכנה"ל], {ועיי בלבוש חו"מ סי' תכ"ו סי"א וצ"ע}, אמנם יעוי ברמב"ם בפ"א מרוצח הי"ד שכתב להדיא דהאי קרא איירי בשמירת גופו מסכנה [וז"ל "יוכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה. שנאמר (דברים ד-ט) 'השמר לך ושמור נפשך'"], ועיי שבועות ל"ו, ועיי העמק דבר כאן [וז"ל "ונשמרתם מאד לנפשתיכם. נכלל בזה הלשון אזהרה על שמירת הגוף והנפש, דמשום שמירת הנפש הי' ראוי לכתוב ושמרתם מאד את נפשתיכם כמו לעיל ושמור נפשך, אלא ונשמרתם זה הגוף כדאי' בברכות דל"ב ב', לנפשתיכם לשמירת הנפש תשמרו גם הגוף"ל], ועיי בכלי יקר כאן, ועיי בטעמא דקרא כאן.

ז. מהו כור הברזל

פ"ד פ"כ, ואתכם לקח ה' ויוצא אתכם מכור הברזל ממצרים, כתב החזקוני "ויוצא אתכם מכור הברזל רבי עקיבא אומר שהיו שורפים בניהם של ישראל בכור של אש", וכ"ה בלקו"ש רמז תתכ"ו.

ז. ביאור הפסוק כי אנכי מת בארץ הזאת

פ"ד פכ"ב, כי אנכי מת בארץ הזאת אינני עבר את הירדן ואתם עברים וירשתם את הארץ הטובה הזאת, עיי דבר נחמד בספר קהלת יצחק [וז"ל "ונשמרתם מאד לנפשתיכם וגו'. פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל תמונת כל סמל תבנית זכר או נקבה. תבנית כל בהמה אשר בארץ תבנית כל צפור כנף אשר תעוף בשמים וגו'. ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח וגו' ונדחת והשתחווית להם ועבדתם וגו'. וה' התאנף בי על דבריכם וישבע לבלתי עברי את הירדן וגו'. כי אנכי מת בארץ הזאת אינני עובר את הירדן ואתם עוברים וירשתם את הארץ הטובה הזאת. השמרו לכם פן תשכחו את ברית ה' אלהיכם וגו'":

והקשו המפרשים הראשונים ז"ל דשני פסוקים אלו, והי' התאנף בי, ואנכי מת בארץ הזאת, אין להם חיבור לא למעלה ולא למטה (עייין בכלי יקר):

אכן המפרשים האחרונים תירצו זאת על פי הגמרא דערכין (ל"ב ע"ב) דאיתא שם דקא קפיד קרא על יהושע דלא בעי רחמי לבטל יצרא דעבודה זרה, כמו שעשו אנשי כנסת הגדולה בימי עזרא, ופיחת אות משמו, דבכל דוכתא כתיב יהושע בה"א, והכא כתיב ישוע בלא ה"א (דכתיב בנחמיה וחי' י"ז ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סכות וגו' כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן וגו'), וקאמרה שם הגמרא, בשלמא משה לא בעא רחמי דלא הוה זכותא דארץ ישראל אלא יהושע דהוה ליה זכותא דארץ ישראל אמאי לא בעי רחמי עיי"ש, וזהו שביאר להם משה מדוע הוא כופל ומשנה להזהיר אותם על עבודה זרה, מפני שהי' התאנף בי וישבע לבלתי עברי את הירדן וגו', כי אנכי מת בארץ הזאת אינני עובר את הירדן, ולזאת לא אוכל לבטל יצרא דעבודה זרה, לכן השמרו לכם פן תשכחו את ברית ה' אלהיכם וגו' (ועייין בפירוש התוה"מ למלבי"ם ז"ל):

ואני שמעתי בזה על דרך הדרוש כן, דסופר על הגאון ר' יהונתן ז"ל מפראג, דטרם שנתקבל לאב"ד בעיר פראג היה אב"ד בעיר קטנה, ונהג שם רבנותו בצדק ומישרים, ויסד שם חברות שונות על כל מיני צדקה וחסד, ותיקן שם כמה תקנות טובות ומועילות, בקיצור נפח רוח חיים בעיר ההיא, עד שנעשתה לעיר מצוינה, מפורסמת לשם ולתהלה בכל סביבותיה.

ויהי היום ויבוא להגאון ר' יהונתן כתב רבנות מעיר פראג, וישלח הרב לקרוא לפרנסי העיר קציניה ומנהיגיה, ויראם את כתב הרבנות שבא לו מפראג, והוא חשב שכאשר יראו את הכתב, יתחילו למנעו מלנסוע, וידברו על לבו שישאר פה ויוסיפו לו שכירות, ולמה לו לילך ולנוע אל עיר גדולה אשר שם יפריעו מנוחתו, כמו שהדרך הוא בכל מקום שלא יתנו לרב גדול לנסוע ממקומם, אכן הם לא עשו כן, רק קראו הכתב רבנות מהחל ועד כלה, ולא אמרו לו דבר, וכראות ר' יהונתן שלא דברו אתו מאומה, קבע זמן להמשולחים מתי יבואו אליו להובילו לפראג:

ויהי כאשר בא המועד, באו עגלות הרבה מפראג אשר שלחו פרנסיה להביא את הרב ובני ביתו ואת כל אשר לו אליהם מובן הדבר כי הרב הנ"ל לא נסע תיכף כאשר באו

וזהו שאמר להם למה אני כופל ומשנה להזהיר אתכם שלא תעזבו את ה' אלהיכם, מפני שה' התאנף בי וישבע לבלתי עברי את הירדן וגו', ואתם לא בקשתם עלי רחמים שאכנס עמכם, ואנכי מת בארץ הזאת אינני עובר את הירדן, ואתם עוברים וירשתם את הארץ הטובה הזאת, שבקשתי עליכם רחמים, והצלתי אתכם מכליה בתפילתי, ואתם עומדים עתה לעבור את הירדן, מזה אני רואה שאתם כפויי טובה, ואם כן תוכלו לבטע בשמו יתעלה חלילה כנ"ל, לזאת אני מזהיר אתכם השמרו לכם פן תשכחו את ברית ה' אלהיכם וגו'"].

מא. איך להקפיד על גימטריא חסר אחת

פ"ד פכ"ה, כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ והשחתם ועשיתם פסל תמונת כל ועשיתם הרע בעיני ה' אלקיך להכעיסו, וכתב רש"י "נושנתם - רמז להם שיגלו ממנה לסוף שמונה מאות וחמשים ושתים שנה, כמנין ונושנתם. והוא הקדים והגלם לסוף שמונה מאות וחמשים והקדים שתי שנים לנושנתם, כדי שלא יתקיים בהם (פסוק כו) כי אבד תאבדון וזהו שנאמר (דניאל ט יד) וישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלהינו, צדקה עשה עמנו שמהר להביאה שתי שנים לפני זמנה", ועי' בלקט יושר (או"ח עמוד ג' ענין ב') שכתב "ולכן לבי חפץ לקרוא לספר הזה לקט יושר כי לקטתי ביושר ולא במעל. וגם] הוא בגימט' שם הגאון הנקרא לס"ת ישראל בר' פתח"י זצ"ל, אבל העולם קורין אותו רבי איסרלן כמו שכתבתי בחרוזה. ואני שמי יוזלן, ואני נקרא לס"ת יוסף בר' משה ז"ל, כמו שצינתי בראשי החרוזות, ומה שחסר אחת במנין ישראל יוזלן (ז"ל) מלקט יושר, ע"ז אין להקפיד. **כי זכורני שאמר [הגאון] מה שאומר העולם שאין להקפיד אם חסר אחד במנין בגמט', ראייתם [הוא] ממה שפירש"י בפ' ואתחנן על ונושנתם, והקדים ב' שנים כו'. מדצריך להקדים ב' שנים, שמע מיניה שאינו די בשנה אחת. ולמה? אע"כ ש"מ שאין להקפיד אם חסר אחת בגימט', [והנה לא ידעתי אם אמר כזאת משמיה דנפשיה אם לא]".**

מב. מזהיבן ילפינן דשוטה פטור מן הראיה

פ"ד פל"ה, אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלקים אין עוד מלבדו, עיי' בירושלמי חגיגה (פ"א ה"א) דיליף מהכא דשוטה פטור מן הראיה [וז"ל הקרבן העדה "אתה הראית לדעת. אין ראייה אלא לבר דעת"].

מג. ביאור וידעת היום וכו' אין עוד

פ"ד פל"ט, וידעת היום והשבת אל לבבך כי ה' הוא האלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד, אי' במדרש רבה (כאן) "משה שמו אף בחללו של עולם שנא' כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד **מהו אין עוד אפילו בחללו של עולם**".

מח. זריזות משה בקיום מצוות

פ"ד פמ"א, אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש, כתב הרמב"ם בפיה"מ (אבות פ"ד מ"ב) "וכבר העירו החכמים, עליהם השלום, על חידוש נפלא בתורה, יש

העגלונים אליו, כי בטרם נפשו מטורח הדרך, והאכילו את הסוסים, בודאי יצא בתוך כך כמה שעות, והנה לא נכנס לבית הרב במשך הזמן הזה, אף איש אחד מהעיר להראות לו כי קשה עליהם פרידתו, ולדאוג על נסיעתו ממקומם, ויחר להרב מאוד על זה, ואחר כך התחילו העגלונים להכניס הכלים בתוך העגלות, וימלאו עגלה אחת עם ספרים הרבה, כי איזה דבר נמצא אצל רב יותר מכל, הלא הספרים, וכן לעגלה שניה, וכן לשלישית, ובכל זאת לא נכנס אל הרב שום איש. ויצו הרב את השמש כי ילך לקרוא את אנשי העיר לבית הכנסת, כי הוא רוצה להגיד דרשה האחרונה קודם נסיעתו, ולהפרד מאנשי העיר, ויעש השמש כן, ותיכף נמלא הבית הכנסת מפה לפה מאנשים, כי באו כולם לבית הכנסת מנער ועד זקן כל העם מקצה, ויעל הגאון על הבימה, והתחיל לדרוש דרשה נפלאה כיאות לגאון גדול כמוהו, ובתוך הדרוש עורר אזנם בכל פעם למוסר, ואמר להם השמרו לכם פן תעזבו את ה' אלהיכם, ותמרו עיני כבודו חלילה, הזהרו והזהרו לבל תשכחו כל גמוליו עליכם, ולא תעשו דבר נגד רצונו חלילה, רק בו תדבקון, ואותו תעבודו לטוב לכם כל הימים סלה, ככה הגיד להם בתוך הדרוש כמה פעמים :

וכשסיים הדרוש נגשו אליו קציני העיר ומנהיגיה, ויאמרו לו רבי, אמור מה ראית בנו כי דברת אלינו דברים כאלה כמה פעמים, ויען אותם הרב, הנני להגיד לכם סיבת דברי אלה אליכם, כי ראיתי אתכם שאתם אנשים כפויי טובה, דהלא אנכי עשיתי בעירכם כמה טובות, העמדתי לכם סדרים נכונים בכל דבר, תקנתי לכם כמה תקנות טובות, ויסדתי חברות מחברות שונות על כל מיני צדקה וחסד, ועוד ועוד, לזאת דמייתי שבודאי בל תניחוני לנסוע מכם, ואתם לא עשיתם כן, רק קראתם את הכתב רבנות שהראיתי לכם, ולא דברתם אלי דבר, ולא עוד אלא שעתה קודם נסיעתי לא נכנס אלי שום איש מכם, אשר הדרך הוא בכל מקום, כשירצה הרב לעזוב את מקומו ולנסוע משם, יקצצו גלגלי העגלות, ויקרעו רסני הסוסים, הנני בוש מאנשי פראג, כשישאלו להעגלונים מה היה שם עם הרב קודם נסיעתו, וישיבו לא נעשה עמו דבר, וכדי בזיון וקצף :

מזה נוכחתי לדעת שאתם כפויי טובה אתם, וכפויי טובה היא מדה גרועה ומגונה מאוד, והיא מביאה את האדם לבטע בהקדוש ברוך הוא ולכפור בטובותיו, משום דאחרי שהוא כפוי טובה להאדם שקבל טובתו ממנו בחוש, וראה וידע את טובתו, קל וחמר שיהיה כפוי טובה נגד שמו יתעלה, אשר רובי טובותיו טמונים ונסתרים מבני אדם ונעטפים בטבע, ולא יורגשו בחוש כל כך כטובות בני אדם, לזאת הזהרתי אתכם שלא תהיו כפויי טובה נגד הקדוש ברוך הוא, ותתבוננו חסדו עמכם תמיד, ותעבדוהו בכל לב, וקל וחמר שלא תהיו כפויי טובה נגד בני אדם, אשר טובותיהם יורגשו לכם בחוש, כן אמר להם הגאון ר' יהונתן ז"ל :

ככל המעשה הזה היה פה עם משה רבינו ע"ה וישראל דאיתא במדרש (סדר עקב פ' ג') כשבאו ישראל לעבור את הירדן, הזכיר להם משה כל מה שביקש עליהם סניגוריא, בחטא העגל ביקש הקדוש ברוך הוא לכלותם, והוא עמד עליהם בתפלה והצילם, ועוד ועוד, שהיה סבר שהם יבקשו עליו גם כן רחמים שיכנס עמהם לארץ ישראל, והם לא הבינו ולא התפללו עליו ע"ש :

מ.ו. כל השינויים בין ב' הדברות נאמרו בדבור אחד

שם, עיי' תוס' פסחים (ו: ד"ה אבל בתרי) דמבו' בדבריו דהא דאמרו בגמ' זכור ושמור בדבור אחד נאמרו הוא לאו דוקא זכור ושמור אלא כל השינויים בין ב' הדברות נאמרו שניהם בדבור אחד, ועיי' שבועות כ: ובראשונים שם, ועיי' ירושלמי שבועות (פ"ג ה"ח) דשוא ושקר (דלא תשא) בדבור אחד נאמרו, ועיי' ראב"ה (סי' תתקפ"ב) דמבו' בדבריו ג"כ דכל הדברות הראשונות והאחרונות נאמרו בדיבור אחד.

מ.ח. מזה היה כתוב על הלוחות הראשונות והשניות

שם, בהא דמבו' בגמ' ב"ק (נ"ה.) דבלוחות הראשונות היה כתוב הדברות שביתרו, ובלוחות שניות היה כתוב הדברות שבואתחנן [וכן מבו' במדרש אגדה כאן], עיי' מה שכתב בזה הנצי"ב בהעמק דבר (פ"ה פי"ט) וז"ל "דזה ברור דבלוחות אחרונות היה כתוב לשון דברות השניות כדמוכח בב"ק דנ"ה א' מפני מה בדברות הראשונות לא נאמר בהם טוב ובדברות האחרונות כתיב בהם טוב, הואיל וסופן להשתבר, הרי דבלוחות האחרונות שלא נשתברו כתיב בהם באמת טוב, וכ"כ בפרש"י סנהדרין דנ"ו ב' בד"ה כאשר צוך, וכל מה שכתוב בדברות האחרונות היה כתוב בלוחות וכן שמע בסיני עכ"ל, וכ"כ הראב"ע בס' שמות ר"פ פסל לך בשם גאון, והיינו דמצלינן בשחרית של ש"ק ושני לוחות אבנים הוריד בידו וכתוב בהם שמירת שבת, וזה אינו אלא דברות אחרונות דכתיב לשון שמור", ועיי' בחזקוני כאן מה שביאר בזה, אמנם ברמב"ן (הביאו האבודרהם בשחרית של שבת) מבו' דבב' הלוחות היה כתוב זכור, וז"ל "ואני תמה אם נאמר זכור ושמור מפי הגבורה, למה לא נכתב בלוחות הראשונות. ויתכן שהיה בלוחות הראשונות ובשניות כתוב זכור, ומשה פירש לישראל כי שמור נאמר עמו. וזו כוונתם באמת".

מ.ט. באיזה לשון נאמרו עשרת הדברות

שם, כתב בהדר זקנים עה"ת (פ' יתרו) "עוד יש במדרש אנכי. א"ר ירמיה אנכי לשון מצרי. וסח הקדוש ברוך הוא לישראל עשרת הדברות בלשון מצרי כי בלשון מצרי הוצה לומר אני יאמר אנך", ועיי' כעיי"ז בפסיקתא רבתי פיסקא כ"א, וכ"ה בילקוט (יתרו רמז רפ"ו), ועיי' רש"י סוטה ל"ג. שכתב דהתורה נתנה בלשון הקודש,

נ. בחלומי שמעתי קול אלוקים מדבר עשרת הדברים

שם, כתב החזקוני בהקדמתו לפי התורה "והוא פתרון חלומי, בנפשי נשבעתי אני חזקיה, כי בחלומי שמעתי קול אלהים מדבר עשרת הדברים בנעם קול דממה לארץ ולדריס".

נא. אם הקב"ה מצרף מחשבת ע"ז למעשה

פ"ה פ"ז, לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, כתב הרא"ש (ר"ה פ"א ס"ה) "וא"ת מה צריך האדם למדת רחמים קודם שיחטא. וי"ל אף על פי שגלוי וידוע לפניו שסופו לחטוא מתנהג עמו במדת רחמים באשר הוא שם. אי נמי

בו זירו על מעשה המצוות, והוא אומר "אז יבדיל משה שלוש ערים" וכו', וידוע שהן לא יועילו, ולא יהיה בהן דין ערי מקלט, עד שיובדלו השלוש האחרות אשר בארץ כנען. אמרו: "ידוע היה משה רבנו שאין שלוש שבעבר הירדן קולטות עד שיהו שלוש שבארץ כנען, שנאמר "שש ערי מקלט תהיינה", ואמנם הבדיל את אלו לפי שאמר: "הואיל ובאת מצוה לידי אקיימנה". ואם איש כמשה רבנו, משיג האמיתות, השלם שבשלמים, נכסף להוסיף חצי מצוות עשה לכל מעלותיו ושלימותו - מה ראוי לאשר נצטרעו נפשותיהם, ונתחזקה צרעתם ונושנה?".

מ.ה. למה ניתן טעם העליון דפרשת ואתחנן

פ"ה פ"ו, אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, יליע לאלו שקוראים עשרת הדברות (בקריאה של פרשת השבוע) בטעם התחתון א"כ לאיזה קריאה ניתן טעם העליון של פרשת ואתחנן, דבשלמא פ' יתרו אזי בשבועות קורין בטעם העליון אבל דואתחנן קשה, ושמעתי לתרץ דזה ניתן להקהל שקרו אז עשרת הדברות דואתחנן ואז קראו בטעם העליון, והוא ע"פ דברי הר"מ (פ"ג מחגיגה ה"ו) שכתב "אפילו חכמים גדולים שידועים כל התורה כולה חייבין לשמוע בכוונה גדולה יתרה. ומי שאינו יכול לשמוע מכיון לבו לקריאה זו שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת ויראה עצמו כאילו עתה נצטוה בה ומפי הגבורה שומעה, שהמלך שליח הוא להשמיע דברי האל", וכיון דהוי כאילו עתה נצטוה א"כ הוי כמו שבועות שקורין בטעם העליון, ובב"י הדבר נראה דבשבועות קוראים כמו שניתן בסיני והיינו בטעם העליון וטעמא דמילתא כיון שזה זמן מתן תורותינו, וכיון שנתבאר דגם בהקהל הוי כמו מעמד קבלת התורה לכך גם שם קורין בטעם העליון כמו שניתן מסיני.

מ.ו. אנכי ולא יהיה לך בדבור אחד נאמרו

שם, עיי' מה שכתב הבה"ל סי' תצ"ד [וז"ל "דע שבעשרת הדברות יש ב' מיני נגיונות, הא' עושה מכל דיבור פסוק אחד אף שהוא ארוך או קצר מאד דהיינו שאנכי ולא יהיה לך ולא תעשה לך ולא תשתחוה ועושה חסד הם פסוק אחד שאנכי ולא יהיה לך בדיבור אחד נאמרו"], ומבו' דבר חידוש בבה"ל דאנכי ולא יהיה לך בדיבור אחד נאמרו, [ובגמ' אי דשמור וזכור בדיבור אחד נאמרו (שבועות כ:)], ומצאתי בעזהש"ת שכ"ה בילקוט ירמיה (רמז רס"ו), וכ"ה בתיקוני זהר (תיקון ל"ב) [וז"ל "ואיזהו כליל תרין דבורין אנכי ולא יהיה לך (שמות כ ב) דאתמרו בדבורא חדא"], ובאמת יעוי' ברש"י בפ' יתרו (פ"כ פ"א) שכתב דכל עשרת הדברות נאמרו בדיבור אחד [וז"ל "את כל הדברים האלה. מלמד שאמר הקדוש ברוך הוא עשרת הדברות בדבור אחד, מה שאי אפשר לאדם לומר כן"], ולכאוי יש להביא מקור לזה דאנכי ולא יהיה בדיבור אחד נאמרו, דרש"י עה"ת (שם פ"ח) שהביא דברי חז"ל דזכור ושמור בדיבור אחד נאמרו הביא לקרא דאחת דיבר אלוקים שתיים זו שמעתי, ורש"י במכות (כ"ד. ד"ה מפי הגבורה) הביא מהמכילתא דהאי קרא דאחת דיבר וכו' קאי על אנכי ולא יהיה א"כ מוכח דנאמרו בדיבור אחד.

מרחם עליו, ומדת שמור במצות לא תעשה, והוא למדת הדין ויוצא ממדת היראה, כי הנשמר מעשות דבר הרע בעיני אדוניו ירא אותו, ולכן מצות עשה גדולה ממצות לא תעשה, כמו שהאהבה גדולה מהיראה, כי המקיים ועושה בגופו ובממונו רצון אדוניו הוא גדול מהנשמר מעשות הרע בעיניו, ולכך אמרו דאתי עשה ודחי לא תעשה, ומפני זה יהיה העונש במצות לא תעשה גדול ועושיין בו דין כגון מלקות ומיתה, ואין עושיין בו דין במצות עשה כלל אלא במורדין, כמו לולב וציצית איני עושה, סוכה איני עושה, שסנהדרין היו מכין אותו עד שיקבל עליו לעשות או עד שתצא נפשו".

נו. בדין קטן העושה מלאכה בשבת

פ"ה פ"ד, ויום השביעי שבת ליקוק אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך ושורך וחמרך וכל בהמתך וגרך אשר בשעריך למען ינוח עבדך ואמתך כמוך, עיי' בשפ"א (שבת קכ"א). משי"כ בזה [וז"ל "בגמ' שמעת מינה קטן אורי" ב"ד מצווין להפרישו לכאורה קשה דהא יש לפרש קטן דמתני' היינו בבנו דצריך האב להפרישו מחילול שבת משום דכתיב לא תעשה כ"מ אתה ובנך דהיינו להזהיר גדולים על הקטנים כדפי' רש"י בחומש וזה שאמרו קטן הבא לכבות כו' עיי' [וכדאי' במכילתא פי' יתרו] אבל בקטן אוכל נבלות שפיר י"ל דאין מצווין להפרישו ומ"ש רש"י דש"מ דאי"צ להפרישו מהא דאמר"י ביבמות ליתי טליא וטליתא דמיירי ג"כ באיסורי שבת י"ל דלא הוי הני טליא וטליתא בניו ובנותיו, לכן נראה לפרש דהא דמשני הגמ' בקטן העושה ע"ד אביו היינו כנ"ל דמתני' מיירי בבן אצל אביו ואסור משום דכתי' ובנך [וכ"כ הרשב"א לקמן (קנ"ג ב) וכ"מ ברמב"ן פי' יתרו] ולפי"ז הא דאמרין דכוותה גבי נכרי אין לפרש דכוותה ממש דהא בנכרי ליכא איסור תורה אלא הכי קאמר בנכרי כשעושה ע"ד ישראל כמו בן דמסתמא עושה ע"ד אביו אסור עכ"פ מדרבנן [אכן בטוש"ע או"ח (סי' שמ"ג) מבואר דגם בשבת אין האב מזהיר להפריש בנו הקטן אלא מדרבנן משום חינוך כמו בשאר איסורין וכ"מ בנמוק"י ביבמות סו"פ חרש דליכא לאו מיוחד בשבת ובקטן העושה ע"ד אביו דאסור הטעם משום דהוי כמאכילו איסור בידים דבשאר איסורין נמי אסור מה"ת אך לפי"ז קשה דאי"כ אמאי איצטריך לכתוב ובנך גבי שבת וצ"ע ועיי' בשו"ת הרי"מ (סי' ג') מ"ש בביתאור דברי המכילתא הני"ל].

נו. בהמה שיש בה שותפות של ישראל ועכו"ם אי

אית ביה איסורא דשבייתת בהמתו

שם, יל"ע בהמה שיש בה שותפות של ישראל ועכו"ם אי אית ביה איסורא דשבייתת בהמתו, ועיי' מג"א (סי' רמ"ו סק"י"ג) דמבוי בדבריו דליכא איסורא [וז"ל "אף על פי שאין כאן משום שבייתת בהמתו כיון שיש לנכרי חלק בו"], ועיי"ש במחצית השקל [וז"ל "ומכל מקום הרב ב"י לא פסק בזה כהריב"ש דהיכי דהגוי שותף בבהמה ליכא משום שבייתת בהמתו"].

נה. במעלת כבוד אב ואם

פ"ה פט"ז, כבד את אביך ואת אמך כאשר צוך ה' אלקיך למען יאריך ימך ולמען ייטב לך על האדמה אשר ה'

קודם שיחטא בע"ז. ואף על פי שכבר חשב לעובדה ומחשבת ע"ז הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה (קידושין לט ב, מ א) כדכתיב (יחזקאל יד) למען תפוש את בית ישראל בלבם אפ"ה מתנהג עמו במדת הרחמים קודם שיחטא וכשיחטא מצרף המחשבה עם המעשה, ומבוי בדבריו דהא דבע"ז הקב"ה מצרף מחשבה רעה למעשה זה רק אם לבסוף חטא, ועיי"ש בקרבן נתנאל אות א' [וז"ל "ראיתי מי שהקשה מהא דאמרין בסוף חולין ר' יעקב מעשה חזי. ופריך דלמא מהרהר בע"ז הוה. הא לפי רביי אפי' חטא במחשבת ע"ז אין מחשבה מצרף כי אם לאחר שעשה מעשה. ונראה לי דהאי מדת רחמים אף כשחטא בהרהור ע"ז. היינו כשיש יכולת בידו לעבוד ע"ז ומניחה בשביל כבוד השם שאין מצרף המחשבה. והך דר' יעקב איירי כשהרהר מחשבת ע"ז ונאנס מידו שלא יוכל לעבור דבכה"ג בשאר עבירות אין מחשבה מצרפת כמ"ש מהרש"א בקידושין דף לט ע"ש ובע"ז מצטרפת דהא אי לא נאנס היה עושה מעשה ונכו"ן].

נב. בחומר ע"ז

שם, כתב רש"י בקהלת (פ"ט פ"ו) "וחלק אין להם וגוי בכל אשר נעשה וגוי - לא הועיל להם זכות בן ובת לאותן רשעים שעבדו ע"א ואין להם כפרה לאחר מיתה".

נג. אי גם על עשיית ע"ז יש דין דיהרג ואל יעבור

פ"ה פ"ח, לא תעשה לך פסל כל תמונה, יל"ע אי גם על עשיית ע"ז יש דין דיהרג ואל יעבור, ועיי' רמב"ן בכי תשא (פ"ב פכ"א) "כמה יסורים סבלת שיסרוך עד שלא תביא עליהם חטא זה. לשון רש"י. ואיננו נכון בעיני, כי החטא הזה מן החטאים שיהרג עליהם ולא יעבור", ומבוי בדבריו שיש בזה יהרג ואל יעבור, ועיי' במשי"כ הרמב"ן לעיל (פ"כ פ"ג), ועיי' בספר תוס' יו"כ (יומא פ"ו). שכתב דעל עשיית פסל אין חיוב למסור הנפש, ועיי"ש בהגהות, ועיי' ברבנו בחיי (שמות פ"ב) שכתב "ועוד נוכל לומר שראה (אהרן) שאין העשיה בכלל יהרג ולא יעבור אלא בלאו של: (לעיל כ, ד) "לא תעשה לך פסל", ולכך לא מסר עצמו עליה".

נד. אם הבנים נענשים על חטא האם

פ"ה פ"ט, לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי ה' אלקיך קל קנא פקד עון אבות על בנים ועל שלשים ועל רבעים לשנאי, עיי' בעזר מקודש (אה"ע סכ"א ס"ו) מה שכתב [וז"ל "ולזה נראה שרק אב ממשיד פקידה על רבעים כשמעשה אבותיהם בידיהם כלשון הפסוק עון אבות כו' וכתוב אבותינו חטאו כו', מה שאין כן מצד אם אין פקידה נמשכת לדורותיה אחריה בשום אופן"], אמנם עיי' בתורה תמימה (שמות פ"כ הערה ל"ה) שכתב דהילדים נתפסים גם בעוון האם.

נה. אם מצוות עשה גדול מלא תעשה

פ"ה פ"ב, שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך ה' אלקיך, כתב הרמב"ן (פי' יתרו) "ואמת הוא ג"כ כי מדת זכור רמזו במצות עשה, והוא היוצא ממדת האהבה והוא למדת הרחמים, כי העושה מצות אדוניו אהוב לו ואדוניו

ג. אם בני נח נצטוו על כיבוד אב ואם

שם, עיי' מה שכתב המלבי"ם (דברים פכ"ז פט"ז) [וז"ל "ואף שלא נמצא שנצטוו עליהם בני נח בפירוש אבל הלא נצטוו על ברכת השם וכבוד או"א הוקש כבודם לכבוד המקום והראיה מחם שנתקלל על שספר גנות אביו בחוץ ואחיו שכסוהו נתברכו"].

ג. אי איכא כיבוד אב היכא שלא צוה אע"פ

דידעינן שזהו רצונו

שם, עיי' מה שכתב הנודע ביהודה (תנינא אה"ע סמ"ה) [וז"ל "וכל זה אם היה מצוה באיזה דבר אחר אבל בעסק זיווגא פשיטא שאין חילוק בין בת לבן וא"צ לשמוע דברי האב אם הוא נגד רצונה אפי' היה בחיים ובפרט שהאב לא צוה להבת כלום וגם לאשתו לא אמר שום צוה על בתו שבתו לא תנשא לאחיו אלא לאשתו צוה שהיא לא תעשה דבר זה ועתה שאין אשתו רוצה לקיים דברי בעלה לא צוה על בתו כלל"], ומבוי' בדבריו דליכא חיוב דכבוד אב היכא דלא צוה האב ואע"ג דידעינן שזהו רצונו, דהא הכא ידעינן שזהו רצון האב.

ד. בכיבוד אחיו הגדול אי הוי אף באחיו מן האב

שם, יל"ע בכיבוד אח גדול אי הוי דוקא באחיו מאם, או אף באחיו מאב, יעוי' בהגהות הגחיד"א ליערות דבש (עמ' תנ"ב הוצ' מכון אבן ישראל) שהביא בזה מחלוקת, ובשו"ע יו"ד סר"מ סכ"ב פסק דהוי בין באחיו מאב ובין באחיו מאם, ועיי' באנצקלופדיה תלמודית (ערך כבוד אב ואם).

ה. אם כיבוד אב ואם חשיב מצוה אחת או ב'

מצות,

שם, יל"ע אם כיבוד אב ואם חשיב מצוה אחת או ב' מצות, ועיי' מש"כ בזה המהר"צ חיות סנהדרין נ"ו: [וז"ל "גמ' עשר מצות ואלו הן ז' מצות ב"נ הוסיפו דינים ושבתי וכבוד אב ואם. נ"ב מכאן ראייה לשיטת דכבוד אב ואם אינו רק מצוה אחת דאם כדעת הסמ"ג והרמב"ן מובא במשנה למלך דרך מצותיך סוף ח"א דשתי מצות הוא א"כ אחד עשר מצות המה ולמה אמרו עשר מצות נצטוו במרה"ל, ועיי' אנצקלופדיה תלמודית (ערך כבוד אב ואם) מה שהביאו בזה.

ו. כיבוד או"א אי הוי בין אדם למקום או לחבירו

שם, עיי' במנ"ח (מצוה ל"ג) שנסתפק במי שלא כיבד את הוריו (ולא שפגע בהם, אלא לא קיים את החיוב המיוחד שיש באב ואם) האם כשחוזר בתשובה צריך לבקש מחילה מהוריו, או דסגי שחוזר בתשובה כלפי שמיא, ושורש הספק אם מצות כיבוד או"א הוי מצוה דבין אדם לחבירו או מצוה דבין אדם למקום, ועיי' ברמב"ן עה"ת (פ' יתרו פ"כ פ"ג) שמבוי' בדבריו דהוי מצוה שבין אדם למקום, שכתב "והנה עשרת הדברות חמשה בכבוד הבורא וחמשה לטובת האדם, כי כבד את אביך כבוד האל, כי לכבוד הבורא צוה לכבד האב המשתתף ביצירה, ונשאר חמשה לאדם בצרכו וטובתו".

אלקיך נתן לך, אי' בבראשית רבתי (פ' וישלח) "ויירא יעקב. למה נתירא, אמר כל השנים הללו הוא יושב ומכבד את הוריו תאמר שבה עלי מכח [כבוד] אב ואם. ללמדך שגדול כח כבוד אב ואם כת"ת, שנאמר כי הוא חיידך וארך ימך (דברים ל' כ'), ובכבוד אב ואם נאמר למען יאריךון ימך (שמות כ' י"ב). ללמדך שכל המכבד אביו ואמו מובטח לו שהוא בן העוה"ב אעפ"י שאינו בן תורה, ובלבד שיהיה נקי מע"ז וג"ע וש"ד ולשון הרע וחלול השם וחלול שבת בפרהסיא".

ז. י"ז תיבות יתרות דברות אחרונות על הראשונות

שם, כתב בעל הטורים "י"ז תיבות יתירות דברות אחרונות על הראשונות כמנין טוב. וזה שכתוב כאן ולמען ייטב לך שאינו בראשונות (עיי' ב"ק נד ב').

ח. הסמיכות דכיבוד אב ואם ללא תרצה

שם, אי' בילקוט שמעוני (כאן) "דבר אחר כבד את אביך ולא תרצה וכי מה ענין זה לזה, אלא ללמדך אם יש לו לאדם ואינו זן ומפרנס אביו ואמו כאלו הוא רוצח לפני המקום, דבר אחר כבד את אביך ולא תנאף ללמדך אם יש לו לאדם ואינו מכבד אביו ואמו כאלו הוא נואף לפני המקום, דבר אחר כבד ולא תגנוב אם אינו עושה רצון אביו ואמו כאלו הוא גונב נפשות לפני המקום, דבר אחר כבד ולא תענה כל שאינו מפרנס אביו ואמו כאלו הוא מעיד עדות שקר לפני המקום".

ט. אב שצוה לבנו להוציא מעות מכסף הירושה אי

חשיב משל אב או משל בן

שם, יל"ע באב שצוה לבנו להוציא מעות מכסף הירושה אי חשיב משל אב ומחויב או משל בן ואינו מחויב, ועיי' תשו' הגרעק"א ח"א סי' ס"ח בסוף התשובה [וז"ל "מענתה נ"ל לדינא במצוה לבניו דרך צוואה ליתן ממון ירושתם לפלוני כך וכך דצריכים לקיים מדין כיבוד אב, ומה דשקלו וטרו הפוסקים בדין מצוה לקיים דברי המת דהוא רק במשליש מתחילה לכך, היינו בלשון תנו דהוי רק לשון מתנה, גם נ"מ במצוה לאחד משאר יורשיו דלא שייך דין כבוד אב, גם במצוה לבניו נ"מ, דמשום כיבוד אב לא כפינן להו ומדין מצוה לקיים דברי המת כפינן כדאיתא בפרק השולח (גיטין דף מ' ע"א) ובהר"ן פ"ק דגיטין בסוגיא דמעמד שלשתן.

אולם מפקפק אנכי בזה, די"ל כיון דירשו הממון הוי ממון שלהם ואינן מחוייבים לקיים בזה צוואת אביהם דקיי"ל כיבוד אב משל אב, ואף דבמטלטלי דיתמי מצוה לפרוע חובות אביהם ופירש"י משום כבוד אב, ונוכיח מזה כיון דמכח אביהם בא להם הממון לא מקרי כ"כ של בן, מ"מ יש לומר דדוקא התם דהוא בצירוף טעם דהוי קצת נעילת דלת, אלא דא"כ למאי הוצרכו תוס' פרק הכותב (כתובות דף פ"ו ע"א) ליתן טעם דאין כופין על מטלטלי דיתמי משום דכיבוד אב מצוה עשה שמתן שכרה בצדה [וזה אינו ברור כל כך, עיי' תוס' (ב"ב פרק גט פשוט דף ע"ד) דמכל מקום רשאים הבית דין לכופו על מצות כבוד אב, ובמטלטלי דיתמי לא מצינו דרשאים הב"ד לכוף] והיי' להם ליתן טעם כיון דהוא ממון הבן והוא רק בצירוף קצת נעילת דלת, משום הכי לא כפינן ויש לדחות"].

טו. מי שעוסק בכיבוד אב יש לו פטור של עוסק

במצוה

שם, יליע אי מי שעוסק בכיבוד אב יש לו פטור של עוסק במצוה, ויעוי בשפתי חכמים (פי' ויגש פמ"ו פכ"ט) שכתב דאיכא פטור דעוסק במצוה, ועיי"ש בחת"ס (הוצאת תשנ"ג) מה שתמה עליו בזה, וכדברי השפתי חכמים כן מבוי בט"ז חו"מ (סי' רס"ו) עיי"ש, ועיי' ערוך השולחן יו"ד סר"מ סל"ו שכתב ג"כ דאיכא פטורא דהעוסק במצוה [וז"ל "אמרו חז"ל ספ"ק דמגילה [ט"ז א] גדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם שעל אותן י"ד שנים שלמד יעקב אצל שם ועבר לא נענש על כיבוד אב ולכן אם רוצה לילך וללמוד בעיר אחרת יכול לילך שלא ברשות אביו ואמו ונראה מזה דכשהולך למצוה אחרת צריך רשות אביו ואמו ואף על גב דכשצריך לפרנסתו וודאי א"צ ליטול רשות מ"מ משום מצוה צריך ליטול רשות דהעוסק במצוה פטור מן המצוה ואיך יעזוב מצות כיבוד ויטול מצוה אחרת"], וז"ל החת"ס

שאינו כלום ולא יתחייב בו כלום ובב"ד כגון שיעיד אמר פלוני ליתן לזה מנה ולא קנו ממנו כי שוא דבר בטל עכ"ל. ואיני מבין דבריו שאם העד יודע שלא יפסידנו שום ממון כי לא יתחייב בב"ד עפ"י עדותו למה עובר בלאו דלא תענה הלא ז"א בגדר עדות ואם אי' יעיד בב"ד שפלוני אכל היום והוא שקר שלא אכל האם יעבור בלאו דל"ת. ס"ד שדברי רמב"ן צריכין אצלי תלמוד"], ועיי' באריכות בענין זה בסה"מ להרס"ג בפ"י הגר"י פערלא ל"ת ל"ד, ועיי' באפיקי ים (ח"א סכ"ג) שהביא דבריו, ועיי"ש מה שכתב בזה [וז"ל "ולעומת זה מצאתי בנודע ביהודה קמא חאה"ע סי' ע"ב. פשיטא לי שם דאפי' ע"א המעיד בממון דמהימן לחייב שבועה. מ"מ אינו עובר בלא תענה. והביא כן מהרמב"ן ז"ל במלחמות סנהדרין גבי גניבה בנפש יעוי"ש"], ועיי' מש"כ בזה בקה"י ראש השנה.

ע. בטעם המפסיק שבלא תרצה וכו'

שם, אי' בזה"ק (יתרו צ"ג: ע"פ תרגום) "לא תרצה. לא תנאף. לא תגנב. לא - יש טעם מפסיק בכל שלשת אלה. ואם לא היה טעם מפסיק, לא היה תקון לעולמות, ויהיה אסור לנו להרג נפש בעולם, אף על גב שיעבר על התורה. אבל במה שיש הפסק טעם - אסור ומותר, לא תנאף - אם לא טעם מפסיק, אסור אפלו להוליד או לשמח באשתו שמחת מצוה, ובמה שהטעם מפסיק - אסור ומותר, לא תגנב - אם לא היה טעם מפסיק, היה אסור אפלו לגנב דעת של רבו בתורה או דעת של חכם כדי להתבונן בה, או דין שדן דין לפי טענה שצריך לגנב את דעת הרמאי, ולגנב את דעת שניהם כדי להוציא את הדין לאור. ובמה שמפסיק הטעם - אסור ומותר. לא תענה ברעך עד שקר. כאן לא מפסיק טעם, משום שזה אסור כלל וכלל, אף כאן לא תחמד, לא מפסיק טעם כלל. ואם תאמר, אפלו חמוד של התורה אסור, כיון שלא מפסיק הטעם בא וראה, בכלם עשתה התורה כלל, ובזה עשתה פרט. בית רעך שדהו ועבדו וגו', בכל דברי העולם. אבל התורה היא תמיד חומדים אותה, שעשועים, גנוזי חיים, ארך הימים, בעולם הזה ובעולם הבא".

עא. בטעם דכתיב עד שקר ולא כתיב עדות שקר

שם, בטעם דכתיב עד שקר, יעוי' במשך חכמה מש"כ בזה [וז"ל "לא תענה ברעך עד שקר. הראבי"ע טרח למה לא כתוב "עדות שקר". ופשוט דאעפ"י דעצם העדות אמת רק שהוא אינו עד - וכמו ידיעה בלא ראיה הך דשבועות דף ל"ד ע"א בעובדה דרבי שמעון בן שטח, או ששמע משני עדים שפלוני הרג באחד בשבת נפש, בכל זה אם בא ומסהיד קודם ביאת האדם בר קטלא הוי כמבואר מכות דף ה', א', ואף שאינו עדות שקר, בכל זאת הוא עד שקר, ועל זה קאי משום "לא תענה וכו'" ודו"ק"].

עב. לא תענה אסור אף בגוי

שם, כתב רבנו בחיי "לא תענה ברעך. לא אמר "באחיד" כמשפט הכתובים: (דברים כ"ג, כ"ו) "לא תשיך לאחיד", (שם כ"ב, ג') "לכל אבדת אחיד", וכיוצא בזה, כי שם אנו דורשים אחיד, ולא עכו"ם, וכאן הזהיר אפילו על העכו"ם, כי כן מצינו: (לעיל י"א, ב') "וישאלו איש מאת רעהו", והוא נאמר על המצריים".

ריבך על זארוי עוד. פירש"י אצל יעקב קרא ק"ש. וכתבו מפרשים אצל יוסף לא קרא משום כבוד אביו. ולפ"ד סיפור זה הוא לר"ך גדול לקיום החלומות. דהנה ע"ז באו"ח סי' ס"ו הקשה הא יעקב נהג ביוסף דין מלכות כפירש"י על פסוק ויחזקו ישראל, וא"כ היה לו שלא לקרותו משום כבוד מלכות ע"ש. ולפ"ד גם יוסף שלא קרא לאו משום עשה דכיבוד אב דמאזי אולמא דהאי עשה, אלא משום עשה דח"ח שיעקב היה רבו, ומבואר ר"פ שבועת העדות [ל' ע"ב] דעשה דכבוד תורה עדיף משאר עשה, ומבואר שם בחו"מ [ד"ה עשה] דעשה דכבוד מלכות לא עדיף ע"ש, וא"כ יוסף לא קרא משום כבוד תורה ויעקב קרא דכבוד מלכות אינה דוחה ק"ש. והנה יעקב אמר הבוא נבוא אני ואחך, והלא היה כבר מחה ולא ידע שדבר נוגע אל בלכה [רש"י לט"ל ל"ז י']. וז"ל דלא דרש אחים, את אחך ליש [שמות כ' י"ב] לרבות אשת אחך, דאלי"כ היה יודע שנוגע אל בלכה או אל אחד מנשוי. והנה עשה דכבוד התורה הג"ל כתב הר"ן [סנהדרין י"ע ע"ב ד"ה עמוד] דהיינו [מדכתיב] את ה"א תירא לרבות ח"ח [פסחים כ"ב ע"ב], וא"כ מדיעקב קרא משום דעשה דכבוד המלך אינו דוחה ק"ש ויוסף לא קרא משום דעשה דח"ח דוחה, וע"כ היינו מוסיף דרשינן אחים את כ"י לרבות ח"ח, ה"כ נמי דרשינן את אחך לרבות אשת אחך ומתקיים החלום.

הועתק על ידי אוצר החכמה

פה. ביאור לא תנאף

פ"ה פ"ז, לא תרצה ולא תנאף ולא תגנב ולא תענה ברעך עד שוא, אי' במדרש רבה (במדבר פרשה י' אות ב') "ד"א אל תנאף אל תתן אף בין איש לאשתו".

פז. בדין להעיד עדות שאינו אמת באופן שאין

העדות מחייבת

שם, עיי' ברמב"ן עה"ת (כאן) שכתב דאסור להעיד על חבירו דבר שאינו אמת אפי' היכא שהעדות לא תחייב כלום, וכגון שמעיד שפלוני אמר ליתן לחבירו מנה ולא עשה ע"ז קנין דאינו חייב ליתן, אעפ"כ אם זה שקר מי שמעיד עבר על לאו, ועיי' במלחמות (סנהדרין י"ט. בדה"ר), ועיי' מנ"ח מצוה ל"ז סוס"ק ג' [וז"ל "וראיתי לרמב"ן פי' ואתחנן וז"ל וביאור ולא תענה ברעך עד שוא לאסור להעיד על חבירו אפי' דבר

עג. בנדר לאו דלא תחמוד

פ"ה פ"ה, ולא תחמד אשת רעך ולא תתאוה בית רעך שדהו ועבדו ואמתו שורו וחמרו וכל אשר לרעך, ע"י בספר רב ברכות לבן איש חי (עמ' 107) מה שכתב [וז"ל "והנה באם בקש מחבירו שיתן לו בגד א' ולא ייחד בבקשתו בגד פלוני לבקש אותו דווקא כ"א שרצה ממנו סתם שיתן לו איזה בגד או איזה חפץ ולא כיון לבקש על חפץ פרטי לבקשו ממנו בהא לא קמבעיא לן דודאי אין זה נכנס בלאוין אלו דלאוין אלו לא נאמרו אלא במתאוה וחומד חפץ פרטי שראהו ונכנס יופיו בלבו ורוצה אותו"], וע"י בשה"מ הקצר לח"ח (מצוות ל"ת ל"ת מ') [וז"ל "מצות לא תעשה שלא לחמוד דבר של חבירו שנאמר (שמות כ, יד): "לא תחמוד וגו'". וחמדה הוא, שמשתדל להוציא מחשבתו לפועל, ומרבה רעים על חבירו ומפציר בו, עד שלקחו ממנו; אף על פי שנתן לו ממון הרבה, הרי זה עובר עליו. ומצוי זה בחתן, שמכביד על חותנו קודם החתונה, שיתן לו דבר פלוני ופלוני, מה שלא התנו על זה בשעת כתיבת התנאים, ואף על פי שחותנו ממלא מבוקשו, אף על פי כן עובר החתן על לאו זה ד"לא תחמוד" (ועיין בראב"ד פ"א מהלכות גזילה), ונוהג בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ובנקבות"], וע"י כלה רבתי ו'.

יחמוד אחד מכם את אשתו של חברו ולא לעבדו ולא לאמתו ולא לשורו ולא לחמרו ולא לכל מה שיש לחברו כי בעוון חמדה מלכות מתגרה בנכסיהם של בני אדם ולקחת אותם ועתירי [עשירי] נכסים מתדלדלים [מתמסכנים] וגלות באה על העולם".

עוד הארכנו בעניני עשרת הדברות בפרשת יתרו בעזהשי"ת קחנו משם.

עז. הרתת הר סיני

פ"ה פ"ה, את הדברים האלה דבר יהוה אל כל קהלכם בהר מתוך האש הענן והערפל קול גדול ולא יסף ויכתבם על שני לוחות אבנים ויתנם אלי, כתב הרמב"ן (פי יתרו) "ובהיותם שם בתחתית ההר מצפים ומתיצבים ירד ה' על ההר באש (שם יח), ויעל עשנו עד לב השמים חשך ענן וערפל (דברים ד יא), וחרד ההר עצמו ונזדעזע (לעיל יט יח) כאשר יעשו ברעש הנקרא "זלזלה" או יותר מכך".

עח. ביאור מה שאומרים בשבת ושני לוחות אבנים

הוריד בידו

שם, הא דאמרין בשחרית בשבת ושני לוחות אבנים הוריד בידו וכתוב בהם שמירת שבת, הגם שרק בלוח אחד היה כתוב שמירת שבת, י"ל ע"פ דברי רש"י בשיר השירים (פ"ד פ"ה) על הפסוק שני שדיך כשני עפרים תאומי צביה, וז"ל "דבר אחר שני שדיך על שם הלוחות תאומי צביה שהם מכוונות במדה אחת וחמשה דברות על זו וחמשה על זו מכוונין דבור כנגד דבור, אנכי כנגד לא תרצח שהרוצח ממעט את הדמות של הקדוש ברוך הוא, לא יהיה לך כנגד לא תנאף שהזונה אחר עבודה זרה דרך אשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים, לא תשא כנגד לא תגנוב שהגונב סופו לישבע לשקר, זכור כנגד לא תענה שהמחלל את השבת מעיד שקר בבוראו לומר שלא שבת בשבת בראשית, כבד כנגד לא תחמוד שהחומד סופו להוליד בן שמקלה אותו ומכבד למי שאינו אביו", נמצא דגם בלוח השני נמצא ענין שבת, וע"י בסידור תפלה למשה מש"כ בזה אאזמו"ר זצ"ל.

עז. אם יש לא תחמוד מעכו"ם

שם, ע"י פמ"ג (סי' תר"ד משב"ז סוסק"א) שנסתפק אם יש לא תחמוד מעכו"ם [וז"ל "ועיין בהלכות גזילה לרמב"ם פרק א' [הלכה ב] דגזל עכו"ם מן התורה, מעשה ואכלת [דברים ז, טז] כו' [בבא קמא ק"ג, ב]. וחומד עכו"ם, חמסן יהיב דמי, צריך עיון בעכו"ם, והבן"], ובשו"ע הגר"ז (או"ח סי' ת"מ קוני"א סק"א) נקט דאין לא תחמוד, [וז"ל "אבל אם הוא רוצה לשלם לו דמיו אינו עובר משום לא תגזול אלא משום לא תחמוד, כדאמרין בפרק קמא דבבא מציעא דף ה' סוף ע"ב, וע"ש בתוס' ומפרשים, וכיון דגבי לא תחמוד כתיב רעך אין איסור בשל נכרי, כמ"ש הכסף משנה ריש פ"א מהלכות גזילה לענין עושק"], וכ"כ המקנה (קוני"א סכ"ח), וע"י בזה באריכות באנצט"ל (ערך לא תחמוד), וע"י ברבנו בחיי שכתב לגבי לא תענה דהיכא דלא כתיב אחיך זה כולל גם גוי, ולפ"ז ה"ה בלא תחמוד, וע"ע בשד"ח כללים (מערכת ל' כלל ק"ל).

עט. כל הארבעים יום שעמד משה בהר לא פסקו

הקולות

שם, כתב החזקוני "קול גדול ולא יסף כתרגומו ולא פסק כמו שדרשו רבותינו כל מ' יום שעמד משה בהר לא פסקו קולות מן ההר".

עח. בלאו דלא תחמוד אשת רעך

שם, כתב בספר חסידים (סצ"ט) "לא תחמד אשת (שמות כ' י"ז) כתיב בלא וא"ו לא תחמד אזהרה שלא ליפות עצמו כדי שישר בעיני אשת רעהו ויכניס אהבתו ויפיו בלבה לא תהי חומד לאשת רעך. ועוד קרי לא תחמד שלא ישבח אשה יפה בפני חבירו שמא יגרור אחריה והי' בך חטא כלומר לא תחמד אשת רעך לאחרים ולא תהנה מזיו פנויה כ"ש מאשת איש כדי שתהנה מזיו שכינה".

פ. הדיבור של הקב"ה היה מזיק לאומות העולם

פ"ה פכ"ג, כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמנו ויחי, איתא במדרש תנחומא (ט"ו) "אמר רבי יהושע בן לוי אלו היו האומות יודעים מה היה המשכן והמקדש יפים להם באהליות וקסטריות היו מקיפין אותן לשומרן, למה שעד שלא הוקם המשכן היה הדבור יוצא ונכנס לתוך בתיהם של או"ה והן נתרזין, מנין שכך כתיב (דברים ה) כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמונו ויחי, אתה היית שומע קולו וחיית אבל האומות שומעים ונתרזים בתוך אהליהם ומתים".

עז. בחומר האיסור דלא תחמוד

שם, איתא בתרגום יונתן (ע"פ כתר יונתן) "עמי בני ישראל לא תהיו חומדים לא חברים ולא שותפים עם חומדים ולא יראו בעדתם [בכנסיותיהם] של ישראל עם חומדים שלא יקומו בניכם מן אחריכם גם הם להיות עם חומדים ולא

פא. בענין הבחירה

פח. ממתן תורה זכו ישראל לקרות שמע

פ"ו פ"ד, שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד, אי' במדרש רבה (פי' ואתחנן) "ומהיכן זכו ישראל לקרות שמע אמר רבי פנחס בר חמא ממתן תורה זכו ישראל לקרות שמע כיצד את מוצא לא פתח הקדוש ברוך הוא בסיני תחלה אלא בדבר זה אמר להם שמע ישראל אנכי ה' אלהיך נענו כולן ואמרו ה' אלהינו ה' אחד ומשה אמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", ואפשר שזה מה שאומרים בזמירות שבת (בזמר יונה מצאה בו מנוח) ופתחו וענו ה' אחד.

פז. בטעם שעיין של שמע תלויה

שם, כתב החזקוני "שמע ישראל מצינו באגדה עיין של שמע תלויה לפי שהקב"ה ברא מעשיו בעיין עיין, כיצד ישראל אחד מעי' שבאומות, האומות אחד בעי' שבבהמות, בהמות אחד מעי' שבעופות, עופות אחד מעי' שבדגים, דגים אחד מעי' שבשדים, שדים אחד משבעים שבמלאכים. והקב"ה מלך על כולם ועל זה יסד הפייט באזהרת ראשית ושמו מעולה למעלה משבעים".

פז. בדין ספק קרא קריאת שמע

שם, עיי' מה שכתב החו"ד (עניני ספק ספיקא) [וז"ל "וכן הוא בקריאת שמע, אף דמותו לקרות קריאת שמע כל היום בתורת נדבה, מכל מקום בספק אסור כמו בספק התפלל. וכן הוא בכל הברכות, דאדעתא דנדבה מותר לברך ולהודות אפילו בהזכרת שמו יתברך, כמו שמותר ביי"ח ברכות להתפלל בתורת נדבה, ואדעתא דחוב אסור אפילו בלא הזכרת שמו, דהא אם בריך על הפת בריך רחמנא מלכא דעלמא וכו' יצא, ובספק אסור לברך אפילו בכהאי גוונא"], ועיי' בשו"ת רעק"א (ח"א סכ"ה) דמבוי' דפליג.

פח. צריך לאהוב את התורה

פ"ו פ"ה, ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, עיי' בכלה רבתי פ"ג דדריש מקרא דואהבת את ה' אלוך לרבות התורה שצריך לאהוב את התורה.

פח. ואהבת את ה' אלוך וכו' כמו האבות

שם, אי' בילקוט שמעוני (רמז תתל"ז) "רבי מאיר אומר הרי הוא אומר ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך כאברהם שנאמר בו אברהם אוהבי, ובכל נפשך כיצחק שעקד עצמו על גבי המזבח שנאמר וישלח אברהם את ידו וגו', ובכל מאדך הוי מודה לו כיעקב שנאמר קטנתי מכל החסדים וגו'".

פח. ואהבת את עבודת ה' אלוך

שם, עיי' בשיטה מקובצת (בי"ק מ"א): שכתב על קרא דואהבת את ה' אלוך "והי"ר ישעיה ז"ל תירץ וז"ל: ומה שלא פירש מכי הגיע לואהבת את ה' אלהיך שהוא קודם דאיכא למדרש ואהבת את עבודת ה' אלהיך. עיי"כ".

פ"ה פכ"ו, מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אתי ולשמר את כל מצותי כל הימים למען ייטב להם ולבניהם לעלם, עיי' מש"כ החזו"א (סוף או"ח) [וז"ל "המקום ב"ה מניח את הבחירה ביד האדם, אבל האדם רשאי להכריח את רעהו לעבודתו ית' בין בכפי' בין בפיתוי ולא הוי ביטול הבחירה כיון דהמעשה עושה בבחירה וכל ישראל כאיש אחד והיינו מי יתן שיהי' בין צדיקי הדור משתדלים לקרב לב כל העם לעבודתו ית', אבל המקום ב"ה אינו נותן בלבם את הקירוב דא"כ לא יתיחס הדבר לברואיו, אמנם אם יש מתפלל לפניו ית' על הקירוב ותפלתו נשמעת, מתיחס הקירוב שעושה הקב"ה לברואיו, כיון שנעשה ע"י תפלת נברא, והיינו דאמרו עיי' ה' אי' היה להם לומר אתה תן ור"ל ועיי' היה אפשר לו להקב"ה לעשות הקירוב כיון שהוא ע"פ תפלתם"].

פב. כל אחד נתעברה אשתו זכר לאחר מתן תורה

פ"ה פכ"ז, לך אמר להם שובו לכם לאהליכם, ברש"י שבת פ"ט: מבוי' דגם במצוה דשובו לכם לאהליכם כ"א אשתו נתעברה זכר, וכעין שמצינו במו"ק (ט). לאחר חנוכה בית המקדש, ועיי' במהרש"ל שבת שם [וז"ל "רש"י בד"ה שפרו ורבו כו' ולא ידענו היכא רמיזא נ"ב ואני אומר ויש הוכחה ברורה מאחר דילפי' גבי חינוך בית המקדש אצל שלמה המלך שמצאו נשותיהם טהורות וכל אחת ילדה זכר ק"ו במצות מתן תורה וגם שם נאמר וילכו לאהליהם והכא שובו לאהליכם וק"ל"].

פג. לאחר מתן תורה היה מצות עונה לכלל ישראל

שם, בקרני ראם (ביצה ה:): כתב לחדש דלאחר מתן תורה היה מצוה מיוחדת של עונה לכלל ישראל [ולא רק שהיה היתר של תשמיש].

פד. מובאן מקור לגר שנתגייר בקטן שנולד

שם, עיי' מה שכתב המשך חכמה [וז"ל "החתם סופר בחידושו לעבודה זרה כתב כי נתקשה כל ימיו מהיכן הוציאו חז"ל (יבמות כב, א) הא דגר שנתגייר כקטן שנולד דמי, יעויין שם. ולדעתי פשוט, דיצא להם דמסתמא היה ליוצאי מצרים נשים הרבה שהיו מאותן שאין בני נח מוזהרין עליהן. ועמרם יוכיח שגדול הדור היה ונשא דודתו. וכן אמרו ביומא פרק יום הכיפורים בהנך דאסירי לא פריצי בהו. ועיין רש"י (יומא שם) שבכו על הנוספות, ואם לא היו רגילים לא היו בוכים. ואיך אמר רחמנא אחר מתן תורה "שובו לכם לאהליכם" - ואין אהלו אלא אשתו (מועד קטן ז, ב) - הלא אלו שנשאו קרובותיהם צריכים לפרוש מהם! ועל כרחך דגר שנתגייר כקטן שנולד דמי. והא דמוכיח ריש ביצה מהא דדבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו, היינו דאי משום עריות שנשאו קודם, לא היה לו לאמר להם עד שיאמר האיסור על עריות קודם, וזה ברור"].

צא. אם אפשר להשוות אהבת ת"ח לאהבת המקום

שם, בענין אם אפשר להשוות אהבת ת"ח לאהבת המקום, מצינו בזה סתירה בדברי המהרש"א, דבפסחים כ"ב: כתב דשייך להשוות אהבת ת"ח לאהבת המקום [אפי' לנחמיה העמסוני שלא רצה להשוות יראה], וביומא פ"ו. כתב להיפך דאף אם מורא אפשר להשוות אהבה א"א להשוות, ובתוס' הרא"ש קידושין נ"ז. מבוי דאהבה לכו"ע אפשר להשוות, ועי' בספר חרדים (מצות עשה פרק ב') שכתב "וזה מכלל מצות אהבת ת"ח דמרבין מריבויא דאת דכתיב ואהבת את ה' אלהיך", ועי' בספר נופת צופים על פסחים מש"כ בזה.

צב. בחומר איסורי בין אדם לחבירו גם מעכו"ם

שם, איתא בילקו"ש (רמז תתל"ז) "ואהבת את ה' אלהיך תהא מאוהב על הבריות וירחיק את עצמו מן העבירה ומן הגזל מישראל ומן העו"א ומכל בני אדם, שהגונב לעו"א סוף שיגנוב מישראל, והגוזל לעו"א סוף שיגזול לישראל, הנשבע לעו"א סוף שישבע לישראל, והמכחש לעו"א סוף שיכחיש לישראל, והשופך דמי העו"א סוף שישפוך דמי ישראל, ולא נתנה תורה אלא לקדש את שמו הגדול שנאמר ושמתי בהם אות וגו' והגידו את כבודי בגוים".

צג. בדברי הגמ' אם יש לך אדם שממונו חביב עליך

מגופו

שם, עיי' בשנות אליהו להגר"א (פ"ט דברכות) מה שכתב [וז"ל "ושמעתי שאמרו בשמו דגרס ר"א אומר כו' לך נאמר בכל נפשך וכו', דלפום ריהטא קשה וכי יש אדם בעולם שבשביל ממון ימסור את עצמו למיתה כיון שמת מה תועלת לו בממונו, ע"כ צ"ל דה"פ אם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו, פ"י יש אדם שישבול יסורים על גופו שבביל ממונו, ויש אדם שגופו חביב עליו כו' ויתן ממונו בעד גופו פ"י שבביל יסורים שלא יעשו לו יסורים על גופו, אבל קשה לפ"ז אינו מוכרח כלל שצריך למסור נפשו למיתה, וי"ל דא"י במס' ברכות תניא ר"א אומר אם נאמר בכל נפשך למה נאמר כו', אלא אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו כו', ר"ע אומר בכל נפשך אפי' נוטל את נפשך, וגרסינן ביומא ובפסחים ובסנהדרין כו' וקאי על ר"ע דר"ע סבר בכל נפשך שצריך למסור נפשו למיתה שבביל עבודת כוכבים, וכמדומה לי שגם זה שמעתי דלפ"ז מתורץ דלפום ריהטא קשה מאי פליג ר"ע על ר"א, ולפ"ז מתורץ דר"א מיירי מה שאמר אם יש לך אדם שממונו חביב כו' מיסורין, ור"ע סבר שצריך למסור נפשו", ועי' מש"כ עליו הרש"ש בסנהדרין דע"ד. [וז"ל "שם אינהו דאמור כר"א דתניא כו'. מכאן סתירה מפורשת לפי הגר"א ז"ל בסי' שני"א בפי' הרואה דכוונת הש"ס בכ"מ על סיפא דברייתא המובאה שם בגמרא (סא ב) רע"א בכל נפשך אפי' נוטל א"י. אבל ר"א ע"כ ס"ל דבכ"י אין הכוונה על מסירת נפש ממש דא"כ אין לך אדם שממונו יהיה חביב עליו יותר מנפשו ע"ש. והכא אמר הש"ס בהדיא דאינהו כר"א וע"כ צ"ל דיגיה כר"ע ובהגהותיו כאן לא תקן"].

צד. בדרשת חז"ל לעבודו בשני יצריך

שם, עיי' עוד מה שכתב שם הגר"א [וז"ל "בכל לבבך בשני יצריך ביצר טוב וביצר הרע. פ"י הקדוש ברוך הוא ברא היצר הרע שאם לא היה היצר הרע לא היה אדם אוכל כלל ולא יהיו יכולין לעבוד ה'". וז"ש צדיקים יצ"ט שופטן. פ"י כאשר הם אוכלין גם זה הוא אצלו עם יצ"ט שאינן אוכלין אלא שיהיו יכולין לעבוד ה'. והרשעים הם להיפך אף שהם לומדים הוא עם היצה"ר. וזה יצה"ר שופטן. וז"ש כאן תעבוד ה' ביצה"ר. דהיינו הדברים שהן מצד היצה"ר תהיה גם כוונתך לה"י].

צה. מי שמוסר נפשו על קדושת השם אינו מרגיש

ביסורים

שם, כתב בתשב"ץ קטן (סי' תט"ו) "מהר"ם ז"ל אומר כשהאדם גומר בדעתו לקדש השם וימסור נפשו על קידוש השם כל מה שעושין לו הן סקילה הן שריפה הן קבורת חיים הן תליה אינו כואב לו כלום. והביא ראיה מן המסורת הכוני ב' במסורת הכוני פצעוני. הכוני בל חליתי. כלומר כשהם הכוני ופצעוני בל חליתי כלומר לא היה כואב לו. ומביא ראיה מספר היכלות שרבי חנניא בן תרדיון היה במקום קיסר ששה חדשים והרג שיתא אלפי דוכסים והגמונים ולסוף ששה חדשים נלקח למעלה ושרפו אחד כדמותו במקומו. ותדע שכן הוא שאין לך אדם בעולם שאם היה נוגע באצבע קטנה באש היה צועק אפילו אם היה בדעתו לעכב עצמו לא היה יכול ורבים מוסרים עצמם לשרפה ולהריגה על קדוש השם יתברך ואינם צועקים לא אוי ולא אבוי וגם אומרים העולם כיון שמזכיר שם המיוחד תחלה מובטח הוא שיעמוד בנסיון ולא יכאב לו".

צו. בדברי ר"ע דאת בא לרבות ת"ח

שם, עיי' מש"כ הח"ח (שם עולם שער ההתחזקות פ"ה בהגה"ה) [וז"ל "ובזה יבואר היטב מה שאחז"ל ב"ק דף מ"א ע"ב בשם ר"ע את ה' אלהיך תירא דהאי את בא לרבות ת"ח ובירושלמי פ"ט דברכות איתא בשם ר"ע את ה' אלהיך תירא לרבות את תורתו דהיינו הך מפני שיש על נפשו קדושת התורה נצטוינו לירא ממנו וגם בזה יבואר היטב טעם מאמר הגמרא מכות שאמר כמה טפשאי הני אינשי דקיימי מקמי ס"ת ולא קיימי מקמי גברא רבה דאלו התורה אמרה ארבעים יכנו ואתו רבנן ובצרי חדא אחרי שבאמת יש לו לת"ח ג"כ ענין קדושת התורה וכנ"ל והגמרא רוצה להכריח עוד גודל כח קדושת תורה שבע"פ שיש לו לת"ח עוד במוחו עיי' י"ג מדות שהתורה נדרשת בהם שקבלו מסיני שבהן יש כח לברר את התורה ולהוציא לפעמים את המקרא מידי פשוטו ובהה"ה הירושלמי שאמר דהאי את בא לרבות התורה ניחא לי מה דאיתא במדרש חזית בענין ר"ח בר אבא ור' יוחנן שהלכו בדרך ופגעו בחד חקל (שדה) ואמר לו ר"י דין הוי דידי וזבנית בגין לעי באורייתא וכן לחקל אחרן שרי רחב"א בכי ואמר לו מה תניח לעת זקנתך והשיב לו ר' יוחנן מה ירע לך מכרתי דבר שבריאיתו היה בששת ימים כדכתיב כי ששת ימים עשה ה' וגו' וקניתי דבר שלמדוה בארבעים יום כדכתיב ויהי שם עם ה' ארבעים יום וגו' וידוע דליכא מידי דלא רמיזא באורייתא והיכן מצינו דבר זה

צ.ט. בהא דחתן פטור מק"ש

שם, עיי בספר הפרדס לרש"י (עמ' י"ד) ובספר האורה (ח"ב) שכתב **דהא דחתן פטור מק"ש היינו רק מק"ש דעל המטה אבל לא מק"ש דשחרית וערבית** [והובא בגליוני הש"ס ברכות ט"ז, וז"ל "ניב בסי הפרדס לרש"י סי רע"ט חתן פטור מק"ש כו' וק"ש שאמרו זהו ק"ש שעל מטתו אבל בק"ש של שחרית וערבית חייב כך הורה רבי וכך נהגו העם עכ"ל וצ"ע וני' כוונתו דק"ש שאמרו לפטור אין ללמוד ממנה לנו בזה"ז רק על ק"ש שעל מטתו אבל בק"ש של שחרית וערבית חייב והטעם משום דבלא"ה אין אנו יכולין לכוון ועיי' ק"ש שעל המטה דהוי רק מדרבנן ומשום מזיקין דקילא פטור ממנה גם עכשיו ומשא"כ בק"ש שחרית וערבית דהיא מה"ת חייב"ן], ועיי' בתרגום יונתן (ואתחנן ו' ז') מש"כ בקרא דבשבתך בביתך "ותהויון הניין בהון במותביכון בבתיכון בזמן מיעסוקכון בחיתונכון", ועיי' במהרש"א בח"א תענית י: מש"כ בענין הולכי דרכים שידברו בדברי תורה, ועיי' בארחות חיים (הל' ק"ש אות מ') שכתב "ובמחזור ויטרי פי' שאינו פטור מק"ש שחרית וערבית אלא מק"ש סמוך למטתו וכן נמי כתב הר"י שמואל ברי' שלמה ז"ל".

ק. עוסק במצוה פטור רק ממ"ע שהז"ג

שם, כתב בספר הישר (סצ"ט) "סוכה שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה, וה"ה לכל מ"ע אלא תנא בסוכה קאי כדאמרינן תנא בפסח קאי גבי פת עבה בפסח מה"מ דת"ר בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה, דבשבתך בביתך אפי' פשטא דקרא משמע רשות הא לדבר מצוה פטור מקריאת שמע, והכי נמי פטור מכל מצות עשה שהזמן גרמא", ועיי' בספר משברי ים (עשה דוחה ל"ת ס"ה), ועיי' פניי ברכות י"ז: , ועיי' בגליוני הש"ס ברכות י"א. [וז"ל "לכדנתי בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה, ניב עי' סי הישר לר"ת דפי"ז ע"א דפוס וויען דכ"ו וז"ל דת"ר בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה דבשבתך בביתך אפי' פשטי' דקרא משמע רשות הא לדבר מצוה פטור מק"ש והי"נ פטור מכל מ"ע שהז"ג עכ"ל והוא חידוש גדול דעוסק במצוה פטור רק ממ"ע שהז"ג דומי דק"ש וצ"ע מפרוטה דר' יוסף ואולי כיון דילפי' מכאן דדווקא רשות הא עוסק במצוה אפי' במ"ע שהז"ג פטור מק"ש דג"כ הז"ג א"כ כי היכי דהעסק במ"ע שהז"ג פוטר ממ"ע שהז"ג ה"ה דהעסק במ"ע שלא הז"ג כשומר אבידה יש לו לפטור אפי' ממ"ע שלא הז"ג ואולם עכ"פ העוסק במ"ע שהז"ג לא יופטר ממ"ע שלא הז"ג ותתיישב קושית תוסי' שבועות מ"ד ב' מתקיעת שופר אולם צ"ע עדיין מהך דסוכה כ"ו א' דכותבי ספרים ותפילין ומוכרי תכלת פטורין מכל מצות האמורות בתורה ומשמע דאפי' ממ"ע שלא הז"ג פטורין וצ"ע"].

קא. מי שלא קרא ק"ש שעל המטה אי יצא יד"ח ק"ש של ערבית

שם, עיי בפ"י החרדים לירושלמי ברכות (פ"א סוף ה"א) שכתב דמי שלא קרא ק"ש שעל המטה אע"פ שקרא ק"ש של ערבית בזמנו (אחר צה"כ) לא יצא ידי חובת ק"ש עיש"ה, וראיתי שיעמדו בזה, ועיי' שוחר טוב (מזמור ד') "תנן הקורא קריאת שמע בבית הכנסת שחרית יצא ידי חובתו,

שנכון לו לאדם למכור כל נכסיו [ואך להשאיר לו ולנפשו כדי חייו] ולהשיג ידיעת התורה כראוי ולפי הנ"ל דהיכן דמצינו את לגבי הש"י מרבה את התורה ניחא דהא כתיב ואהבת את ה' וגו' והאי את בא בודאי לרבות התורה שצריך לאהבה אותה וכדכתיב במשלי אני אוהבי אוהב והקרי אוהביה אהב וקאי על התורה וכדפרש"י שם והאיך יהיה האהבה מסיים הכתוב ובכל נפשך ובכל מאדך דהיינו כמעשה דר' יוחנן"].

צ.ז. אימתו זמן ק"ש של שחרית

פ"ו פ"ז, ושנתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך, עיי' מה שכתב הכס"מ (סו"פ א' מק"ש) [וז"ל "יש שואלים מ"ט בשכבך דרשינן כל זמן שבני אדם שוכבים על מטתם וכדאמרינן בהא דרשב"י פעמים שאדם קורא קריאת שמע ב' פעמים ביום אחת קודם הנץ החמה ואחת אחר הנץ החמה ויוצא י"ח אחת של יום ואחת של לילה ומסיק התם דקרי ליה ליליא משום דאיכא אינשי דגנו בההיא שעתא וע"כ אין פי' שבאותה שעה עולים על מטתם לשכב דאין דרך בני אדם לשכב באותה שעה אלא פי' שעדיין שוכבים על מטתם ואם כן בשכבך פי' בעודם שוכבים והיינו לרוב בני אדם עד שיעלה עמוד השחר ולמה לא דרשו כן ובקומך כל זמן שבני אדם קמים דהיינו כל היום. וי"ל דאה"נ דהכי דרשינן ליה ומ"ה אמרי' הקורא מכאן ואילך לא הפסיד הברכות ואילו לא היה זמן קריאת שמע כלל היו ברכותיו לבטלה, אלא משום דק"ל דצריך לסמוך גאולה לתפלה ותפלות כנגד התמידין תקנום והתמיד היה קרב עד ד' שעות ואם כן קודם צריך לקרות קריאת שמע ולכך הקדימו זמנה עד סוף שלש שעות ואסמכוה אקרא ובקומך בשעה שדרך בני אדם קמים ותדע דאסמכתא היא ולא עיקר פירושא דקרא דתלי טעמא עד סוף ג' שעות דשכן דרך בני מלכים לעמוד בשלש שעות ואטו בני מלכים מי הוו רובא דעלמא אלא ודאי כדאמרן כנ"ל"], ומבוי' בדבריו חיי' עצום דמדאוי' ק"ש של שחרית זמנה כל היום, ועיי' מש"כ עליו במג"א (סני"ח סק"ז) [וז"ל "ודבריו צ"ע חדא דהא הברכות אינן שייכי' לק"ש כמ"ש סי' ס' וא"כ אין ראייה מהברכות ועיי' דא"כ אף אחר שעה ד' יקרא הברכות ועוד דלדבריו ק"ש מדאוריית' זמנה כל היום וכל הלילה וה"ל מ"ע שלא הזמן גרמא דומיא דתפלי' כמ"ש סי' ק"ו ס"ב ובגרמא אי' בהדיא דה"ל מ"ע שהזמן גרמא"], ועיי' בספר המפתח שהאריכו בדברי הכס"מ.

צ.ח. כונת השמות בפסוק ראשון

שם, עיי' בספר היראה לרבנו יונה (אות ס"ב) שכתב דבכל הג' שמות דפסוק ראשון צריך לכוון היה הוה ויהיה, והיינו בפשי' כונתו דגם באלוקינו צריך לכוון כן [וז"ל "ובכל אחד ואחד משלשה שמות האמורים בפסוק ראשון יאריך עד שיחשוב היה הוה ויהיה"], אמנם יעוי' בבי' הגרי"א או"ח ס"ה דגרס אחרת בספר היראה ולפי"ז ליכא ראי' עיי' [וז"ל "והוציאו מדברי הר"י בסי' היראה שכתב אצל פסוק ראשון שבק"ש ובכל א' מבי' שמות האמורים בפסוק ראשון יאריך עד שיחשוב היה הוה ויהיה כו"ל"].

עשה דברים ודחי עשה דיחיד. ועוד כתב, דאפשר דבכה"ג ליכא כלל להעשה דמחניך קדוש, דהא לא אסרה התורה שלא לקרות ק"ש במקום המטונף, אלא עיקר המצוה להיות מחניך, היינו מקום שקורין דברי קדושה וק"ש, קדוש וטהור, וא"כ עיקר המצוה אינה אלא אם אפשר לקיימה, אבל במקום דלא אפשר לקיימה ליכא חיובא כלל, ודמיא להא דאיתא בשו"ע או"ח סי' י"ג לענין מצות ציצית. יעו"ש.

ולענ"ד נראה דשתי הסברות מופרכות הן לגמרי דלפ"ד יקשה, למה אסור להרהר ולקרות בד"ת במקום המטונף אפי' במהלך, הא מצות לימוד התורה היא מצוה חיובית על כל רגע ורגע, כמש"כ הגר"א בשנו"א במס' פאה בשם הירושלמי, ולא שייך בה תשלומין, וא"כ נמצא שבאותו הזמן שמהלך במקום המטונף אי אפשר כלל לקיים המצוה דמחניך קדוש לענין לימוד התורה. וגם למה לא נימא דאתי עשה דברים ודחי עשה דיחיד. וע"כ מוכח מזה דמחניך קדוש היינו איסור, שהתורה אסרה לומר דברי קדושה במקום המטונף, ולא שייך בזה עשה דברים דוחה עשה דיחיד דזהו מה שאסרה התורה"י.

קה. בונת פסוק ראשון

שם, ע"י בתש"ו הגרעק"א (ח"ד או"ח סי"ט הוצ' המאור) שכתב דבכונת פסוק ראשון דק"ש סגי שמקבל עליו עול מלכות שמים ואע"פ שלא כיון בפירוש המילות, וע"י ברשב"א ברכות י"ג: שכתב "ואפשר לי לומר עוד דפסוק ראשון צריך כוונה ואפילו בדיעבד ואין דבר זה תלוי באידך דמצות צריכות כוונה דהתם בכוונה לצאת הדברים אמורים **אבל כאן צריך כוונת הענין כלומר שלא ירהר בדברים אחרים כדי שיקבל עליו מלכות שמים בהסכמת הלב,** וכענין שאמרו ג"כ בברכה ראשונה של תפלה בשלהי פ' אין עומדין [ל"ד ב'] "וזה"ל הגרעק"א "וביותר דנלע"ד דגם בפסוק ראשון בעינן רק כונה שמקבל עליו מלכות שמים ואין צריך שיבין פירוש המלות, ומוכח כן דהרי מבואר בברכות דאלולי דרשא דשמע בכל לשון שאתה שומע, היינו דורשים מקרא דזהו הדברים דבהווייתן יהיו דדוקא בלשון הקודש, אלא מדכתיב שמע מוכחינן דזהו הדברים קאי שלא יקרא למפרע, והרי אם דרשינן בכל לשון שאתה שומע, ענין שמע היינו הבנה דהא בשאר לשונות בעינן שיבין, וא"כ עדיין קשה הא אפשר לקיים תרומיהו, דבעינן לה"ק ושמע אתי דבעי שיהא שומע ומבין, אלא ע"כ דפסיקא להו דבלה"ק אין צריך להבין פירוש המלות"י, אמנם ע"י בשטמ"ק ברכות י"ג: שכתב "וכיון דכן לא בעינן כונת תיבות אלא בפסוק ראשון", ומבואר בדבריו דבפסוק ראשון בעינן כונת תיבות

קה. לקרוא ק"ש היכא דהוי לועג לרש

שם, ע"י צל"ח ברכות ד"ח: שכתב דלועג לרש הוי לעיכובא, ואף אם עובר זמן ק"ש ויפסיד המצוה ג"כ לא יקרא היכא דהוי לועג לרש, וע"י דברי סופרים ה"ל אבילות ח"א סי' שס"ז, וז"ל

ערבית לא יצא ידי חובתו, אלא אם כן חוזר ומתפלל בביתו, מה טעם, כדי להבריא את המזיקין מן הבית".

קה. אם זמן ק"ש זה לפי שעות זמניות

שם, ע"י בש"ך (יו"ד סי' קפ"ד סק"ז) שכתב דהא דזמן ק"ש עד ג' שעות אי"ז לפי שעות זמניות דהיינו רבע היום, אלא הוי לפי שעות שוות, ועי"ש בסדרי טהרה ובפרי דעה [וז"ל הסד"ט "מה שכתב בש"ך סי"ק ז' וז"ל, ואין הכי נמי דבתקופת תמוז וטבת יש לחשוב שעות זמניות וכו', טעות סופר הוא, וצ"ל שעות שוות. ומה שכתב עוד, וכהאי גוונא מצינו בכמה דוכתי וכו' לענין קריאת שמע ולענין חמץ בערב פסח, לכאורה תמוה, דאדרבה התם חשבינן שעות זמניות ולא שעות שוות. ואפשר לומר דכוונתו דגבי קריאת שמע אמרינן [ברכות ט, ב] עד שלש שעות, וכהאי גוונא בחמץ בערב פסח [פסחים יא, ב] אוכלין כל ארבע, היינו אותן שעות דקאמר כשהיום והלילה שוין, אבל כשאין שוין צריך להיות לפי ענין היום, אם כן י"ל נמי הא דקאמר עונה הוי או יום או לילה נמי כשהן שוין"י], ועי"ש בגליון הגרעק"א שתמה על הש"ך, וכן תמה החת"ס (שו"ת או"ח סי' קצ"ט), וע"י בתוס' הרא"ש ברכות ג: שמבוי' כדבריו [וז"ל "מכאן משמע שלעולם יש י"ב שעות ביום וי"ב שעות בלילה וכן משמע בפרק מפנין (שבת קכ"ט ב') גבי שצ"ס חנכ"ל דקאי מאדים בזווי, וכן ר' יהושע דקאמר במתני' ג' שעות ולקמן בפרק תפלת השחר דקאמר תפלת השחר עד ד' שעות ואם היו משתנות השעות לפי סדר היום היה לו להזכיר שליש היום ורביע היום"י], וע"י אגרות משה או"ח ח"ב סי"כ שהאריך להוכיח דאי"ז לפי שעות שוות אלא לפי שעות זמניות.

קה. בענין ק"ש שקראה בכל לשון

שם, ע"י במהרש"א (ברכות ח:) שכתב דאע"ג דבק"ש דינא הוא דאם קראה בכל לשון יצא (ברכות י"ב:), בק"ש שעל המטה לא יצא דהא נתקן בשביל שימור מהמזיקין ואין המלאכים מכירים בלשון ארמי [וז"ל "ונראה לפרש דודאי ק"ש של ב"ה שרי בכל לשון וכן תפלה בצבור כמו ששינו במס' סוטה (ל"ב ע"א) אבל יחיד המתפלל לא ישאל צרכיו בלי ארמי שאין מה"ש נזקקין לו שאין מכירין בלי ארמי ה"נ איכא למימר בק"ש שעל מטתו שהיא ודאי ביחיד ובעי רחמים מפני שימור מהמזיקין כדאמרינן לעיל ולכך אומרים בק"ש שעל מטתו שיר של פגעים שיהיו מה"ש נזקקין לו לשומרו כמ"ש כי מלאכיו יצוה לך לשמרך וגו' ולזה קאמר אל תשב על מטת ארמית ומפרש לה דגני בלא ק"ש דב'ל' ארמית שקרא לא יצא כיון דאין מה"ש מכירין אותו וכאלו לא קרא ק"ש"י].

קה. עשה דק"ש דוחה לעשה דהיה מחניך קדוש

שם, ע"י בספר עמק ברכה (עמוד י"ח) שהביא משו"ת יד אליהו (רגולר סי"ד) שחי' דעשה דק"ש דהוי עשה דרבים דוחה לעשה דיחיד דהיה מחניך קדוש, ועי"ש שנחלק עליו [וז"ל "ראיתי בסי' י"ד אליהו" להגר"א מקאליש ז"ל שכתב, לענין איש אחד שנאסר בבית אסורים במקום המטונף, שמותר לו לקרות ק"ש, משום דאתי עשה דק"ש דהוי עשה דרבים ודחי עשה דיחיד דהוי מחניך קדוש, וכדאיתא במ"ק לענין אבילות ברגל דאינו נוהג משום דאתי

מוציא וצ"ע, וע"ע בטורי אבן ר"ה כ"ט. (ד"ה טומטום) שכתב דאפשר להוציא בק"ש והוא לשי' בשאג"א ס"ו ע"ש באריכות, וע"י בנין שלמה ס"ח, וע"י אבודרהם (הלכות ק"ש) [וז"ל י"ש לשאול למה אומר ש"ץ ברכות ק"ש בקול רם כדי להוציא את מי שאינו יודע וק"ש אומר בלחש שאין האחרים שומעים א"כ למה השמיעם הברכות וי"ל כי מברכות ק"ש יכול ש"ץ לפטור את מי שאינו יודע מפני שהדבר תלוי בשמיעה כמו בקריאה אבל מק"ש אינו יכול לפטור משום שנאמר ודברת בם מה שאין כן בקריאת התורה בצבור שהיא תקנת עזרא (ב"ק פב). וקריאת מגלה ותקיעת שופר ותפלה מפני שהדבר תלוי בשמיעה כמו בקריאה וש"ץ יכול לפטור מאה אלף איש אבל מתלמוד תורה אין ש"ץ יכול לפטור לשום אדם, ועוד כי אין בור בעולם שאינו יודע לומר פסוק שמע ישראל, ובכך יצא ידי חובתו ולפיכך השמיעם הברכות], וע"י בא"ר סי' ס"ב סק"ב [וז"ל "כתב כנסת הגדולה [הגהות טור] השומע ק"ש ולא קרא יצא ידי חובתו, הרא"ם ח"א סי' מ"א, ובסי' מ"ב כתב בשם הר"מ אלשקר [סי' ז] שלא יצא ע"כ. ועיינתי בתשובה גופיה וראיתי שהשיג הר"ם אלשקר על הרא"ם, ומטעם דמצות ק"ש היא הקריאה ולא השמיעה דכתיב ודברת בם, [ו]הביא הרבה פוסקים שפסקו הכי, ודבריו נכונים. וכן נראה מספר תמים דעים שם. מיהו דוקא אם הוא בקי אינו יוצא או אפילו כשאינו בקיאים הוא ביחיד, אבל בעשרה כתב הר"ם אלשקר שם גופיה בשם אבודרה"ם [עמוד עט] דש"ץ מוציא את מי שאינו בקי, וכ"כ מג"א סי' נ"ט [סק"ה]. וגם בזה תמהני הא כתב אבודרה"ם דף ל"א [שם] זה לשונו, יש לשאול למה אומר הש"ץ ברכות ק"ש בקול רם כדי להוציא את מי שאינו יודע, וק"ש אומר בלחש. וי"ל כי מברכות ק"ש יכול הש"ץ לפטור את מי שאינו יודע מפני שהדבר תלוי בשמיעה כמו בקריאה, אבל מק"ש אינו יכול לפטור משום שנאמר [דברים ו, ז] ודברת בם ע"כ, הרי דאפילו שאינו בקי אינו מוציא הש"ץ, וא"כ לדברי הר"ם יהיו דברי אבודרה"ם סותרים, וצ"ע. ומ"מ לדינא נראה דברי הר"ם דשליח ציבור מוציא את מי שאינו בקי, דנראה דכיון שהוא בעשרה ועונה אמן הוי כמו שמדבר עצמו כיון שאינו בקי, וקרינן ביה ודברת בם. וראיה לזה מדברי רבינו יונה [יג ע"ב ד"ה ויש] שהביא ב"י בסי' ס"ט ע"ש, וצ"ע. ועוד הא דכתב אבודרה"ם שם שאין לך בור בעולם שאינו יודע לומר פסוק שמע ישראל, ובכך יצא ידי חובתו], וע"י בחת"ס סוכה (כ"ט): שנקט דאחד יכול להוציא את חברו בק"ש.

קי. מי שלא קרא ק"ש בערבית אי קוראה לאחר הנץ החמה בברכותיה

שם, ע"י במאירי ברכות (ב). שהביא שי' שמי שלא קרא ק"ש בערבית גם לאחר הנה"ח יקרא את הק"ש דערבית עם הברכות ורק שיקרא כקורא בתורה, [וז"ל "ומ"מ הם מפרשים שאף בשל ערבית קוראה אף בברכות ואף לאחר הנץ החמה אחר שהוא אנוס ואין לדעתם חלוק בין הנץ החמה לאחר הנץ החמה אלא שעד הנץ החמה קיים מצות קריאה בעונתה אחר שהוא נאנס ולאחר הנץ החמה לא קיים מצוה בעונתה **אבל מ"מ אף לאחר הנץ החמה קוראה בברכות שלא מתורת קריאת עונה אחר שהוא נאנס** ולא עוד אלא שיש מפרזים על מדותיהם לומר כן מתורת חיוב ומצד תשלומין כדן טעה ולא התפלל ערבית שמתפלל שחרית שתיים וזו ודאי אינה שלא נאמר כן אלא בתפלה שהן רחמים עד שאם

(יד) יתפלל. (מא) ואם התפלל או קרא ק"ש ב' אמות של תם או של קנה, דעת הרמב"ם שלא יצא דקנסוהו חכמים הו"ל ועבר על דבריהם ואפילו היה שוגג. והראש"ד חולק וס"ל דכיון שהאיסור רק משום לועג לרש [ולא מלד המקום, דהמקום אף שהוא בית הקברות ראוי לקרות בו שאין בו ריש רע וכיו"צ] יצא

הענין על יד' אוצר החכמה

דריעבד. והסכמת האחרונים נאו"ח סוף סי' ע"א דלענין ק"ש יש לחוש לדברי הרמב"ם לחזור ולקרות, אבל אם צריך או התפלל אינו חוזר. ולענין ברכות ק"ש מסתפק הפמ"ג ע"ש טעמו.

הענין על יד' אוצר החכמה

קז. בשיעור שיכיר את חברו לענין ק"ש

שם, ע"י באשל אברהם (בוטשאטש) סני"ח שרצה לומר דשיעור דעד שיכיר את חברו [לגבי ק"ש], אפשר דהוא אפי' היכא דבאור היום לבד עדיין לא סגי כדי שיראה את חברו ורק בצירוף אור הלבנה רואה את חברו ג"כ חשיב משיכיר כיון שסוכ"ס גם ע"י אור היום מכיר את חברו [וז"ל י"ש להסתפק בשיעור הזה כי לפעמים מצטרף אור הלבנה באמצע החודש או כשהשגל מאיר ומכיר, ואלו לא היה אור הלבנה או השגל לא היה מכיר, וקצת מסתבר שחז"ל [ברכות ט, ב] קבעו בזה לפי כל זמן יהיה היאך שיהיה, כיון שעל כל פנים עכשיו הוא מכיר על ידי הצטרפות אור היום, ואלו לא היה אור היום לא היה מכיר על ידי זה, יש בזה גדר הארת אור היום ואין לנו אלא מקומו ושעתו כל שניכר על ידי אור היום תיתי מהי תיתי, וכן יש חילוקים בסגנון כח הראות של כל אחד ואחד, ומכל מקום צריך עיון עוד בזה"ל].

קה. אי לכתחילה צריך לומר ברכות ק"ש בזמן ק"ש

שם, ע"י בספר קובץ תשובות לזקני הגריש"א זצ"ל (ח"א סט"ו) שהביא משו"ת זית רענן (ח"א ס"א ע"ש היטב באות ז') שכתב דלכתח"י יאמר ברכות ק"ש בזמן ק"ש [דהיינו תוך ג' שעות], וכ"כ בספר דעת נוטה לאאזמו"ר זצ"ל (ח"א ק"ש סני"ד), וז"ל

והשולחן

שאלה: מבואר בשו"ע סימן ג"ח סעיף ו' שזמן ברכות ק"ש כל שעה ד', וצ"ע האם יש דין לכתחילה לברך ברכות ק"ש בתוך ג' שעות שהוא זמנו של מצות ק"ש. ונפק"מ בזה שיוכל לכתחילה לקרא ק"ש בסוף שעה ג', ואחריה ברכת הציב בשעה ד'.

תשובה: ל' הגמ' שלא הפסידו ברכותיה משטע דלכתחילה ראוי גם הברכות בזמנן.⁵⁰

הענין על יד' אוצר החכמה

קט. אי אדם יכול להוציא את חברו בק"ש

שם, יל"ע אם א' יכול להוציא את חברו בק"ש, ע"י שנות אליהו ריש ברכות שכתב דאינו יכול להוציא [וז"ל "קורין. אמר קורין בלשון רבים ולא קורא כמו שקתני בברכות בשחר מברך בלשון יחיד. והוא מפני שבברכות א' מברך ומוציא את כולן אבל ק"ש אינו יכול להוציא אלא כ"א צריך לקרות בפני עצמו לכן קתני קורין], וכדעתו כן דעת הריטב"א ריש מגילה, אמנם ע"י בריטב"א ר"ה כ"ט. (ד"ה תני אהבה) שכתב דאפשר להוציא בק"ש ורק את הבקי אינו

ק"ג. אם אפשר להחמיר כב"ש ולקרוא ק"ש של

שחרית בעמידה

שם, מדברי תשובות הרמ"א (סצ"א) נראה דבק"ש של שחרית אפשר להחמיר כב"ש ולקרוא בעמידה דבשחר ב"ש לחומרא לקרוא בעמידה עשייה [וז"ל "ואף אין להקשות מהא דאיתא ברכות לענין מי שאכל ושכח לברך חד עבד בשוגג כב"ש ומצא ארנקי דדהבא וחד עבד במזיד כב"ה ואכלו אריה, דשמעינן מיניה דיש להחמיר כב"ש. דא"ל דוקא בדבר שאין בו קולא כלל, אבל במקום שיש קצת קולא בדבר כגון לשכוב ולקרוא ק"ש דהא עדיף מעומד דהוא יותר דרך כבוד אלא דלב"ה ג"כ יוצא בשכיבה ולב"ש דוקא בשכיבה אין להחמיר כב"ש"].

ק"ד. עבד עברי אי חייב בק"ש

שם, ע"י בספר שער החדש על ספר העיטור (ח"ב ס"א). שכתב דאף עבד עברי פטור מק"ש, ועיי"ש שהביא כן מהזוה"ק (ויקרא ק"ח). עיי"ש [וז"ל הזוה"ק (ע"פ תרגום) "בא וראה, עבדים פטורים מעול המלכות שלמעלה, ולכן פטורים מן המצוות" והתם קאי על עבד עברי], ועיי" משנה הלכות (ח"ה ס"י קפ"ב), וז"ל השער החדש

(א) **שִׁשְׁנֵינָו** בַּמִּשְׁחָטוֹת נִסִּים וְעֲבָדִים כֹּהֵן בְּרִכּוֹת כ' ה' עֵינַן לְעֵיל ח'וֹ אֵיט ה': (ב) וְנִרְסֵיךְ בְּנִמְרָא כ' ה' יֵיט בִּירוּשָׁלַיִם אֵם פִּנָּה ה'וֹ וְהִדְחָה קָעֵם מִי שְׁאִין לוֹ אֱלֹהִים לְדוֹן אֵל אֵיב לְיִמְעִיט מִינֵה אֵף מִי שְׁחָלוּ עֲבָד וְחָלוּ בֶן הַדִּין כְּדָא' בְּרִים חֲנִינֵה עֵינַן בְּשָׁנוֹת אֲלֵי' אֵם וְאֵלֵי כַּחֲבֵתֵי בְּחֵי' לְנִרְכּוֹת דִּי לְדִמְעִיט מִינֵה אֵף עֲבָד עֲבָרֵי וְכַדְעָה זִוְסִיק בְּס' בְּכַר ח'וֹ ק'ח אֵל יֵיט' הִסְקִיב וְכַזֵּה נֹלֵה שְׁקֵטָה חֲלוֹתָהּ הַמְעַרְעָרִים עַל הַזִּוְהִיק בְּזֵה וְעֵינַן בְּרָא'ם ה' חֲסֵלִין ס' כ'ס' דִּהִירוּשָׁלַיִם אֵל דְּחֲסֵלִין מֵעַ סֵלָה ה'וֹכ' יֵעִיט' הִסְקִיב וְעֵינַן בְּקָע' רִפְסִי דְשִׁירֻזִּין וְכַנִּי' הַסִּים אֵם יֵעִיט' הִסְקִיב : (ג) בְּס' הַמִּלְחָה חֲסֵלִין ס' שִׁירֻזִּין לָזוֹ אֵל וְעֵינַן הִסִּים אֵם

הושקף על ידי אוצר החכמה

קטו. בענין בין הזמנים

שם, ע"י מה שכתב השל"ה הקדוש (מסכת שבועות פרק נר מצוה אות כ"ח) [וז"ל "בודאי מי שלומד דבר יום [ביום], זמן ובין הזמנים, גמרא פירוש תוספות עם כל הדקדוקים, ובפרט דקדוקי רש"י, כי בכל דיבור ודיבור של רש"י יש בו נסתרים, עניינים מופלאים, כי חיבר החיבור שלו ברוח הקודש. צאו וראו ברש"י על התורה, שהקורא סובר שהוא קל, ראו במזרחי ובכל מפרשי דבריו ותמצאו נפלאות. ורש"י על הגמרא גם כן הוא [כך], כולם מרועה אחד נתנו. ואחר כך יעיין בגמרא פירוש תוספות, בקושיות ותירוצים, ואחר כך לתרץ כנזכר לעיל בדרכים אמיתיים. ודבר זה יהיה נוהג זמן ובין הזמנים, ולא יזכר ולא יפקד שם 'בין הזמנים', ויעקר מן העולם, אז תהיה תורתנו תורת ה' תמימה"].

קטו. במעלת לימוד התלמידים

שם, כתב רש"י "לבניך - אלו התלמידים", ע"י מה שכתב בפלפולא חריפתא (ב"מ פ"ו ס"ג) [וז"ל "יובהג"ה שבדפוס כתוב דדבר תמוה הוא דהלא אפשר לו ללמוד בעצמו או ללמוד אחרים בחנם שלא יפסיד לימוד עצמו א"כ משתכר הוא בכך ע"כ ויראה לי דמללמוד בעצמו לא קשיא כלל דאינו

התפלל יכול לחזור ולהתפלל נדבה מה שאין כן בק"ש וברכותיה אלא שקוראה שלא מתורת חיוב וברכות"].

ק"א. מהו שיעור קריאת שמע דאורייתא

שם, ע"י בקרית ספר (פ"א מק"ש ה"ב) שר"ל דאפשר דיוצאים ק"ש דאו' גם בפסוק ראשון בלחוד, ואעפ"כ כשקורא כל הג' פרשיות מקיים מצוה דאו' [וז"ל "ומדאורייתא כיון שקרא פסוק ראשון שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד יצא ידי חובתו והיא שכיון בו דכתיב שמע וכתוב הסכת ושמע ישראל מה להלן בכוונה דכתיב הסכת הכא נמי בכוונה ונראה דאפילו הכי בקריאת כל הג' פרשיות מקיים מצוה מדאורייתא אף על גב דבפסוק ראשון נפטר מידי דהוה אקריאת התורה דנפטר בקביעת איזו שעה ביום ובלילה שנאמר והגית בו יומם ולילה ורבי יוחנן אמר אפילו לא קרא אלא קרית שמע שחרית וערבית קיים מצות לא ימוש וגו' ואפילו הכי אם לומד כל היום והלילה הוא מקיים מצות תלמוד תורה מדאורייתא הכי נמי הכא אף על גב דנפטר מידי חובת קרית שמע בפסוק ראשון כשקורא כל הג' פרשיות הוא מקיים מצות דאורייתא ולהכי אמרינן בגמרא קרית שמע דאורייתא פוסק בין פרק לפרק הלל מיבעיא משמע דכל הג' פרקים הוו כדאורייתא כיון דמקיים מצוה דאורייתא בקריאתם דאי לאו הכי אלא דאינו מקיים בקריאתם כי אם מצות דרבנן היכי קאמר ק"ש דאורייתא פוסק הלא כבר קרא פסוק ראשון שהוא מדאורייתא והשאר מדרבנן אלא ודאי דכתיבנא"].

ק"ב. אי איכא מ"ד דק"ש דאורייתא

שם, ע"י מה שכתב בגליוני הש"ס (ברכות כ"א). [וז"ל "א"ר יהודה ספק קרא ק"ש ספק לא קרא אינו חוזר וקורא כו' מ"ט ק"ש דרבנן, נ"ב ע' תוספת רבינו יהודה חסיד לעיל ט' א' כי דאי הוי שייך הרחקה דעד חצות בהלל וק"ש כל שכן במצה ואפי' נקל בק"ש יש לנו להחמיר במצה כיון שהיא מה"ת אבל ק"ש דרבנן ואפי' למ"ד לקמן בפ' מי שמתו ק"ש דאורייתא שמא רוצה לומר דאסמכוהו אקרא עכ"ל והמה דברי חידוש דלכ"ע ק"ש דרבנן, ועי' חידוש היפכי בכלבו סי' ה' כי דגם ברכות ק"ש דאורייתא עשייה, ועי' שו"ת הרא"ש כלל ד' אות כ"א דכ' דרך פשיטות דק"ש דרבנן כדאמר' בפ' מי שמתו ולא הזכיר ג"כ כלל היותו פלוגתא, ולכאורה אין לנו כאן באמת מ"ד מבואר שיחלוק ארי' יהודה דאמר דק"ש דרבנן דמאי דמתיב ר' יוסף מקרא דבשכבך ובקומך יוכל להיות דכדשני ל' אביי ההוא בד"ת כתי' קיבלה מיני' ור' אלעזר דאמר ספק קרא ק"ש ספק לא קרא חוזר וקורא ק"ש מצאתי בשאלתות פ' יתרו דהוסיף חוזר וקורא ק"ש משום כבוד מלכות שמים עכ"ל וא"כ י"ל דגם ר"א ס"ל דק"ש דרבנן ורק משום כבוד מלכות שמים מחויב לחזור ולקרוא אף דהיא רק דרבנן ועי' דוגמא לזה לקמן על הגליון נ"א א' ואולם ברש"י ד"ה חוזר וקורא ק"ש כ' קסבר ק"ש דאורייתא היא וסתמא דגמי' נמי לעיל הא אמר אלא ק"ש וברהמ"ז דאורייתא כו' ובירושלמי במכלתין פ"ק ה"ב ק"ש דבר תורה ותפלה אינה דבר תורה ואולם שם ה"ה מפני מה קורין שתי פרשיות הללו בכל יום כו' משמע דק"ש הוא תקנתא דרבנן"].

וכרגע נפל בלבי מירושלמי שבת פ"ב ה"ג שאמרו שם רב הי' רושמן על קרשי המשכן וכו' אלא איזהו קרש זכה להנתן בצפון ונתן בצפון וכו' והוון בולוטיא עלי' קדמיי ונפקא קדמיי אזלי' פגניא וזכו באורייתא אתין בעי מיעול קדמיי אישתאלת לרשב"ל שאלה רשב"ל לר"י עאל ר"י ודרשה בבי מדרשא דר' בניי אפילו ממזר ת"ח וכו"ג ע"ה ממזר ת"ח קודם לכ"ג ע"ה סברי מותר לפדות ולכסות ולהחיות הא לשיבה לא א"ר אף לשיבה וכו' ומבואר דאפילו לשיבה ממזר ת"ח קודם וי"ל דיפרש נמי שלמד קודם מעצמו וכבר ידע התורה וקצת יש לדייק כן קדמיי אזלי' פגניא וזכו באורייתא כלומר שהלכו ולמדו תורה ונעשו גדולי התורה א"כ אפשר נמי דכה"ג הי' שלמד הממזר תורה מעצמו שוב זוכה ליכנס בישיבה ראשון וצ"ע."]

ק"ה. המעשה דסליק בנו של רב כהנא

שם, ראיתי להעתיק כאן המעשה הידוע דסליק בנו של רב כהנא [א"י בבתי מדרשות (מדרש רב כהנא) "כתוב (משלי ג טו) יקרה היא מפנינים וכתוב (דברים יא יט) ולמדתם אתם את בניכם לדבר בס אמרו חכמינו ז"ל חייב אדם ללמד את בנו תורה כבן שש כבן שבע שנאמר (ישעיה מג כא) עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו ואמרו חכמינו ז"ל (משנה אבות פרק ה' כא) בן חמש שנים למקרא :

ההוא רב כהנא נתן לו הקדוש ברוך הוא בן ושמו סליק והיה בן חמש שנים מיד תפש אביו בידו ובא להוציאו מן הבית ללמדו תורה אמרה לו אמו של בן לאיזה מקום אתה מוליכו לבני אמר לה אמסרנו ביד רב שילמדנו תורה אמרה לו מוטב נמות שנינו ואל נראה בפרידת מחמד עינינו ישב אצלנו ולא ילמד תורה ולא הלכה ולא יעשה מלאכה אמר לה מהרי תני כתובתך ואתן לך מה שבתוכה ואקרענה אמרה לו מה מום מצאת בי כי תגרשני והלא כתוב בתורה (דברים כד א) כי מצא בה ערות דבר השיב ואמר לה אין מום גדול מזה שתמנעי בני ממים חיים ואין מים אלא תורה שנאמר (ישעיה נה א) הוי כל צמא לכו למים ואין חיים אלא תורה שנאמר (משלי ד כב) כי חיים הם למוצאייהם אמרה האשה לא כך תעשה אלא פשרה נעשה אני ואתה אמר כיצד אמרה תצא לשוק ותמצא רב מובהק ותעשה עמו תנאי שנים קצובים ילמד בנינו תורה ולא יצא מן הבית ואני אשרת את כבודו ואפלה בגדו וארחץ כתליו ואקטר וארתיוח לו מים לרחוץ מיד רצה הבעל ויצא לשוק מצא חכם בעל ציצית בשבע חוליות אמר לו שלום עליך רבי אמר לו ועליך שלום אמר לו אדוני מה שמך אמר לו אליעזר זעירי שמי אמר לו יש לך אשה ובנים אמר לו הן אמר לו באיזה מקום אמר לו בזה המקום אמר לו רב כהנא אשת רבי תורה היא דכתיב (קהלת ט ט) ראה חיים עם אשה אשר אהבת ובני אדוני הם התלמידים שנאמר (איוב א ו) ויבאו בני האלהים אלו התלמידים אמר לו טוב דברת אמר רב כהנא אדוני רצונך שתעשה עמי תנאי תלמד את בני תורה עשרים וחמש שנה ואתן לך אלף משקל זהב אם תלמדו עשרים וחמש שנה פחות חדש ותרצה לצאת אין [לך] עמי מאומה ואם תשב עמי חדש ואתנחם אני אפרע לך כל שכרך אלף משקל זהב על מנת שלא תצא אתה וסליק בני מפתח ביתי אמר לו הרב אני מקבל מיד כתב רב כהנא שטר וימסרו לר' אליעזר ור' אליעזר כתב שטר ומסרו לרב כהנא למד סליק עשרים וחמש שנה ונעשה הבן בן שלשים

דומה ללומד עם תלמיד שצריך עמל ויגיעה רבה ונמצא עכשיו שאינו עמל כל כך גורם לו כובד אברים"י].

ק"ה. אין מלמדים תורה לנתין ולממזר

שם, עיי' מושב זקנים עה"ת (פ' חיי שרה) שכתב שאין מלמדים תורה לנתין ולממזר, [וז"ל י"ו"ל דההיא קריית ספר מיירי בשי' הלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה, והחזירן עתניאל בן קנז מתוך פלפולו (תמורה ט"ז א'), וח"י שימצא זה בנתין וממזר שזה לא היה יודע ללמוד שהרי אין מלמדין אותו תורה"י].

ועי' במש"כ בשו"ת משנה הלכות (ח"י ס"ו) [וז"ל י"והנני לציין למעדרה"ג מה שראיתי לכאורה דבר חדש בפענח רזא עה"ת פ' חיי שרה שהקשה אמאי לא חשיב כלב ודוד ששאלו שלא כהוגן דכלב אמר אשר ירה את קרית ספר וגו' ודוד אמר מי יעלה אל היבוס יגע בצנור וגו' וי"ל דההיא דקרית ספר מיירי בג' מאות הלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה והחזירן עתניאל בן קנז בפלפולו וא"א שימצא זה בנתין או ממזר שאין מלמדין אותו תורה וכ"כ הביא בס' מושב זקנים עה"ת דבר זה בשם מוהר"י דאורלייניש דההיא דקרית ספר מיירי בשי' הלכות וח"י שימצא זה בנתין וממזר שזה לא היה יודע ללמוד שהרי אין מלמדין אותו תורה וזה לכאורה פלא דס"ל דאין מלמדין תורה לממזר ונתין, ומה שאמרו ממזר ת"ח קודם לכה"ג ע"ה צ"ל שלעצמו למד ועיין ירושלמי שבת פ"ב ה"ג על ר"י ודרשה בבי מדרשא דר' בניי אפילו ממזר ת"ח וכו"ג ע"ה וכו' סברי מימר לפדות ולכסות ולהחיות הא לשיבה לא א"צ אף לשיבה וכו' וצ"ע"י], ועי"ע מש"כ ח"י"ב (סי' קכ"ו) [וז"ל י"עוד הקשה בפענח רזא אמאי לא חשיב כלב ודוד ששאלו שלא כהוגן דאילו כלב אמר אשר יכה את קרית ספר וגו' ודוד אמר מי יעלה אל היבוס יגע בצנור וגו' וי"ל דההוא דקרית ספר מיירי בג' מאות הלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה והחזירם עתניאל בן קנז בפלפולו וא"א שימצא זה בנתין או ממזר שאין מלמדין אותו תורה ע"כ ולכאורה הוא פלא דאין מלמדין תורה לממזר ובגמ' הוריות ממזר ת"ח וכה"ג ע"ה ממזר ת"ח קודם והי' אפשר לישוב שלמד מעצמו תורה והוא ת"ח אמנם בעיקר הדין צ"ע ועיין (יו"ד סי' רפא) י"א דממזר לא יכתוב ס"ת ולטעם הפענח רזא הי' אתי שפיר ודו"ק וצ"ע.

האמנם לשון הפענח רזא שכתב וא"א שימצא זה בנתין או ממזר משמע דלכאורה אפילו בעצמו אינו לומד דאל"כ אכתי אפשר שימצא שיהא ראוי וא"כ הדרא קושין לדוכתא ואשר נראה דפלפול א"א לו ללמוד מעצמו וא"כ אם אין מלמדין אותו אינו יכול ללמוד ולהחזיר, איברא דהרי בזמן הגמ' כולם לומדים מפי רב דליכא מי שיכול ללמוד תורה שבע"פ מעצמו צ"ע היאך אפשר ממזר ת"ח שיהא קודם לכה"ג וצ"ע.

שוב העיר לי חכ"א דכן מבואר במושב זקנים עה"ת בשם הר"י דאורלייניש וז"ל וי"ל דההוא דקרית ספר מיירי בשי' הלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה והחזירן עתניאל בן קנז מתוך פלפולו (תמורה ט"ז א) וא"א שימצא זה בנתין וממזר שזה לא הי' יודע ללמוד שהרי אין מלמדין אותו תורה. ועיין יו"ד סי' רמ"ו סט"ו ברמ"א ממזר ת"ח קודם לכהן ע"ה (לשון הטור) ועיין ש"ך שם סק"ד.

יחכם אמר לו אדוני אבי להיכן אלך ואמצא חכמים אמר לו לך למבוי של רקחים הרי היום קבוץ גדול להם לך לשם ותשב על מחזה וטוב שיאמרו לך עלה משיאמרו לך רד ואם תמצא אותי ביניהם אל תכבדני אמר לו ברצון מיד הלך ושאל על מבוי של רקחים מצא שהם יושבים בבית אחד כתלוי ארבעתם מקני האגם וקנים מתוקים וכסוי למעלה בהדס וכופר ובעלי בנות שוח ומיני ורדים ובשמים אז ישב על המעלות עד קרוב לחצי היום והיו יושבים ושותים יין:

אחר כך בא רבה בר רב הונא והיה מושך בהמה בשלשלת של ברזל ופניה מכוסה בסדין הקריבה אצל ר' שמריה בן חפני ור' שמואל בן חפני אמר להם רבותי יש לכם יין ויש לי צלי קחו זו הבהמה ושחטה אמר ר' שמריה לתלמיד אחד עמוד ושחוט יצא התלמיד לחוץ הגביה את הסכין וראה את הבהמה שהיא מעלת גרה ומפרסת פרסה וצוארה וראשה וחוטמה ופיה כמין כלב אמר אותו תלמיד חכמתי לא הגיע לשחיטת בהמה כזו אלא נחזיר אותה לפני חכמים אם יכשירוה נשחטנה ואם יאסרוה נניחנה מיד חזר בה אצל חכמים אמרו עליה ברוך משנה הבריות אמר להם בעל הבהמה אם תתירוה נשחטנה או אסרוה ונלך בה היו שם ארבעת אלפים חכמים ולא היו בהם אחד שיאמר אסורה היא או מותרת אלא ספיקא לכל וספיקא דאורייתא לחומרא:

אמרו בני חפני עת שתייה אהובה לא עת התשובה מיד משכוח בעלה עד הפתח תפסה סליק בן רב כהנא אמר בעלה למה תפסת בהמתי אמר כדי לשוחטה אמר לו ארבעת אלפים חכמים לא יכלו להשיבני ואתה תרצה להשיב מעל המנעל אמר לו כל המשפיל את עצמו הקדוש ברוך הוא מגביהו ועתה נלך שנינו לפני חכמים ואני אתירה הלכו לפני החכמים אמר בעל הבהמה אתם תעידו על זה הבחור כי הוא אמר שיתיר את בהמתי אמר להם לא יעלה על דעתכם רבותי שהוא יחזור בה פעם שניה מכאן אלא אני ארביצנה ואשחטנה ואצלנה ואתן לו את העור וילך לדרכו אמרו לו חכמים אמור:

אמר סליק נקשרנה עד שתעלה בקולה אם ענתה כקול כבש מין בהמה היא ומותרת ואם ענתה בקול כלב מין כלב היא ואסורה אמרו חכמים חזק אמר בעלה תיכף שתקו כולם אמר דעו רבותי זו הבהמה יום אחד תענה כקול כבש ויום אחד תענה כקול כלב אמרו חכמים חזרה קושיא למקומה אמר סליק אני אתירה תצא בעדר אם ישבה בעדר ולא זזה מין בהמה היא ומותרת ואם נתאחרה לאחור העדר או לפני העדר מין כלב היא ואסורה אמרו חכמים חזק אמר בעלה יום אחד תלך לבדה ויום אחד לא תזוז מן העדר אמרו חכמים חזרה קושיא למקומה אמר סליק אני אתירנה נשחטנה אם יש לה בית כוסות בהמה היא ומותרת ואם לאו מין כלב היא ואסורה אמרו חכמים חזק אמר בעל הבהמה מינין הרבה מזו עמי אשחט אחד ואמצא בה בית כוסות ואחד לא אמצא בה כלום אמרו חכמים חזרה קושיא למקומה אמר סליק אני אתירה אתן לפני מלח אם אכלה ברצונה מין בהמה היא ומותרת ואם לאו מין כלב ואסורה אמרו חכמים חזק אמר בעלה זו הבהמה יום אחד תאכל מלח ויום אחד לא תאכל אמרו חכמים חזרה קושיא למקומה אמר סליק אני נותן לפני מים אם שתת בשפתיה כמו הבהמות מין בהמה היא ומותרת ואם לקקה בלשונה

שנה ומשעת יציאתו מבטן אמו ועד יום סוף שלמד לא יצא מפתח הבית לסוף שלמד פרע רב כהנא לר' אליעזר אלף משקל זהב והרשה סליק והלך לו:

יצא סליק לשוק ולבש בגדים נאים ולא הוציא עמו אף פרוטה אחת והיה מטייל בשוקים וברחובות עד שאחזו הרעב והצמא שמע מוכר המים אחד מבני משפחתו צועק בקול גדול בקבוק מים מסובך במי ורד ומושפך בתוכו מים קרים על נפש עיפה אשרי שותיו בקסקס אחד רמז סליק למוכר המים כשבא אצלו אמר לו השקיני מעט מים אמר לו תן קסקס ושתה מים אמר לו אני חכם ולמדני אבי באלף משקל זהב ולא תשקני מעט מים אמר לו אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא (משלי ט יב) ואם למדת תורה הרבה אל תחזק טובה לעצמך כי לכך נוצרת בראך אלהים להגות בה יומם ולילה ואני בראני לשאוב מים ולסבול על שדרתי ולמכור בקסקס ולפרנס את אנשי ביתי מיד כעס סליק והלך לביתו בפחי נפש קרע כל בגדיו והשליכן לפני אביו ואמו ואמר הלומד תורה מקרא משנה ותלמוד אינו שוה קסקס של מים ועתה רצוני לצאת לרשות אחרת:

טוב ארץ אפים מגבור (משלי טז לב) זה רב כהנא שלא צעק וכעס על בנו אלא אמר אל תרצה את חבריך בשעת כעסו אמר ר' כהנא לסליק בנו רצונך לצאת לרשות אחרת אני מבקש תלך ותביא לי ארגז פלוני מן העליה ותפתח אותו ותתן לי מתוכו כלי קטן של כסף מסוגר בפונדא מיד הביאו לאביו פתחו והוציא ממנו מרגלית יפהפיה אדומה אמר לו בני קח זו המרגלית ולך ומכרנה ואני ואתה נחלוך את דמיה חצי לזקונתי וחצי לך לפי שבני משפחתך לא חסו עליך בקסקס מים על אחת כמה וכמה משפחה אחרת שלא יחוסו על כבודך אבל כשאתה מוכר המרגלית ותקח חלקך הם יקבלוך והכסף יענה את הכל (קהלת י יט) לך וקבל דבר אביך וכן תעשה קח את המרגלית גלויה ומפורסמת ותכנס בשוק המוכרים חליות קטנות משוחים באבר וזכוכית ותראה כמה ידמוה ואל תמכור אותו להם אחר כך תשאל לשוק של מרגלית הרי הם עשר חניות תראה להם המרגלית מראשון עד העשירי ואז תמכור אותה לעשירי ותבא מיד הלך לשוק מוכרי חליות קטנות דמו אותה בסלע מצרי כסף הלך לשוק של מרגליות והראה אותה להם הראשון נתן לו אלף משקל ושני יותר ושלישי יותר עד שקנה אותה העשירי בחמשה ועשרים אלף משקל כסף אמר לו סליק תן לי בכסף זהב נתן לו אלפים וחמש מאות משקל זהב נתן לסבל שכרו ונשאם עד שבא אצל אביו קרא לו ואמר לו תבא ונחלוך דמי המרגלית אמר לו אביו אני לא נתתי לך המרגלית למכרה אלא להודיע לך דעת ועתה אמור לי כיצד עשית בה אמר הלכתי אצל העניים ולא נתנו לי אלא סלע מצרי ולקחתי וכסיתי אותה והלכתי אצל המרגליים ראשון ושני עד העשירי ונתן לי דמיה אלפים וחמש מאות משקל זהב אמר לו אביו בני נתתי לך מרגלית ללמדך דעת דע בני שדמיך עם מוכר המים כדמי המרגלית אצל מוכר החוליות השועים באבר וזכוכית שלא ידעו דמיה ולא נתנו בעדה אלא סלע מצרי של כסף מפני שאינם מכירים בה כך אתה עם מוכר המים שאינו יודע כבודך שאין יודע בה אלא בעלי תורה שנאמר (משלי כז יז) ברזל בברזל יחד ואיש יחד פני רעהו וכמו שהמרגלית קנה אותה בחמשה ועשרים אלף כסף מפני שהוא מכיר אותה כך אתה אם תלך אצל החכמים יכבדו אותך והולך את חכמים

שנהר סמבטיון ומעלה בזכורו מוכיחין שנחין בהם], ויעוי בטל תורה עירובין צ"ו, וע"ע בשו"ת הרמ"ע מפאנו (סק"ח) מש"כ בתו"ד [ז"ל "ובאמת טועים כל האומרים שהאות הוא אסור מלאכה וכן סוכה ואסור חמץ, דהא כלהו מילי דעבידי לאיגלוויי נינהו והאות הוא דבר סתר בין ב' כורתי ברית לא יכירהו זולתם ולא עבר זר בתוכם - שאלו הרגישו אנשי יריחו בתקות חוט השני שהי' לאות מפנחס וכלב להצלת רחב היו בלי ספק מבטלים אותו ומהפכים הוראתו - אבל האמת הברור במהות האות הזה הוא מתן שכרן של קדושות אלה שהן גופן אות לא אמרו שיש בהן אות אלא קדושתן היא עצמה אות דלא עביד לאיגלוויי אי לאו דא"ל רחמנא למשה לך והודיעם, תדע דר"ע דריש כי אות היא ביני וביניכם וסיפה דקרא למתן שכר הוא דאתא לדעת כי אני ה' מקדשכם כדאיתא בשבת פ"ק י" ע"ב ואין לנו בזה מתן שכר גדול מנשמה יתירה ותוספת קדושה הנתונה באדם וכיון ששבת וטהר יומא במ"ש וי אבדה נפש כדריש לקיש, וזה ראייה גמורה מן התורה ומן הגמרא שאין להשיב עליה. ויש לחולו של מועד מתן שכר לא יספק בו הרא"ש חלילה והוא מבואר אצל בעלי אגדה, והסומך אהימנותיהו מרבנן מובטח לזכות בו, והם אמרו שיש לראש חדש גם כן תוספת עלוי מעין חולו של מועד לענין זה בשעת המוסף בלבד, ומשום הכי איתא בירושלמי דתעניות הביאו הרב פ' מקום שנהגו נשייא דנהגן דלא למעבד עובדא בריש ירחא מנהג"ל.

קכא. הקב"ה ברא את הראש כשכיל התפילין

שם, איתא באוצר המדרשים (רבי עקיבא) "וכל אבר ואבר שבראת באדם לא בראת אותו לבטלה, לא בראת ראש אלא לכבוד שמך לתפילין וליקוד לך ולהשתחוות לך".

קכב. עם ישראל מרציין את הקב"ה בתפילין

שם, איתא באוצר המדרשים (ישועה) "ת"ר בשלשה דברים אומות העולם מכעיסין אותו בבלורית שבראשיהם, וישראל מרציין אותו בתפילין שבראשיהם. או"ה מכעיסין אותו בכתובת (קעקע) שעל ידיהם וישראל מרציין אותו בתפילין שעל ידיהם. או"ה מכעיסין אותו בע"ז שלהן וכופרין בהקב"ה וישראל מרציין אותו בק"ש ומעידין בקב"ה שהוא יחיד בעולמו, הא למדת שההולך בחקות הגוים מרחיק את הישועה".

קכג. מעלת מוי שהולך בטו"ת כל היום

שם, איתא בספר חסידים (סי' שס"ג) "מעשה בחסיד אחד שהיה נושא תפילין וציצית כל היום וכשמת שמעו שבני מעלה הספידו עליו ואמרו צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל (דברים ל"ג כ"א) שהיה מזכה את אחרים".

קכד. אין לך גדול בכל מ"ע שבתורה יותר מתפילין

שם, כתב הרא"ש (הלי' קטנות הלי' תפילין סכ"ח) "ואמר במס' ר"ה (ד"יז א) דפושעי ישראל בגופן היינו קרקפתא דלא מנח תפילין ועוד שנו חכמים (שם) ליום הדין אם הי' זהיר במצות תפילין כף זכות מכרעת. ואם פשע בהן כף חובה מכרעת שאין לך גדול בכל מצות עשה שבתורה

מין כלב היא ואסורה אמרו חכמים חזק אמר בעלה יום אחד תשתה בלשונה ויום אחד תלוק בלשונה אמרו חכמים חזרה קושיא למקומה אמר סליק ניתן לפני עשב ובשר אם אכלה עשב ומאסה הבשר מין בהמה היא ומותרת אמרו חכמים חזק אמר בעלה יום אחד תאכל בשר ויום אחד תאכל עשב אמרו חכמים חזרה קושיא למקומה אמר סליק אני אתירנה נשחטנה ונקח חתיכה מבשרה ונשים על האש אם נצטמקה ונקצרה ונפלה על האש מין בהמה היא ומותרת ואם נקדרה לאורכה כרצועה מין כלב היא ואסורה שאינו נקדר על האש אלא בשר הכלב בלבד מיד נשק רגלו בעל הבהמה ואמר לו אשריך ואשרי יולדתך ואשרי מי שלמדך אמר בעל הבהמה וכיצד בודקין אמר סליק תניח בהמה זו ותלך ותביא כבש וכלב ועבד ושלשה סכינין הלך והביא הכל לפני חכמים לקח סליק סכין ושחט הבהמה הספיקה ורב כהנא שחט הכבש והעבד שחט הכלב פשטו העורות והדליקו מדורות אש לפניהם ולקחו חתיכה מן הספק וחתיכה מן הכבש וחתיכה מן הכלב ושמו על האש הספק והכבש היו צורתם אחת על האש ונצטמקו ונעכלו ונקצרו אבל בשר הכלב נקדר לארכו כרצועה מיד הודו כולם לרב סליק ועמדו ונשקו אותו והניחוהו בראש והלכו לשלום".

קיד. אם מהני שומע כעונה בת"ת

שם, בענין אם מהני שומע כעונה בת"ת, יעוי מש"כ בשיי הגרש"ר פסחים (אות קכ"א) [ז"ל "כתב הרא"ש בסיי", ועל התורה מברכין באשכנו לעסוק בדברי תורה, ומשמע דכונתו משום דאי אפשר ע"י שליח, וכמו"ש קודם כללא דמילתא בשם הריב"א, וגיי' הר"יף בברכות על דברי תורה, ועיי' בחי' הריטב"א שהקשה למה מברכין בעל והא אינו יוצא בה ע"י אחר, עיי' שם מש"כ בזה. ומשמע לכאורה דע"י שומע כעונה אינו יוצא מצות ת"ת, ואף דלענין איסור בעל קרי בד"ת אסור גם לשמוע משום דשומע כעונה וכש"כ התוס' בברכות בשם הירושלמי, מ"מ משמע מדברי הרא"ש והריטב"א דלענין מצות ת"ת לא סגי בשומע כעונה, דאל"ה הא אתי שפיר דמברכין בעל, וכש"כ שם הריטב"א לענין מקרא מגילה. וי"ל דבאמת שייך שפיר הדין שומע כעונה גם לענין ת"ת, אבל מכיון שצריך הקורא להוציאו יד"ח וכמו בעלמא בשומע כעונה, בזה י"ל דלענין מצות ת"ת ל"ש שיוציאנו יד"ח, משום דצריך ללמוד בעצמו ולא שייך בזה שהשני יוציאו יד"ח בקריאה, דת"ת אינו כמו מקרא מגילה דא"צ אלא מעשה קריאה אלא דצריך לימוד, ובוה ל"ש שאחר יוציאנו יד"ח. ואולי י"ל דבאמת בשמיעה ג"כ מקיים מצות לימוד, אלא דא"צ משום דיוצא ע"י קריאת השני, אלא משום דבשמיעה זו גופא מקיים מצות ת"ת, ולהכי לא חשיב דאפשר לצאת ע"י אחר, דע"י שמיעתו חשיב דהוא בעצמו לומד, אבל במקרא מגילה דיש מצות קריאה להכי חשיב דיוצא ע"י אחר בצירוף הדין דשומע כעונה, ודו"ק".

קכ. בטעם שאין מניחין תפילין בשבת ויו"ט

פ"ו פ"ח, וקשרתם לאות על ירך והיו לטטפת בין עיניך, בטעם דאין מניחין תפילין בשבת ויו"ט דהן גופן אות (עירובין צ"ו.), עיי' מש"כ בזה ב"י מחודש באור זרוע (ח"א סי' תקפ"ט) דהאות הוא מה שנהר סמבטיון שובת בהם, וכן שהמעלה בזכורו אינו עולה בשבת [ז"ל "ע"א שהן גופן אות

ברכות י"ד: [וז"ל "וכתבו המפרשים בזה לפי שג' מצות נתן לנו הקדוש ברוך הוא שהן אות ועדות לנו שאנחנו עמו והן שבת ומילה ותפילין בשבת כתיב ביני ובין בני ישראל אות היא וגו' במילה כתיב והיה לאות ברית ביני וביניכם בתפילין כתיב והיה לאות על ירך וגו' ועל פי שנים עדים יקום דבר וע"כ בשבת לא בעי תפילין דאיכא שני עדים שבת ומילה אבל בחול בעי שני עדים דהיינו מילה ותפילין"].

קל. אי מניחין תפילין בער"פ אחר הצות

שם, ע"י בשו"ת ארץ צבי (סלי"ד בסוף התשובה) שכתב להסתפק דאפשר דבער"פ אחר הצות לא יניחו תפילין כיון דאיכא האות דאיסור אכילת חמץ, ומסיק בסו"ד דמניחים, [וז"ל "והנה נסתפקתי לשיטות דחווה"מ לאו זמן תפילין דחשיב אות בפסח איסור חמץ ובסוכות חיוב סוכה עיין רא"ש בה"ק (סי' ט"ז) וא"כ ערב פסח אחר הצות דאיסור חמץ מה"ת יהי אסור להניח תפילין והעירני לזה ח"א ואף דיש חילוק דבחוה"מ יש לאו וזאת משא"כ בע"פ ליכא רק עשה דתשביתו מ"מ גם בשביל עשה חשיב אות כמו חומ"ס דליכא רק עשה דשיבת סוכה :

אך נ"ל ראוי מירושלמי שהביא הרא"ש בה"ק ר"י ל"ה מנח תפילין אלא מפיסחא לפיסחא וכי הרא"ש הטעם משום דכי כתיב ושמרת את החקה הזאת למועדה בפסח הוא דכתיב וא"כ משמע דבזמן שחיטת הפסח הניח תפילין דהיינו אחר הצות, וכמ"ש התוס' ר"ה (י"ג א) דזמן שחיטת הפסח נקרא בתוך פסח וכן מצינו בלשון משנה בתענית (ד' ב) מה עד שיעבור הפסח עד שיעבור זמן שחיטת הפסח ומינה דע"פ אחר הצות זמן תפילין הוא"].

קלא. בענין היסח הדעת בתפילין

שם, ע"י בשו"ת משיב דבר להנצי"ב (ח"א ס"ו) שכתב דאדם שהסיח דעתו מתפילין באותו זמן שהוא מסיח דעתו אינו מקיים בזה מצות תפילין [וז"ל "ונראה דהיסח הדעת בתפילין אינו אסור משום בזיון כמו שחוק וקלות ראש וכדומה אלא שאינו מקיים באותה עשה מצות תפילין והרי הם כמונחים על הראש שלא לשם מצוה"],

קלב. בענין מי שקורא ק"ש של ערבית קודם הנץ החמה אי מניח תפילין

שם, הנה דינא הוא דמי שלא קרא ק"ש של ערבית יכול לקרות עד הנץ החמה וכדאי בברכות ט. [לחד שי' שם בגמ'], ויל"ע אם יניח אז תפילין כדי שלא יהיה מעיד עדות שקר או שלא יניח, וע"י באו"ש פ"א מק"ש ה"י שנקט שא"צ להניח ואי"ז חשוב כמעיד עדות שקר [וז"ל "ונראה מלשון רבינו דאינו צריך להניח תפילין בעת קריאת שמע זו, ואינו כמעיד עדות שקר, דשל ערבית היא"], אמנם במראה כהן (הגהות לברכות ח:) כתב דצריך להניח תפילין [וז"ל "וני"ל עוד דלמאי דקיי"ל דזמן הנחת תפילין הוא כשיראה חבירו ברחוק ארבע אמות ויכירונו כדלקמן ט'. וא"כ כשקורא ק"ש של ערבית אחר ע"ה אחר זמן משיכיר חבירו אז צריך להניח תפילין תחלה ואח"כ יקרא ק"ש של ערבית קודם נץ החמה כדי שלא יהא גם בק"ש של ערבית אז כמעיד עדות שקר וכדלקמן י"ד"].

יותר ממצות תפילין שהוקשה כל התורה כולה לתפילין שנאמר למען תהיה תורת ה' בפיך".

קכה. מעלת מצות תפילין

שם, כתב האו"י (סי' תקל"א) "ובספר הגאונים נמצא כתוב אמר רבא כל המניח תפילין ומתעטף בציצית וקורא ק"ש ומתפלל. מובטח לו הוא בן עוה"ב. אביי אמר מערב אני בו שאין גיהנם שולט בו. רב פפא אמר מערב אני בו שאין יצר הרע שולט בו. אמר ר' יוחנן גדולה מצוה תפילין מן התפלה. שזו תיקון חכמים וזו תיקון יוצר. ולא ידעו רבותי מקום טענה זו אך כן נמצא בדברי הגאונים. מ"מ קא חזינן שתפילין מצוה רבה וראוי לכל אדם כשר להחזיק בה".

קכו. תפילין של יד מצייל מש"ד ושל ראש מגאווה

שם, ע"י מש"כ הגחיד"א (מדבר קדמות מערכת ת' אות ה') "תפילין של יד מצייל משפיכות דמים ושל ראש מגאווה הרב מנות הלוי דף קצ"ב ע"א".

קכז. אי צריכים גוף נקי לתפילין של יד

שם, ע"י בשו"ת הרמ"ע מפאנו (סי' ס') שצידד דחולי מעיים יכול להניח תפילין של יד דא"צ גוף נקי לתפילין של יד, ע"ש שהאריך בזה.

קכח. בדין שינת עראי עם תפילין

שם, ע"י בערוך השולחן (או"ח סכ"ח ס"ו) שבי' הטעם דמותר לישן שינת עראי עם תפילין [וז"ל "הרי שכתב שלא יסיח דעתו אפילו רגע אחת, אך אם כן אינו מובן מה שכתב אחר כך דישן בהם שינת עראי, עיין שם, והרי יש רגעים הרבה שמסיח דעתו מהן, ולדידי משינת עראי לא קשיא כלל, שהרי אדם מוכרח לישן ואז פטור מכל המצות ומה שייך אז היסח הדעת? ורבנן לא הטריחוהו לסלקם מראשו מפני ששיערו שבזמן מועט כזה לא יבוא לידי הפחה, אבל אז אין שום חיוב עליו, והרי בעת השינה אנחנו כמתים, ולכן אנו מברכין המחזיר נשמות לפגרים מתים, ואיזה חיוב שייך על האדם אז?"].

קכט. מי שמתו אחיו מוחמת מילה אי מניח תפילין בשבת

שם, כתב בלקט יושר (הל' תפילין שאלה ט') "לשאלת ט', כתב הר"ר בנימין כ"ץ יצ"ו מרעגנשפורג] לפי טעם סמ"ג מכח ב' עדים מי שמתו אחיו מוחמת מילה יניח תפילין בשבת! נראה לי [דאין] לחלק כלל בשביל טעם זה כדמפרש סמ"ג בדרך אגדה בעלמא, דכמה טעמים אשכחן בדברי אגדה כה"ג אפי' בגמ' ולא מחלקינן משום אותו הטעמים כי הא דאמרינן בפי' המפלת מפני מה אמרה תורה מילה לשמונה? פי' רש"י ולא לשבעה ומפי' הטעם שלא יהיו הכל שמחים ואביו ואמו עצבים פי' שהן אסורין בתשמיש המטה. ולפי טעם זה אם ילדה בזוב שצריכה ז' נקיים, לאחר ז' ימי לידה. וכי סלקא דעתך שיהא הבן נימול (לשבעה) [ל"ד]? וכאלה רבות בתלמודי", ומבו' דלדעת הר"ר בנימין ערל יניח תפילין בשבת, וע"ע בתרוה"ד (ח"ב סי' ק"ח), וע"ע מהרש"א

קלז. אם גם בק"ש של ערבית אמרינן שמי שקורא

בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו

שם, עיי בשו"ת הלכות קטנות (ח"א סי' רנ"ח) [וז"ל "שאלת ממני למה אני מתפלל ערבית עם טלית ותפילין. תשובה סעד גדול יש לי ובתחילה אני טוען כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאלו מעיד ע"ש בעצמו (ברכות י"ד): מי התיר זה בק"ש של ערבית הלא תענה שאין מקבלין עדות בלילה אמר בסמ"ע [סי' ה' ס"ק ז'] כשיש נרות דלוקים מעידים והא דהלכה ואין מורין כן היינו להניחם לכתחילה בלילה אבל אם הם עליו והוא מעכבם עד אחר שיתפלל מצוה קעביד ועיין בפי' הקומץ (דף ל"ו) גבי ועד מתי מניחין ותמצא כדברי עוד ראה זה מצאתי כ"י לרב נטרונאי וששאלתם תפילין לאחר שקיעת החמה רבותי הכי עבדי כך ראינו מהם שמניחין אותם קודם שקיעת החמה ומתפללין בהם מנחה ואם יש שעה שצריך לשמרם וכו' היו מתפללין בהם"].

קלז. בטעם שאמרינן שהקורא ק"ש בלא תפילין כאילו

מעיד עדות שקר בעצמו

שם, בטעם שהקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו, יעוי' בלבוש סכ"ה שכתב טעם מחודש [וז"ל "ויש מפרשים [רש"י שם] מעיד עדות שקר על עצמו, ר"ל על הש"י, והכי קאמר כיון שאומר בק"ש והיה אם שמוע וגוי ונתתי מטר ארצכם וגוי, ומשמע אבל אם לא תשמעו איני נותן, הא חזינן שהוא יתברך נותן ואפילו אין אנו שומעין, שהרי הוא אינו מניח תפילין והקב"ה נותן מטרי"], ויעוי' ש בא"ר משי"כ בזה.

קלז. קריאת פרישת קדש והיה כי יביאך בלא תפילין

שם, כתב במנהגי חת"ס (ער"ש אות ג') "אם הי' לו ברית מילה בעש"ק בא אחר סעודת הברית לבית מדרשו וגמר עם התלמידים שארית הפרשה בלא טלית ותפילין, אַךְ בַּ' בא, ואתחנן, ובַּ' עקב, לבש עוד הפעם התפילין משום קורא ק"ש בלא תפילין, והראה בזה כי מ"ש כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר לאו דוקא ק"ש אלא גם פ' קדש לי הוא בכלל זה", ועיי' כע"ז בחק יעקב סי' ת"צ סק"ב [וז"ל "ומה שהיה מניח בפסח נראה לי משום דכי כתיב [שמות יג, י] ושמרת את החקה, בפסח כתיב, עכ"ל. ואם כן איך יסיר התפילין קודם קריאת הפרשה הזאת, ומשום לא פלוג יסירם תמיד אחר קריאת התורה, נראה לי"].

קלז. כל הקורא ק"ש בלא תפילין מעיד עדות שקר

בעצמו אם זה גם בשמניחים תפילין אח"כ

שם, עיי' במהרש"א (ע"ז ד:), ומבוי' בדבריו דהא דאמרו בגמ' בברכות (י"ד:): דכל הקורא ק"ש בלא תפילין מעיד עדות שקר בעצמו, קאי אף אם מניח תפילין אח"כ ואף ככה"ג הוי עדות שקר [וז"ל "ועד"ז נראה לפרש מ"ש בירושלמי (פ"ד דר"ה) שמעה ה' צדק זו ק"ש הקשיבה רנתי זו רינון תורה האזינה תפילתי זו תפלה בלא שפתי מרמה זו מוסף מה כתיב בתריה מלפניך משפטי יצא דה"פ ע"פ מ"ש לגבי תפילין וציצית שאם אינן עליו בשעת ק"ש הי"ז מעיד

עדות שקר בעצמו הי"נ הכא בשחרית שאומר יום תרועה ואינו תוקע בה הוי שפתי מרמה", והתם איירי שסופו לקיים וכמו בתקיעות דסופו לתקוע במוסף], וכ"כ בשמירת הלשון (ח"ב בחתימת הספר פ"ב) [וז"ל "יעוד באתי לעורר על דבר מה דאיתא בגמרא [ברכות י"ד]: { אמר עולא: כל הקורא קריאת שמע בלי תפילין, כאלו מעיד עדות שקר בעצמו, דהינו שאומר { דברים ו' ח': } "וקשרתם" והוא אינו קושר. ואף שבדעתו לקשר אחר כך, אינו מועיל לזה, כיון שאינו קושר תכף", אמנם עיי' באשל אברהם (תנינא סי' כ"ו) שכתב דכל שיקרא אח"כ בתפילין אין חשש עדות שקר, כי אינו ממאן ח"ו בהנחת תפילין, רק מפני סיבה יקיימה יותר מאוחר, ועיי' בשו"ת בית יצחק (חאו"ח סי' י"ז) בשם הרה"ק החוזה מלובלין ז"ל דעדות שקר הוא דוקא באינו מניח תפילין כלל, אבל אם קורא ק"ש ע"מ שיניח תפילין אח"כ אין חשש [וז"ל "מיהו בלא"ה שמעתי לפרש בשם הרב הגאון הצדיק מוה' יעקב יצחק מלובלין דברי עולא ור"י בקרא ק"ש ולא הניח תפילין כלל אבל בקרא אדעתא שיניח תפילין אח"כ ל"ה ע"ש והכי משמע מדקאמר עולה בלא נסכים ובעולה מהני אם מקריב נסכים אחר הקרבת עולה. ע"כ מיירי שאינו מניח כלל ונמצא מר"י ל"ק כלל רק מרב ושייך התי' שכתבת"ן], וכ"כ המגיד תעלומה, ובשו"ת שואל ומשיב (מהד' תנינא ח"ג סי' ע"ב) [וז"ל "הנה בברכות דף י"ד אמרו אמר עולא כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו ויש בזה שני פירושים עיין רש"י ותוספות שם ואחר כך אמרו אר"ה בר"א אר"י כאילו הקריב עולה בלא מנחה וזבח בלא נסכים. וזה רבות בשנים שאמרת דלפמ"ש הרמב"ם פ"ב ממעה"ק הי"ב דהנסכים אינם מעכבין הקרבן ומביא אדם קרבנו היום ונסכיו לאחר עשרה ימים א"כ שוב גם כאן אף שלובש התפילין אח"כ אין בכך כלום"], ובהגה' בני בנימין (שבסוף הרמב"ם הלי' תפלה) בשם אביו בעל משנת ר' בנימין.

קלז. אם מניחין תפילין בחוה"מ

שם, כתב רש"י (סוכה מ"ו). "מצות הרבה. ליטול לולב לישב בסוכה להניח תפילין להתעטף בציצית", ומבוי' ברש"י דמניחין תפילין בחוה"מ (שהזכיר זאת ביחד עם מצוות חג הסוכות) ועמד בזה הגרעק"א ברכות י"ז: , ועיי' בשו"ת בנין ציון החדשות (סני"ו) שעמד בדברי רש"י, ועיי"ש מה שכתב [וז"ל "ולכאורה יש להביא ראיה דגם שיטת רש"י כן דבסוכה (דף מ"ו) ד"ה היו לפניו מצות הרבה כי רש"י לישב בסוכה ולהניח תפילין. וזה ע"כ בחוה"מ איירי. אבל בחדושי כתבתי שאין זה ראיה ד"ל דרש"י נקט כן למשל אי ס"ל תנא דברייתא כמ"ד שבת ויו"ט זמן תפילין הוא. או שי"ל דשני חלוקות הן שרש"י נקט למשל מצות שרגילין לבוא יחד כגון ליטול לולב ולישב בסוכה או להניח תפילין ולהתעטף בציצית"].

ועיי' בשואל ומשיב (מהדורא תנינא ח"ד סי' קל"ה) מה שכתב בזה [וז"ל "וזכורני שראיתי מכתב הפ"י בספר לוחות העדות שכתב על הגאון הנודע מוהר"ר יהונתן ז"ל שחלילה הוא נוהג מנהג וכו' שהרי אינו מניח תפילין בחוה"מ וא"כ בא וראה עד היכן מגיע הדברי' שחשב הפ"י זאת לאפקורסות חלילה וא"כ אם יתפללו כלם בנוסח ספרד אז יתבטל לגמרי מצות תפילין בחוה"מ"].

אדם שלא לשנות הסדר העליון ע"ש, והביא דבריו בפ"ת וגם בסי' מאיר לארץ. ובאמת דברי הרב מהרי"ץ ז"ל נכונים בטעמים ע"פ הסוד, וגברא רבא אמר מילתא דמסתבר טעמיה. על כן העלתי בס"ד בסה"ק מקבציאל דלעולם איטר יד יעשה כסברת מרן ז"ל וכל הפוסקים הפשטנים דס"ל אם עושה כל מלאכתו בשמאל יניח תש"י בשמאלו שהוא ימין כל אדם ויתפלל בתפילין זה, אך אחר התפלה ילבש תפילין בשמאל כל אדם ולא יברך עליהם בשם מלכות אלא יהרהר שם ומלכות בלבו, ויקרא ק"ש בלא ברכות ויכוין לצאת י"ח סברת מהרי"ץ ז"ל. אך זה צריך לעשות שתי תש"י, אחד כפי הנחת יד ימין ואחד כפי הנחת יד שמאל, דא"א להשתמש באחד לשתי ידים מפני הקשר של היו"ד שלא יצא לחוץ אם יתהפך, ואף על פי ששאלתי על מנהג עה"ק תוב"ב וא"ל שאין מנהגם לחוש לסברת מהרי"ץ ז"ל הנז', עכ"ז אני אומר יר"ש יצא י"ח מצוה זו אליבא דכ"ע כי היא מצוה יקרה ומה גם דסברה זו מסתבר טעמה ע"פ הסוד, ושם הבאתי דברי הרב חס"ל ז"ל האופן שכתב בסי' כ"ז אות ה' ופקפקתי בדבריו והוא פשוט"י, ועי' מאירי (שבת ק"ג). שכתב "ממה שכתבנו במשנתנו בענין שמאל וימין למדו קצת גאונים שכל שאדם חייב לעשותו בימין כגון כוס של ברכה ולולב אטר יד ימינו עושה אותן בשמאל וכל שהיא בשמאל כגון אתרוג ותפילין עושה אותן בימין שהרי הוא נעשה על ימין שמאל ועל שמאל (שהוא) ימין ובתפילין מיהא אין נראה כן שהרי לשומה כנגד הלב הוא צריך", ועי' במרדכי (הל' קטנות הל' תפילין) מש"כ בשם רש"י לענין איטר [וז"ל "ומיהו רש"י ז"ל גבי כתיבת מזוזה פי דארוב העולם קאי ואינו תלוי בימין ושמאל דידיה ומתוך פירושו נראה לר"י דפליג דאפי' איטר מניח בשמאל ואף ת"ק סבר הכי דידך זה שמאל"י], ועי' שערי תשובה סכ"ז [וז"ל "ומצאתי בספר זה זהב למהר"י צמח האריך והרבה בראיות שאיטר יד ימינו אינו רשאי לשנות משאר כל אדם שלא לשנות הסדר העליון ע"ש"י], ועי' בשו"ת אור לציון (ח"ב הל' תפילין), ועי' בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ב ס"ג), ויעו"י בדעת תורה למהרש"ם סכ"ז שתמה בזה, ויעו"י עוד בחבצלת השרון כאן, ויעו"י עוד במאירי יבמות ק"ד.

קמג. בהא דאמרו דמיכל בת שאול היתה מנחת

תפילין

שם, עי' בר"ח (עירובין צ"ו). שכתב על הא דמיכל בת שאול היתה מנחת תפילין "דתניא מיכל בת שאול היתה מנחת תפילין בלילה ולא מיחו בה חכמים", ועי' באגרות משה (או"ח ח"ב ס"ב) [וז"ל "מה שהקשת על פ"ח בעירובין דף צ"ו שכתב בההוכחה ממיכל בת שאול שהניחה תפילין שלא היא מ"ע שהזמן גרמא שהיתה מנחת תפילין בלילה, לאיזה צורך כתב שהיתה מנחת בלילה. הנה מצד חומר הקושיא אם לא נימא שהוא טעות סופר היה נראה לע"ד דגם הר"ח מפרש כפרש"י שמה שאם פטורה היה להם למחות הוא משום שנראה כמוסיפה, אבל מצד קושית התוס' סובר שליכא בל תוסיף וגם לא נראה כמוסיפה, ולכן סובר שהטעם בזה שלא נראה כמוסיפה הוא משום שכיון שעושה המצוה כמו שעושין האנשים אין זה הוספה מה שהיא משוה עצמה בקיום מצות כאנשים ואינה מגרעת עצמה מאנשים אף שמדינא היא גרועה, דהוספה שנאסר בקרא דבל תוסיף הוא דוקא בהוספה על כל המצוה שהוא כשגם לאנשים הוא מעשה הוספה ולא כשרק לנשים הוא יותר מחיובן דהוא רק

ועי' במאירי (מו"ק י"ח): שכתב "ר' יהודה מתיר לכתוב לעצמו ספרים תפילין ומזוזות ויש מי שמוכיח מכאן שמניחין תפילין בחולו של מועד ואינו קרוי אות ביום טוב שאם לא כן איך הותרה עשייתן במועד וכן שמענו שנוהגין בצרפת אבל בספרד נהגו שלא להניחן הואיל ורוב המלאכות נאסרו בו וכן שיש בהם קרבן יום טוב ר"ל קרבן מוסף הרי הוא אות".

קלה. בדין לבישת תפילין בשבת

שם, עי' במג"א (סי' ש"ח סק"א) שכתב דלמ"ד שבת לאו זמן תפילין כשלוש תפילין בשבת רשאי להסיח דעתו מהם, [וז"ל "ויש ליישב דה"ק דכיון דלאו זמן תפילין הוא לא מחייב למשמש בהן וחיישי שמא יצא לר"ה"י].

קלט. שיעור אורך הרצועות דתפילין של ראש

שם, בענין שיעור אורך הרצועות דתפילין של ראש עי' ב"י סל"ו, ועי' תיקוני זוהר (תיקון ע' קל"ד): דמבו' דהשיעור הוא עד הלב [וז"ל הזוה"ק "שעורא דרצועות דתפילין אינון עד לבא, והכי שערן לון מארי מתניתין"י].

קמ. בדין מי שראה לאחר חליצת התפילין שהותר לו

הקשר של יד

שם, עי' במ"ב (סל"ב סוס"ק רל"ג) שהביא מהא"ר בא' שראה לאחר חליצת התפילין שהותר הקשר של יד והורה לחזור ולהניחן, ובי' המ"ב טעמו דלרש"י דהיו"ד הוא מהלכה למשה מסיני לא יצא יד"ח, וצ"ע דהא הקשר לכו"ע הלכה למשה מסיני ורק היו"ד שנוי במח' אי"כ לכו"ע לא יצא וצ"ע, וצ"ל שכונתו שרק היו"ד הותר אבל לא כל הקשר, ועי' היטב בא"ר [וז"ל "מעשה באחד שראה אחר חליצת תפילין שהותר הקשר של יו"ד, והוריתי לחזור ולהניחן ולקרות קריאת שמע בלא ברכה, דהא מדינא מצות תפילין כל היום"י].

קמא. אי בעל קרי מותר בתפילין

שם, שיטת הריטב"א (סוכה כ"ו). דלמ"ד בעל קרי מותר בתפילין שרי אף בעוד הקרי עליו, [וז"ל "תנו רבנן הנכנס לישן ביום רצה לחלוץ וכו' ש"מ בעל קרי אסור בתפילין. ומדלא דחי ליה דלעולם מותר בתפילין לאחר שראה קרי אבל בעודו רואה קרי אסור, שמעינן דמאן דאמר בעל קרי מותר להניח תפילין אפילו בעודו רואה קרי קאמר, ורבנן דשרו ביום משום דלא שכיחא ביום שינת קבע אבל בלילה שכיחא, ורבי יוסי לא חלק, אלא דקאמר דבילדים ונשותיהן עמהם חיישינן שמא יבואו לידי הרגל עבירה עמהם"י].

קמב. מקום הנחת תפילין לאיטר

שם, עי' בשו"ת רב פעלים (ח"ב ס"ט) שכתב דכמה מחכמי הנסתר ס"ל דאיטר מניח תפילין בשמאל כל אדם ולא בשמאל דידיה ודלא כדינא דגמ', ועי' בספרו בן איש חי (שנה ראשונה פי' חי שרה אות ז') [וז"ל "אך הרב ש"ץ דף מ' ע"ג כתב שהרב המקובל מהר"י צמח ז"ל בספר זה זהב האריך והרבה בראיות דאיטר יד ימינו אינו רשאי לשנות משאר כל

קמז. אי מניחים בט"ב תפילין של יד

שם, עיי' מה שכתב הפמ"ג (סי' תקנ"ה א"א סק"א) [וז"ל "עיי' בית יוסף, ובר"מ ז"ל פרק ה' מתענית הלכה י"א יש שאין נוהגין (בט"ב) להניח תפילין של ראש. משמע, של יד מניחין דראש נקראין פאר, וצ"ע"], ועיי' מגן גבורים (סל"ח) [וז"ל "אמנם דקדוק לשונו הזך שלא להניח תפילין ש"ר משמע דיש חילוק בין ש"ר לשל יד אבל לא ראינו לא' מן הפוסקים שיזכירו זאת וצ"ע"].

קמז. בהא דאמרו שמי שאינו מניח תפילין הוא מפורשעי ישראל בגופן

שם, עיי' בבן יהודע (ר"ה ט"ז). שכתב דהא דאמרו בגמ' שם שמי שלא מניח תפילין הוא מפורשעי ישראל בגופן, היינו דוקא בתפילין של ראש ולא בתפילין של יד [וז"ל "קרקפתא דלא מנח תפילין. יש להקשות למה אמר קרקפתא דמשמע דקאי על תפילין של ראש לימא דלא מנח תפילין בסתם דקאי אתפילין של ראש ותפילין של יד. ונראה לי בס"ד כי התפילין הוא אות ועדות שגופינו קנוי להשם יתברך לכך מצות תפילין אמרה בפרשת בשלח תכף ליציאת מצרים דכתיב [ויקרא כ"ה נ"ה] כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, ומנהגו של האדון תולה חותם וסימן בצואר עבדו שיעיד עליו שהוא עבדו ואינו בן חורין וכן עשה השם יתברך לישראל במצות תפילין אך של יד מכוסה ואינו נראה אבל של ראש הוא גלוי ולכך הוא עיקר האות ולזה אמר [דברים כ"ח י'] וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך, אמר ר' אליעזר הגדול אלו תפילין שבראש [מנחות ל"ה ע"ב] ולכך זה שהוא מזלזל באות זה של ראש המעיד שגופינו קנוי להשם יתברך נקרא פושעי ישראל בגופן דייקא"].

קמז. אימתי קרקפתא דלא מנח תפילין הוא פושעי ישראל בגופן

שם, בענין קרקפתא דלא מנח תפילין, עיי' בר"ן בר"ה (ד). בדה"ר, הביאו הכס"מ פ"ג מתשובה ה"ה) שכתב "ומאי היא קרקפתא דלא מנח תפילין מעולם. והוא הדין לשאר מצות עשה שבגופו שלא קיימן מעולם כגון שלא קרא קריאת שמע ולא בירך על המזון אחריו מעולם", ומבוי בדבריו דהוי בכל מצות עשה ולא רק בתפילין, ועוד מבואר דדוקא אם לא הניח מעולם, אבל אם הניח פעם אחת תו לא הוי מפורשעי ישראל בגופן, ועיי' בשו"ת הלכות קטנות (ח"ב סי' רפ"ט), ועיי' ב"י ר"ס ל"ז [וז"ל "אבל מתוך דברי רבינו דאהא דמי שאינו מניחין הוא בכלל פושעי ישראל בגופן כתב לכן צריך כל אדם ליזהר בהם נראה שאינו מפרש כפירוש ר"ת אלא כל מי שאין מניחין מאיזה טעם שיהיה הוא בכלל פושעי ישראל בגופן דאילו לפירוש ר"ת כל שאינו נמנע מלהניחם משום ביזוי לא הוי בכלל פושעי ישראל ואין לומר דהכי קאמר כיון דמצות תפילין חשובה כל כך שמי שאינו מניחין משכחת לה שיהא בכלל פושעי ישראל דהיינו כשנמנע מלהניח משום ביזוי הילכך צריך להיות זריז בהם דמאי איריא תפילין כל המצות נמי אם נמנע מלעשותן משום ביזוי הוי בכלל פושעי ישראל דתפילין דנקט בגמרא לדוגמא נקטה והוא הדין לאינך ומיהו אפשר דשאני תפילין דהוי בכלל

שעושה שלא תגרע מאנשים שזה לא הוי בכלל לשון הוספה שבתורה. וא"כ הוא רק במנחת ביום שמחוייבין האנשים להניח התפילין, אבל בלילה אף שמדינא לילה זמן תפילין אך אין מניחין בלילה מצד גזירה שמא יישן אף שמצד זה רצה מניח כשהוא נעור לר' נתן והוא כדסובר ר' אשי במנחות דף ל"ו הלכה ואין מורין כן שלכן רובא דרובא ואולי כולן אין מניחין תפילין בלילה ונמצא כשהאשה מנחת גם בלילה שאם לא היתה מנחת אז לא היה בזה גרעון, ממה שעושיין האנשים ונמצא שעשייתה בהנחת התפילין הוא להוסיף לה מצוה עוד יותר מחיוב האנשים, דהא אין לומר שהוא כדי שלא תגרע מהאנשים, שהרי גם האנשים עכ"פ אין מניחין בלילה לכן נראה כמוסיפה שהיה להן למחות. ול"ד למה שלא הוי כמוסיף לאנשים שמניחין בלילה דהם הרי חייבין מדינא אבל לנשים שאין חייבות שאף ביום הא הוא בעצם הוספה רק שאין איסור על הוספה כזו שרק משוה נפשה כמעשה אנשים, לכן כשהוא בלילה שלמעשה עכ"פ אין מניחין נראה עשייתה כהוספה גם על חיוב אנשים שהוא הוספה ממש שיש לתלות שאף אם גם מדינא הוי פטורין אנשים מלהניח תפילין בלילה נמי היתה מנחת להוסיף ולכן היה להם למחות אם הדין דנשים פטורות ומוכיח דמדינא היתה חייבת משום דלילה ושבת זמן תפילין, ולכן אף שרובא דרובא וגם אולי כולן אין מניחין תפילין מחשש שינה היתה רשאה להניח בלילה מאחר דמדינא זמן תפילין כשאינה חוששת לשינה כמו אנשים למ"ד זה שהוא כר' נתן וכו' אשי. ודחי דלמא סבר כר' יוסי דהוא רשות לנשים ויש להם מצוה כמו אנשים רק שאין מחוייבות ולכן היתה רשאה להניח תפילין ולא שייך איסור דנראה כמוסיפה מאחר דיש לה מצוה דרשות"], ובמנחת יצחק (ח"ג סי"א) [וז"ל "מה שהביא מהר"ח (עירובין צ"ו) במיכל בת שאול שהניחה תפילין בלילה, וצ"ע כוונתו בזה, - היא באמת דבר פלא, וכנראה מדבריו, שכן הי גרסתו בהברייתא, וי"ל דהניחה בלילה דוקא, משום כיון דשאר נשים לא היו עושות כן, הי' מיחזי כיוהרא, וכגוונא דאיתא בלבוש (או"ח סי' י"ז), המובא בדברי כ"ת, ומהנחת תפילין בלילה, אינו ראוי רק על דלילה זמן תפילין, והש"ס שם עיקר להביא ראוי על שבתות ויו"ט, וזאת יש להוכיח דוקא מהא דהיתה אשה, ולא מיחו בה חכמים, ושמ"מ דהוי מצות עשה שאין הזמן גרמא עיין שם"].

קמז. כמה ברכות מברכים על התפילין

שם, כתב האור זרוע (הל' תפילין סי' תקפ"ב) "ובתשובת הגאונים ראה סח בין תפלה לתפלה עבירה היא בידו וחוזר עלי' מעורכי המלחמה. ואם ביהא שמו הגדול מבורך או בקדושה הפסיק אין חוזרין עליה מעורכי המלחמה אלא חייב לברך על של ראש שתיים. מפני שכל תפלה ותפלה צריכה שתי ברכות להניח תפילין ועל מצות תפילין. אם הניח כאחת שלא דבר בינתיים עולות לזו ולזו אם הפסיק אפי' בקדושה או ביהא שמי' רבה מברך בטלה וצריך לחזור ולברך שתיהן על של ראש", ומבוי בדברי הגאונים דמעיקר הדין מברכים על של יד ב' ברכות ורק שאם הניח כאחת ולא דיבר בינתיים עולות לזו ולזו, ובסח חוזר ומברכס על של ראש, ועיי' תנחומא (סו"פ בא) "מפני שכל תפלה טעונה שתי ברכות אם ברכן כאחת עולות לזו ולזו אם הפסיקן ביהא שמיה רבא או בקדושה בטלה ברכה ראשונה וחוזר ומברך שתיהן ואינו צ"ל בשיחת חולין שהיא עבירה גדולה".

קנא. אי במדבר קיימו מצות מזוזה

שם, במדבר לא קיימו מצות מזוזה [בית אלוקים למבייט שער היסודות פל"ז, וז"ל "ואפילו מצות סוכה שהיא רמז לענני כבוד שסככו עליהם כל ארבעים שנה אפשר שהיתה נוהגת במדבר מדי שנה בשנה, רמז למה שהיה הוזה בכל השנה כולה שהיו מסוככים בענני הכבוד, כמו שהיו נוהגים שבעת ימי חג המצות באיסור חמץ ואכילה ליל ט"ו וחג השבועות שהם חובת הגוף, וכמו שהיו נוהגים בה הראשונים אברהם יצחק ויעקב וזרעם רמז למה שיקרה לזרעם בצאתם ממצרים, כי אפילו עירובי תבשילין קיים אברהם אבינו וכמו שדרשו ז"ל, **והמצות שלא היו מחוייבים בהם מצד העדר הכנתם כמזוזה ומעקה,** שאפילו היו עושים סוכות ממש לא היו חייבים בהן במזוזה שהיתה דירת עראי, שהרי היו נוסעים ע"פ הדבור, והיה נחשב להם ההתעסקות בה כאילו קיימום", ועי' גליוני הש"ס עירובין נ"ה:, [וז"ל "כמאן דקביע להו דמי, נ"ב ע"י סי' בית אלקיים להמבייט שער היסודות פרק ל"ז שכי' שלא קיימו מצות מזוזה במדבר שאפי' היו עושים סוכות ממש לא היו חייבין בהן במזוזה שהית' דירת עראי שהרי היו נוסעים עפ"י הדיבור עכ"ל ויש לדון בזה מכאן ועי' שבת ל"א ב"י].

קנב. אי כופין על מצות מזוזה

שם, בספר נחלת צבי (לבעל הפתחי תשובה) יו"ד סי' רמ"ה, **יצא לחדש בשם גדול אחד,** דהא דאין כופין על מצות עשה שמתן שכרה בצידה, היינו דוקא ששכר עוה"ב בצידה, אבל במצוה ששכר עוה"ז בצידה כופין, ולכך כופין במזוזה דכתיב ביה למען ירבו ימיכם שזה בעוה"ז, וד"ז נסתר מכמה מקומות עיי' תשו' חת"ס חו"מ סי' קע"ז [ועיי' בפת"ש סי' רפ"ה סק"א, ועיי' באריכות באנצט"ל (ערך כפיה), [וז"ל הנחלת צבי "וכיפינן ליה לשכור לבנו מלמד. דין זה הוא מהגהות מיימוניות [תלמוד תורה א אות א] ושם כתב הטעם דלא גרע האי מצות עשה דולמדתם [דברים יא, יט] מכל מצות עשה דעלמא שכופין אותו לקיימם. וקשה לי דהא בש"ס דשבת דף ל"ב [ע"ב] איכא חד מאן דאמר דבעון ביטול תורה בניס מתיים, דכתיב [שם, כא] למען ירבו, וקאי אלפני פניו על ולמדתם אותם את בניכם, ע"ש. ולפי זה הוי מצות עשה שמתן שכרה בצדה שאין כופין עליה, כדלעיל סימן ר"מ [סעיף א בהגה] ובכמה דוכתי. ואם כן איך נוכל לכופו מספק הא יכול לומר קים לי כהאי מאן דאמר. ובהשקפה ראשונה תירצתי בזה דהרמ"א לשיטתו אזיל, שכתב בחו"מ סימן צ"ז סעיף ט"ז בהגה מצות השבת העבוט הוא מצות עשה שמתן שכרה בצדה ולכן אין בית דין מוזהרים לכופ עליה, אבל אם רוצים לכופ הרשות בידם, ע"ש. והוא שיטת הריצב"א בתוספות בבא בתרא דף ח' [ע"ב ד"ה אכפיה], ע"ש. אם כן כאן לא יכול לומר קים לי, דהא אף בודאי מתן שכרה בצדה, אם רצו כופין, וגם הבית דין מחוייבים לכופ מספק, דלמא הלכתא כמאן דאמר דלא קאי אלפני פניו, ולא הוי מתן שכרה בצדה. אך לפי מה שכתב ה"ט"ז בסימן ר"מ ס"ק א' דאף אם רצו אין יכולים רק כפיה קצת, קשה, דכאן משמע שעושין אפילו כפיה גדולה כמו בכל מצות עשה, וכמו שכתוב בהגהות מיימוניות [שם] וצ"ע. ועיי' בש"ס חולין דף קי"ח ע"ב סבירא ליה לרבי יוחנן מקרא נדרש לפני פניו, ואיתא התם דתניא כוותיה, מיהו למאי דאמר שם דבסברא פליגי

פושעי ישראל בגופן לפי שמניחן סמוך לגופו מה שאין כן בשאר מצות ומשום הכי כי מימנע מינייהו משום ביזוי אף על גב דהוי בכלל פושעי ישראל מכל מקום בכלל פושעי ישראל בגופן לא הוי".

קמה. במעלת מצות תפילין

שם, אי' בילקוט שמעוני (ריש תהלים) "ד"א ובתורתו יהגה יומם ולילה. ר"א אומר אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע רצוננו להיות יגעים בתורה יום ולילה אבל אין לנו פנאי, א"ל הקדוש ברוך הוא קיימו מצות תפילין ומעלה אני עליכם כאלו אתם יגעים בתורה יומם ולילה. ר' יוחנן אמר מקרא מלא הוא שנאמר והיה לאות על ידכה וגו'. למען תהיה תורת ה' בפיך".

קמט. תפילין של יד וראש כנגד זכור ושמור

שם, כתב הב"י (או"ח סכ"ה) "והאגור (סי' לו) כתב וזה לשונו ואני המחבר מצאתי בספר הזוהר בפרשת פינחס מאמר דרבי שמעון בן יוחאי דאין לברך על שניהם אלא ברכה אחת וזה לשונו **אמר רבי שמעון תפילין אינן על מוחא לקבל זכור ותפילין דדרועא שמאלא על לביה לקבל שמור ומה זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו אף הכא ברכה אחת לתרווייהו ולא צריך לאפרשא בשהייה בעלמא בין דא לדא כמה דאוקמוה ואני תמהתי על הני רבירבי החולקים על רבי שמעון בן יוחאי אם היה שידעו מאמר זה ומכל מקום העולם נוהגים לברך שתים עכ"ל".**

ועוד בעניני תפילין הארכנו בפ' בא בעזה שיי"ת קחנו משם.

קנ. אי מברכים שהחיינו על קביעת מזוזה

פ"ו פ"ט, וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך, מי שקובע מזוזה צריך לברך שהחיינו [רמב"ם פ"א מברכות ה"ט, רבינו בחיי דברים פ"ו פ"ט], וכ"כ הכנה"ג בהגהות הטור (או"ח סי' רע"א) [וז"ל "אבל בזמן שאינו תלוי בקדוש הימים, אומר זמן אפילו תוך שלשים יום, כגון אם נולד לו בן עכשיו מאשה אחת ותוך שלשים יום מאשה אחרת, פשיטא דאומר שהחיינו אף על השני. וכן קנה כלים חדשים והקובע מזוזה או מעקה בביתו וכיוצא בהן"], אמנם עיי' בראשון לציון (לבעל האוה"ח הקדוש) ברכות נ"ד. שכתב שאין מברכין [וז"ל "וכמו כן כל המצות כגון קבע מזוזה לפתחו עשה מעקה לגגו ואצ"ל כיסה הדם דהוי דבר שאין בו קנין דפשיטא דאין מברכין שהחיינו"], וכ"כ בדרך החיים (הלכות מזוזה) [וז"ל "כשקובע המזוזה יברך אקב"ו לקבוע מזוזה וכשקובע הרבה מזוזות בפעם אחת מברך ברכה אחת לכולם [אבל שהחיינו אינו מברך משום דאינו בא מזמן לזמן], ועיי' פרישה וש"ך (יו"ד סי' רפ"ט) [וז"ל הש"ך "וכתוב בפרישה הא דאין מברך שהחיינו משום דאינו בא מזמן לזמן ושאיני טלית ובגד שלובשו שמברך עליו שהחיינו (כמו שנתבאר בא"ח סי' רכ"ג) שהוא משום שמחה ובמזוזה אינו מברך על שזיכהו הש"י בבית אלא על מצות קביעת המזוזה עד כאן"], ועיי' באנצט"ל (ערך ברכת הזמן), ועיי' עוד בקונטרס מזוזות ביתך לאאזמו"ר זצ"ל סי' רפ"ט סק"ג.

מתן שכרה הוא, כי בגלל הדבר הזה יברכך כו', וזה קאי על עולם הזה, דעולם הבא אין בו לא משא ומתן כו'. ועוד דהרי גם גבי כיבוד אב ואם כתיב [שמות כ, יב] על האדמה, ואף על פי כן הוי מתן שכרה בצדה [חולין קי, ב]. וכבוד הרב הגאון הגדול מהר"ר אברהם אבלי נ"י [בעל באר אברהם] הראני דבתוספות קידושין דף [ל"ה] [ל"ד] [ע"א ד"ה גברא] כתבו לחד תירוץ דהא דאמר בשבת דקרא קאי גם אלפני פניו, אסמכתא בעלמא הוא, ע"ש. ועוד האריך בפלפול בענין זה. והן עתה נראה לי דבפשיטות נחא דלא מקרי מצות עשה שמתן שכרה בצדה, אלא אם השכר כתוב בצדה דוקא, דהיינו מיד אחר המצוה דהוא מיותר, ועל כרחך לאורויי שלא לכופו כמו שכתבתי לעיל, אבל הכא איכא למימר שהמתן שכר נכתב בשביל מזוזה, ואף דנדרש גם על תלמוד תורה, מכל מקום לא מקרי בשביל זה מתן שכרה בצדה, כן נראה פשוט"י].

קנה. עיר שיש בה חזירים אם חייבת במזוזה

שם, כתב הסמ"ג (עשין כ"ג) "יש אומרים שיש בירושלמי עיר שיש בה חזירים פטורין מן המזוזה. ואומר רבינו יצחק ברבי אברהם [כ"י] נשתקע הדבר ולא נאמר כי בדק בכולן ולא מצאו, ועוד אפילו ישנו בשום מדרש זהו דווקא בפתח הבית שהחזירים מצוים שם אבל בחדרים ובעליות חייבים, ואפילו בפתח הבית במקום שתחילת שליש העליון למעלה מעשרה יכול להניחה, אמנם היה נוהג לכסותה כולה בפתח וכן אני נוהג לכסותה", ועי' פסקי תוס' ערכין (אות ז') "עיר שיש בו חזירים פטור ממזוזה כשמגולין האותיות", ועי' ב"י יו"ד סי' רפ"ו סי"ה.

קנה. אם אשה יכולה לקבוע מזוזה

שם, בענין אם אשה יכולה לקבוע מזוזה, עיי' מש"כ בשבט הלוי (ח"ב סי' קנ"ח) מש"כ בזה [וז"ל יודע דראיתי בס' ישועות מלכו להגר"י מקוטנא ז"ל בחי' על הרמב"ם חידש דאין אשה יכולה לקבוע מזוזה אעפ"י שחייבת כמבואר ברכות כי ע"ב ולקמן סימן רצ"א, מכ"מ כיון דליתה בכתיבה כמבואר גיטין מ"ה ע"ב ומנחות מ"ג ע"ב הה"ד בכל תקון המצוה כדמוכח שם ובשו"ע או"ח סי' ל"ט, ובעניתי דבר זה א"א לאמרו, דאפי' בתפילין הא כתב הרמב"ם פ"ג דעיקר הפסול משום שייך של תפילין ועיי' מג"א שם אות ו' דעיקר משום הכתיבה ובהא פסלינהו ומכ"מ גם אם נימא שפסולים בכל דבר היינו בתפילין שאינם שייכים כלל להמצוה אבל האיך נפסול אותם לקביעות המזוזה בזה המצוה דחייבם רחמנא ועיקר המצוה מתקיימת בקביעות כנ"ל, וראיתי בתשו' ארץ צבי סי' ט"ו נסתפק בדבר זה וצידד לכאן ולכאן ובעניתי אין ספק בדבר"י].

קנה. אי הקדלי דחזירי שהותר להם בז' שכיבשו זז'

שחילקו היה גורם לטמטום הלב

פ"ו פ"א, ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת וברת חצובים אשר לא חצבת כרמים וזתים אשר לא נטעת ואכלת ושבעת, עיי' במשך חכמה כאן שכתב דאע"פ דהותר להם קדלי דחזירי בכא"פ זה היה גורם לטמטום הלב וכמו מאכלות אסורות [וז"ל י"ב] ובתים מלאים כל טוב. אפילו קדלי

אין ראייה. ועיין בתוספות בבא מציעא דף צ"ה [ע"א] בד"ה איתמר פשיעה בבעלים. וכשהייתי בקהילת הוראדנא תירץ לי בזה כבוד ידידי ש"ב הרב הגדול המפורסם מהר"ר העשיל נר"ו חתן הגאון אב"ד ז"ל לפי מה שכתבו התוספות חולין דף ק"י [ע"ב ד"ה כל] דלהכי כופין על הצדקה אף דהוי מתן שכרה בצדה, כיון דאיכא נמי לאו דלא תקפוץ ולא תאמץ [דברים טו, ז], אם כן הכא נמי אף דקרא דולמדתם הוי מתן שכרה בצדה, מכל מקום איכא פסוקי אחריני דלא הוי מתן שכרה בצדה כמו ושננתם לבניך [שם ו, ז] והודעתם לבניך [שם ד, ט], וכופין מחמת אותן פסוקים. ואני השבתי בזה חדא דאכתי אינו מיושב דברי הגהות מיימוניות הנ"ל, דמפורש דכופין מחמת עשה דולמדתם ולא משום עשה אחריני. ועוד, דעל כרחך דוקא היכא דאיכא לאו לבד העשה שמתן שכרה בצדה אז יש לומר כן, אבל בעשה אחריני לא, דהנה הא דאין כופין על מצות עשה שמתן שכרה בצדה כתב רש"י בחולין דף ק"י [שם ד"ה שמתן] והלבוש בסימן ר"מ [סעיף ה] משום כיון דבכל מצות לא פירש הכתוב מתן שכרה וכאן פירש, על כרחך בא לומר שלא לכופו, דאם לא יקיימנה זהו ענשו. ואם כן לפי דברי התוספות דבאיכא לאו לבד העשה שמתן שכרה בצדה כופין, קשה למאי הלכתא הוי בזו העשה מתן שכרה בצדה כיון דגם הכא כופין. אך על זה י"ל דהא במצות עשה כופין ומכין עד שתצא נפשו ולא בלאו, כדאיתא בכתובות דף פ"ו [סוף ע"א], ועיין פרי מגדים או"ח בפתיחה כוללת [ח"א אות כח ד"ה ומצות עשה], אם כן י"ל דלהכי הוי בעשה [הנ"ל] מתן שכרה בצדה, לומר שלא נכוף מחמת העשה היינו עד שתצא נפשו, אלא כופין אותו קצת מחמת הלאו, ואם כן דוקא היכא דאיכא לאו לבד העשה י"ל כן, אבל אי איכא עשה אחריני ליכא למימר הכי שנכוף מחמת עשה אחריני, דאם כן למאי הלכתא הוי בחד עשה מתן שכרה בצדה, דמה לי אם נכוף מחמת עשה זו או אחרת, אלא ודאי דדעת תורה שלא נכוף אותו כלל. ונראה שזה כוונת התוספות בחולין שם במה שכתבו והרי צדקה דכתיב פתוח תפתח כו' [שם טו, ח], כי בגלל הדבר הזה כו' [שם, ז]. ובאמת המעיין בפסוק יראה דעשה דפתוח תפתח אין מתן שכרה בצדה, אלא עשה דנתון תתן, שהוא כתוב שני פסוקים אחר פתוח תפתח. ואפילו אם נאמר דמצי קאי גם על פתוח תפתח, מכל מקום בודאי למאן דאמר בגמרא דשבת הנזכרת לעיל מקרא נדרש לפניו ולא לפני פניו, כל שכן הכא דלא קאי על פתוח תפתח הנאמר הרבה קודם, ואם כן מאי הקשו תוספות מהא דרבא אכפייה לרב נתן בר אמי [בבא בתרא שם], דלמא רבא סבירא ליה כמאן דאמר דמקרא לא קאי אלפני פניו, ואם כן גם הכא לא קאי אפתוח תפתח ולהכי אכפייה משום עשה דפתוח תפתח. ולפי מה שכתבתי נחא דאחרי דעשה דנתון תתן הוי מתן שכרה בצדה, שוב גם עשה דפתוח תפתח דינה כמתן שכרה בצדה, דעל כרחך דעת תורה שלא נכוף כלל, וכנזכר לעיל. גם ידידי הרב הגדול מהר"ר בנימין נ"י תירץ בזה לפי מה דאיתא בחולין סוף פרק שילוח הקן [קמב, א] אין לך כל מצוה שמתן שכרה בצדה שאין תחיית המתים תלויה בה, דשכר מצוה בהאי עלמא ליכא, וכיון דלמען ירבו [שם יא, כא] על העולם הזה קאי, עיין ברכות דף ח' [ע"א], על כרחך אין זה עיקר השכר רק פירות, ולא מקרי מצות עשה שמתן שכרה בצדה, עכ"ד. ולפי זה יצא לנו דין מחודש דגם על מזוזה אין כופין אף דעליה בודאי קאי הך למען ירבו. אמנם גם תירוצו זה אינו נוח לי, דמתוספות בחולין ק"י הנזכר לעיל גבי צדקה לא משמע כן, דהא התם

ע"י מה שכתב המנ"ח (סוף מצוה תקכ"ז) [וז"ל "יוני" מצד הסברא, הא דאישתרי לחלוצי צבא לכל מר כדאית ליה, הר"מ והרמב"ן, מ"מ נראה היינו דברים שאסורים רק לישראל, כמו קדלי דחזירי וכדומה, אבל דבר שאסור לבן נח ג"כ, כגון אבר מן החי ובשר מן החי, אסור לחלוצי צבא, כיון דאסור אף לבני נח לא מסתברא דיהיה מותר להם מאי דאסור לכל באי עולם, כן נראה מצד הסברא, ובאתי רק לעורר, ויש לפלפל בזה, ואין כאן מקומו, ולדעתי הוא סברא נכונה בס"ד. שאלני משכיל אחד, א"כ הדרא קושית הרמב"ן לדוכתה, למה לא ציוה הקב"ה על געולי כלי סיחון ועוג, ואי דאישתרי, הוה להו להגעילם משום שבישלו אבר מן החי. והשבתי לו דבאמת אבר מן החי שאסור לבני נח הוא רק גוף אבר מן החי, אבל ציר וטעם דילפינן מקרא דהטמאים וגוי [ויקרא י"א, ל"א], או טעם כעיקר, זה רק לישראל דהתורה לישראל נאמרה, א"כ ציר וטעם לא נאסר כלל לבן נח. וסברא זו מבוארת בכרתי ופלתי בהלכות אבר מן החי סי' ס"ב פלתי אות ג' והדברים ברורים].

קנה. בספק הגמ' בחולין י"ז אם הותר להם בשר נחירה

שנכנסו לארץ

שם, כתב הרא"ש (חולין פ"ק סכ"ג) "בעי ר' ירמיה איברי בשר נחירה שהכניסו עמהם לארץ ישראל מהו. וקאי בתיקו. פירש רש"י דרוש וקבל שכר הוא דצריכין אנו לעמוד על האמת אף על פי שכבר עבר. ולא נהירא לי דדוקא למיסבר קראי דרשינן אף על פי שכבר עבר. אבל לקבוע בעיא בש"ס בדבר שאין בו צורך לא אשכחן. והכי אמרינן בפ"ק דיומא (דף ה ב) כיצד הלבישן כו' כיצד הלבישן מאי דהוה הוה. אלא כיצד מלבישן לעתיד לבא. לע"ל לכשיבאו אהרן ובניו ומשה עמהן. אלא כיצד מלבישן למיסבר קראי בצוואה כתיב וכו'. ונראה לי דנפקא מינה בבעיא זו לאדם שאסר עצמו באחד מן המינין מזמן ידוע ואילך וכשהגיע הזמן היה לו מאותו המין שהיה אוכל והולך עד שהגיע הזמן אם מותר לאכול מה שנתותר בידו. אי נמי כגון שרצו ב"ד לאסור דבר אחד כמו שאסרו גבינות העובדי כוכבים ושלקות וכיוצא בהן אם אסור מה שיש לו ממנו מאותו המין ביד ישראל".

קנה. בהא דחייב אדם לראות עצמו כאילו הוא יצא

ממצרים

פ"ו פכ"ג, ע"י מה שכתב בספר חרדים (פ"א) [וז"ל "לזכור בכל יום בלבבנו כי עבדים היינו לפרעה במצרים בעבודת פרך בחמר ובלבנים ואלו לא הוציאנו עדיין אנו ובנינו היינו עבדים שנאמר זכור את היום הזה אשר יצאתם מארץ מצרים וכתוב ואתנו הוציא משם וכתוב **בהגדה דפסח בכל דור ודור חייב אדם לראות עצמו כאילו הוא עצמו יצא ממצרים ופרי המחשבה הזאת כדי שלא יחזיק האדם עצמו כבן חורין כדתנן באבות ואין אתה בן חורין**"], ומבוי דבבריו דהא דאמרו חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים נאמר על כל יום.

קנה. בדין לא תחנם האידנא

פ"ז פ"ב, ונתנם ה' אלקיך לפניך והכיתם החרם תחרים אתם לא תכרת להם ברית ולא תחנם, ע"י מה שכתב

דחזירי הותר בשבע שכבשו וכו'. לכן מסיק (פסוק יב) "השמר לך", כי טבע הדברים האסורים שמטמטם את הלב, וכמו שכתוב (ויקרא יא, מג) "ונטמתם בס", ואפילו אם אוכלן בהיתר. ולכן יחלל שבת לחולה ולא יאכילנו נבילה", וע"י היטב בהעמק דבר מש"כ בזה עוד [וז"ל "מעלתה באה פרשה זו להתיר את האסור בשעת מלחמה, וע"ז הזהירה ביותר על שארי דברים, משום דטבע מאכלות אסורות לטמטם את הלב, כדאי ספ"ג דיומא עה"פ ונטמתם בס, אפילו טבל ושארי מאכלות אסורות מזיק להנפש ופוגמה יותר משארי עבירות, כמש"כ התוספות חולין ד"ה ב' דמש"ה נשתנה מאכל איסור שאין הקדוש ברוך הוא מביא לצדיקים להכשל באלו"], וע"י בתפארת ישראל למהר"ל (פ"ח) שנראה מדבריו שלא היה מטמטם [וז"ל "ולפיכך כל מי שנותן במצות טעם על פי הטבע, לומר כי לכך אסרה תורה חזיר (ויקרא יא, ז - ח), מפני שהוא מוליד בגוף מזג רע, וכן הוא בודאי האמת. וכן נתנו טעם באיסור חלב, שהוא מוליד מזג רע, וכן בדם. ומכל שכן בשקצים ובעופות הטמאות, בכלם נתנו טעם על פי הטבע. וכאילו היתה התורה ספר מספרי הרפואות או ספר הטבע, חס ושלום לומר כך. ואם היה הדבר כמו שאמרו הם, הרי אמרו בפרקא קמא דחולין (ז א), "ובתים מלאים כל טוב" (דברים ו, יא), אמר רבי ירמיה אמר רב, כתלי דחזירי התיר להם. ואם שורש האסור בשביל מזג רע, האסור להיכן הלך. וכן חלב, אם מזגו רע, אם כן בן פקוע למה חלבו מותר, כדאיתא בפרק (גיד הנשה) [בהמה מקשה] (חולין עד א), מה טעם בזה. וכן אם אסר השחיטה שלא נתאכזר, למה התירה התורה בן פקוע בלא שחיטה (שם). לכך אין ראוי לומר כך. ואף אמנם כי האמת הוא כי כל אלו יש בהם מזג רע, דבר זה ימשך בודאי במה שיש בהם שנוי רע גם כן. אבל אין זה עיקר טעם המצוה, רק שאינם ראויים אל האדם כפי הסדר אשר סדר השם יתברך, לכך הרחיקה אותם. ולפעמים לא הרחיקה התורה. וזה אשר הבטיח השם יתברך "ואכלת את כל העמים", לא היה ראוי הרחקה, מצד שעתה ראוי שיהיה מקוים (דברים ו, יא) "ובתים מלאים כל טוב", ולפיכך לא הרחיקה התורה דברים אלו. וכמו שהתורה אסרה כאשר היה ראוי לאסור לפי הסדר השכלי, כך התורה התירה אותו כאשר הוא להתיר. והכל לפי השכל אשר ראוי שיהיה בו הנהגת האדם".

קנה. אי בז' שכבשו וז' שחלקן הותר להם איסור טבל

שם, ע"י רש"י חולין י"ז. שצידד לומר דבז' שכבשו וז' שחלקו אע"ג שנצטוו במצות הפרשת חלה, בכא"פ איסור טבל לא היה והיה מותר לאכול גם בלא הפרשה ורק שהיה מצוה להפריש וכמו זרוע לחיים וקביה דהוי מצוה בפני"ע ואי"ז מתיר [וז"ל "ותמוה דהרי יש לפשוט מהא דאמר מר ז' שכבשו כו' נתחייבו בחלה כתובות (כה) והביא רש"י שם ע"ז דרשה מספרי. אלמא דדידהו אסור. ואולי י"ל דלא נצטוו אלא במצות הפרשתה אבל מ"מ היו מותרין לאכול מן העיסה בטבלה. דומיא דמתנות הזרוע והלוה"ק דלא טבלי"].

קנה. איזה מאכלות אסורות הותרו להם בכניסתם

לארץ

שם,

וחילא דידי מר"ן גיטין ל"ח ע"ב בשם י"א והוא ברשב"א בשם רמב"ן דטעמא דאסור שחרור משום לא תחנם כעין ל"ת לנכרי וכל שעושה לטובת עצמו ליכא משום לת"ח, ור"א שחרר עבדו לצורך מצוה ליכא משום לא תחנם, ורשב"א שהקשי' עליו מכח כ"ש השתא לגר תושב מותר לתת מת"ח כ"ש לעבד נרא' דמודה לרמב"ן בהא שכי' דכל שעושה לטובת והנאת עצמו הגם שסוף כ"ס המקבל נהנה בחנם בלא כסף או דהיה לו גמול אחר תחת השחרור מותר, ולא בא לחלוק עליו אלא משום דלא ניחא ליה שיהי' טעם איסור זה משום לא תחנם, וגם הר"ן מביא בשם י"מ ושתיק להו ש"מ דכוותי' דרמב"ן ס"ל ובנכרי מותר ליתן לו כל שיש לנותן צורך בו לטובת עצמו, וא"כ הי"נ בנידון שלנו שיש בו צורך לישראל לתת הכלי במתנה גמורה לנכרי לצאת ידי כולם הגם שנותן לו במתנה גמורה כדי שיוכל הנכרי לשמש בו כשירצה ליכא משום לא תחנם. ועיי' תוס' ע"ז כ' ע"א ד"ה ר"י שהקשה וכי מאן דס"ל דאסור לא ס"ל דמפרנסים עניים נכרים וכו' ומתוך דרכי שלום אין זה מתנת חנם עיי"ש נראה דס"ל כרמב"ן כיון שעושה להנאת עצמו מפני דרכי שלום ליכא משום מת"ח והדבר מוכרח מכח קו' התוס' :

אלא דמש"ס ע"ז ס"ד ע"א מוכח דלא כוותי' דרמב"ן ותוס' הנ"ל והוא מדקאמר שם מדרי"י נשמע לר"ע כמו לר"י דאסור משום מת"ח למעוטי תפילה ש"ד הי"ה ה"נ לר"ע במקיים בכלאים, ואם כרמב"ן דכל שיש להנותן הנאה בו ולעצמו מתכוין ליכא משום מת"ח אין הדמיון עולה יפה לר"י כיון שמכוין למצוה למעוטי התפלה ליכא משום לא תחנם, לא משום דחוי, אלא דליכא כאן ענין דלת"ח כלל, אבל לר"ע דמקיים בכלאים איסורא דמלקות הוא מניין לנו דמצות למעוטי תפילה דחי איסור זה וקושי' זו כבר אמורה בס' באר יעקב, ואפשר יש לדחוק גבי עבד ליכא כ"כ משום לא תחנם כקושיית רשב"א וכל דאיכא גם להנאתו מותר, אבל הלא הראיתי שגם התוס' הכי ס"ל, ותוס' כ' כן גבי ל"ת דנכרי. ועיי' ח"ס חיו"ד סי' שכ"ב שעמד בקושי' זו :

ויש למפקפק לפקפק דהא עשה דלעולם בהם תעבודו לאו קיום מ"ע הוא אלא איסור עשה וכיון שיש מצוה לפניו שהוא חפץ ורוצה בה ליכא לא תחנם במה שמשחרר אותו כיון שמחוייב במצוה זו, ואפי' אינו מחוייב לעשותה, מ"מ כיון שרוצה בה לא גרע מדבר הרשות שעושה להנאתו דליכא משום לא תחנם, ומצוה שהוא מחוייב בה חיובא הוא לשחרר כדי לקיים המצוה שאין איסור עומד נגדו והבן"ל.

קפג. אי שרי לשבח נכרי לאחר מיתתו

שם, בבן יהודע (מגילה י"ג.) מבי' דאסור לשבח נכרי אף לאחר מיתתו [וז"ל "מגנותו של אותו רשע למדנו שבחו שלא שמש ביום. נראה לי בס"ד לא נחתי רבנן לספר בשבחו דלא תחנם כתיב", והתם לאחר מיתת אחשורוש הוא].

קפד. אסור ליפות נכריה

שם, אי' בירושלמי (ע"ז פ"א ה"ט) ר"ש רבי אבהו בשם רבי יוסי בר חנינה **גודלת ישראל לא תגדל את הנכרית משם לא תתן עליהם חן**, דאם ישראלית מיפה אשה גויה עוברת על לא תחנם.

הפמ"ג (א"א סי' ש"ו סק"כ) [וז"ל "מה שאין כן המחבר דכתב מותר לקנות בשבת הוה שבות לחודיה ושרי, משום ישוב ארץ ישראל לא גזרו בדבר "זה", אף האידנא שאנו בין האומות וליכא לא תחנם לעכו"ם כי אם ישוב ארץ ישראל לבד, התיירו שבות לדבר זה"], ועי' בשו"ת אבני נזר [יו"ד סי' תנ"ח אות י"ז] [וז"ל "זולת מ"ש בשם הפמ"ג [סי' ש"ו בא"א סק"כ] דבזה"ז שאנו בין האומות לית ב"י משום לא תתן להם חני'. אינני מבין דברים אלו והא דפ"ק דע"ז הלכה פסוקה בש"ע [יו"ד סי' קנ"א ח'] בזה"ז"], ועי' בספר פרי הגן על הפמ"ג מש"כ בזה.

קפא. אי איכא לא תחנם בעבד

שם, עי' בסוגיא בערכין י"ד. : , ומבי' שם דליכא לא תחנם בעבד דהא בעבד כתוב הַנְּאֻה ולא בגוי עיי"ש [ועיי' באנצט"ל ערך לא תחנם], ועי' בדברות אריאל (ערכין סכ"ט) שעמד בזה, ועיי"ש מש"כ ליישב בשיטות הראשונים דס"ל דאיכא לא תחנם בעבד, ועי' מנחת פיתים (או"ח ס"צ), וז"ל

טע"ף טז
מג"א ס"ק ל - אי בגמ' דר"א שחרר עבדו
 וכו' י"ל כיון שאינו עושה לטובת העבד
 ליכא עשה כלל והוי כמורכו לו. עי' לשון הר"ן
 [וישן לא ע"כ ד"ה בל] שם, שלא אמרה תורה לעולם
 בהם תעבדו אלא משום שלא יתן להם מתנת
 חנם, כדכתיב בגוים לא תחנם, וכיון דליכא מנחה
 לא משום לידהו קעביד, יעו"ש. ועי' ברשב"א
 גיטין [לא ע"כ ד"ה המסקין] שהביא ד"ז בשם רמב"ן,
 ותמה עליו דהא כגד תושב לא שייך לא תחנם,
 ומקרא מלא הוא [דברים י"ג, טז] לגר אשר בשעריך
 תחננה, ומכ"ש בעבד שחייב במנחות כאשה,
 יעו"ש.

דלענ"ד, ודאי מודה הרמב"ן ור"ן דלא תחנם
 לא שייך רק בעכו"ם, ולא בעבד וגר תושב, אלא
 דכמו דאמרה תורה לא תחנם בגוי, דהיינו שלא
 ליתן להם מתנת חנם, כן בעבד אסרה תורה ליתן
 להם מתנה זו לשחררם, אבל לאו דלא תחנם ליכא
 בעבד. ור"א מערכין יג ע"ב, דליחא במשנה, אחד
 שהעריך את הנאה שבישראל, ופריך בגמ' בישראל
 אין בעכו"ם לא כו', אלא מלתא אגב אורחא קמ"ל,
 כדכרז יהודה אמר רב דאסור לאדם שיאמר כמה
 נאה עכו"ם זה, ופרש"י שם משום דכתיב לא תחנם
 לא תתן להם חן יעו"ש, ושם דקד' יד ע"ב במשנה
 קתני אחד שהמית את הנאה שבעבדים כו', הרי
 דבעבד לא שייך לא תחנם :

הועתק על ידי אוצר החכמה

קפב. בגדר הלאו דלא תחנם

שם, בגדר הלאו של לא תחנם בדברי הר"ן המפורסמים בגיטין לגבי משחרר עבדו, עי' בתשובות כתב סופר אורח חיים סי' ס"א [וז"ל "שבת וראיתי די"ל כיון שישראל עושה זאת לטובת עצמו, אפי' בחול דליכא מצוה מותר כ"ש ביום טוב לצורך מצות יום טוב :

קפח. אם יש איסור לא תחנם בגר תושב

הנה הסברא מובנת, אולם כל הספק שלי היה אולי הוא מטעם שלא להפקיע קדושת המקום ועל כן נסתפקתי בזה וכאשר רמזתי ע"ז, אולם דברי שר התורה הנ"ל אי"צ חיזוק.

והנה כת"ה העיר מש"ס ע"ז דף י"ד [ע"ב] דתנן שם במשנה [י"ג ע"ב] אלו דברים אסורים למכור לעכו"ם וכו' רבי מאיר אומר אף דקל טב, ומקשינן בגמ' הא דקל ביש מזבנינן, הא אין מוכרין לעכו"ם במחובר כו', ומשני מאי דקל טב פירות דקל, ולהנ"ל יקשה לוקמי שבא להחליף, דבדקל טב אסור משום לפני עור דלוקחין זה לצרכי עבודת אלילים ובדקל ביש שרי, דמשום לא תחנם ליכא בחליפין. ותיירץ דכיון דהמוכר קתני במשנה ולא המחליף, ומשום זה היה נראה להגמ' לדחוק לאוקמי במחליף, משא"כ בהא דמשני הש"ס מאי דקל טב פירות דקל טב אין בו שינוי לשון כמו מן המוכר למחליף עכ"ד. וצ"ח כ"ת שהחזון איש זצ"ל [יו"ד סי' ס"ה סק"א] עורר בזה, ואין הספר תחת ידי כעת.

ויש להעיר קצת לדעת, דהנה בשו"ת שער אפרים [סי' ס"ח] העיר להביא ראיה לדעת המרדכי [ב"מ סי' שצ"ה] המובא בשו"ע יו"ד סי' רי"ז סעיף ל"א דחליפין הוי בכלל לשון מכר, ממתני דמעשרות פ"ב מ"ח דמחליף עם חבירו אפילו לקצות חייב משום דמכר קובע, אלמא דחליפין הוי בכלל מכר. והנה הא דגם לקצות חייב הא אזלא אליבא דר"מ כמבואר בירושלמי [שם ה"ד] מובא בתו"י"ט שם [ד"ה רבי יהודה] דס"ל דמקח קובע גם בדבר שלא נגמר מלאכתו, וא"כ הלא בש"ס ע"ז בעל המימרא דאף דקל טב הוא ר"מ, ולר"מ תהדר הקושיא לישני ולוקמי בחליפין כנ"ל, דהא לר"מ ע"כ גם חליפין הוי בכלל לשון מכר וא"כ לא הוי שינוי לשון יותר מן מה דמתרץ הש"ס מאי דקל טב פירות דקל טב"י.

קפח. קנה קרקע מגוי וחזר ומכרה לו אי עובר בלא

תחנם

שם, ע"י מהרש"א (גיטין מ"ז). שכתב דבקנה קרקע מגוי וחזר ומכרה לו דאפשר דבכה"ג ליכא לאו דלא תחנם [וז"ל "ויש ליישב כיון דאסור למכור קרקע לעובד כוכבים בא"י לא בעי למנקט מלתא בגוונא דעביד ישראל איסורא שמכר קרקע לעובד כוכבים אבל בכה"ג שקנאה מעובד כוכבים ושוב חזר ומכרה לו אפשר דליכא איסורא"], ועיי"ש בקרני ראם שנחלק עליו, ועיי"ע באנצקלופדיה תלמודית (ערך לא תחנם) מש"כ בזה.

קפח. אי איכא לא תחנם לומר לנכרי ליטול מן ההפקר

שם, לומר לנכרי ליטול מן ההפקר ליכא בזה לאו דלא תחנם [אוי"ש פ"י מע"ז ה"ד, וז"ל "אך הורה לנו פרט חדש, דבירושלמי פרק לפני אידהן (ע"ז פ"א) הלכה טית, לא תחנם, לא תתן להם מתנת חנם, והתניי מעשה בר"ג שהיה מהלך בדרך וראה גלוסקין אחת כו', אמר לטבי עבדו טול גלוסקין כו' כו', א"ל מבגוי טול גלוסקין זו כו', ולא קאמר שום תירוץ, והברור דכוונתו דוקא דבר שהוא ממון של ישראל אסור לתת לגוי, אבל דבר שהוא הפקר ולא זכה בו עדיין שרי ליתן לעו"ג, ולכך טבי עבדו דלית ליה זכי' לנפשיה, דמה שקנה עבד קנה רבו, ומי היה הזוכה ר"ג,

שם, בענין אם יש איסור לא תחנם בגר תושב, יעוי' במשך חכמה (בסוף הפרשה) דנקט דיש לא תחנם [וז"ל "לכן כיון שבגר תושב אם מוכרים לו קרקע או כל דבר שבמחובר, עובר משום "לא תחנם" (לעיל פסוק ב) - לא תתן להם חניה בקרקע"], ויעוי' בחזו"א על הר"מ פ"י מע"ז ה"ד [וז"ל החזו"א "וזה שהזהירה תורה לא ישבו ולא תחנם הותר לגר תושב כדכתיב דברים כ"ג י"ז עמך ישב וגו' ואפי' למאן דדריש ל"ת עבד אל אדוי למלתא אחריתא גיטין מ"ה א' מ"מ סיפ"י דקרא עמך ישב וגו' בגר תושב משתעי וכדאמר ערכין כ"ט א' אתיא טוב טוב כו' וכדכתיב ויקרא כ"ה ל"ה גר ותושב וחי עמך וכמש"כ הר"מ פ"י"ד מה' א"ב ה"ז דלכך נקרא תושב שהותר ישיבתו אתנו, וכן מותר ליתן ל"י חניה בקרקע שהרי מקרא דלא תחנם ילפינן נמי מתנת חנם וגר תושב נותנין לו מתנת חנם כדכתיב לגר אשר וגו' וכדאמר ע"ז כ"א א"י], וע"י חינוך מצוה צ"ד [וז"ל "מדיני המצוה, כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאילו רצו להניח עבודה זרה, אף על פי שעבודה מתחילתן, שמוותרין לשכון בארצנו, וזהו הנקרא גר תושב, כלומר שהוא גר לענין שהותר לישב בארצנו, כמו שאמרו זכרונם לברכה [ע"ז דף ס"ד ע"ב] אי זהו גר תושב, זה שקבל שלא לעבוד עבודה זרה. ואם לא הניח עבודה זרה אין צריך לומר שאין מוכרין לו קרקע שישכון בארצנו אלא אפילו להשכיר לו אסור כל זמן שישכור לדירה, לפי שמכניס שם עבודה זרה, אבל לסחורתו מותר ובלבד שלא ישכיר לשלשה בני אדם, לפי ששלשה דבר קביעות הוא ואין ראוי לקובעם. וחילוק הדינין שאמרו זכרונם לברכה [עבודה זרה דף כ"א ע"א] שיש בענין זה בין בתים לשדות וכרמים ובין סוריא לארץ ישראל, ויתר פרטיה, מבוארין בסנהדרין ועבודה זרה [שם]."]

קפח. מי שמחליף קרקע בא"י עם נכרי אי עובר בלא

תחנם

שם, ילי"ע אם מותר להחליף קרקע בא"י עם נכרי אי איכא לא תחנם, ויעוי' בשו"ת דובב מישרים (ח"ג סי' א סק"א) שהאריך בזה [וז"ל "ועל דבר שהעיר כ"ת על מה שרמזתי בספרי דובב מישרים ח"ב בסוף ההוספות [במהדו' זו סי' מ"ז] להסתפק בהא דאסור למכור לעכו"ם קרקע בארץ ישראל משום הלאו דלא תחנם, דלא תתן להם חניה בקרקע [ע"ז כ" ע"א], אי האיסור הזה שייך גם במחליף קרקע בקרקע של עכו"ם, דמכיון שלא נתוסף להעכו"ם שום חניה בקרקע, דתחת קרקע זו שמקבל הלא נותן מקרקעו לישראל א"כ ממילא אין זה בכלל האיסור, או דאנו צריכים לדון על כל קרקע לבדה, וא"כ הרי בקרקע זו נתוספה לו חניה ולא מהני מה שע"ז יוצאת קרקע אחרת מרשותו. ובשגם אם נאמר דהקפידה הוא משום דמפקיע הקרקע מקדושתה, וא"כ גם בכה"ג צריך להיות אסור וכמו שהבאתי בכעין זה מהירושלמי [מגילה פ"ג ה"א] ע"ש.

וציין כ"ת לתשובת הגאון האדיר בעל התורת חסד ז"ל שנדפסה בספר זכר שמחה [סי' רט"ו אות ז'] שמסיק להתיר דסוף סוף לא ניתוסף לעכו"ם חניה בארץ ישראל ע"ש.

בקידושין דף ע"ו ועיין במהרש"א דאף בעכו"ם הבא על בת ישראל צריך הולד גרות ולא אמרינן הולד כמותה רק דלא הוי ממזר. אבל גרות בעי"ן, אמנם ברוב הראשונים (עי' בר"מ פט"ו מאיסו"ב ה"ו) מבואר שהולד עבד [ועיי"ש היטב באו"ש], וכ"ה בירושלמי קידושין (פ"ג ה"ג), ועי' אמרי משה (סכ"ו אות ח').

קע. דין ולד שנולד מוגר שמל ולא טבל

שם, ע"י מה שכתב בדובב מישרים (ח"א ס"ז) [וז"ל "והיה נראה לי לחדש דנהי דבן הנולד מנכרי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר וחשיב כישראל גמור, מ"מ בגר שמל ולא טבל אף דדינו כנכרי מ"מ הולד הנולד ממנו ע"י ישראלית שפיר גם הולד חשוב כנכרי. והטעם נ"ל דהא בש"ס יבמות דף מ"ה ע"ב מבואר דמשום הכי הולד כשר משום דנכרי ועבד לא תפסי קידושין בהו כלל. ועיין ברשב"א שם [ד"ה הכין] שהביא בשם רב האי גאון ז"ל משום דאינו מתייחס אחריו משום דקרוי בנה עיי"ש. ועיין בתוס' גיטין דף מ"ג ע"א ד"ה ואי שכתבו ג"כ דהכי דאינו בר קידושין אין בנו מתייחס אחריו וחשוב כלית ליה יורשין עיי"ש. וא"כ כיון דאינו מתייחס אחריו רק אחר אמו שהיא ישראלית, שפיר חשיב ישראל גמור בלי גירות"], ועיי"ש עוד בהמשך דבריו שהאריך בזה.

קעג. נכרי הבא על בת ישראל מה דין הולד

שם, דעת תוס' יבמות (י"ז). ובכורות (מ"ז). דלמ"ד נכרי הבא על בת ישראל הולד כשר פי' שהולד גוי דשדינן ליה בתר הנכרי, ולמ"ד הולד ממזר שדינן ליה בתר אמה והוי ישראל ממזר ונח' שם עם רש"י, ועי' במהרי"ט אלגזי (בכורות פ"ח אות ס"ה סק"ב) שכתב חי' עצום בדעת תוס', דלולד יש צד גוי וצד ישראל, ואם אמו גדלה אותו בתורה ובמצות אמרי' דאגלאי מילתא למפרע דהורתו ולידתו בקדושה והוי ישראל כשר ואע"פ שאביו גוי, ואם אביו הגוי גדלו כמשפט הגויים איגלאי מילתא למפרע דהורתו ולדות בגיות וחשיב גוי גמור [וז"ל "ונראה דהא דקרינן ליה מזוהם כגוי דקאמר מזהמין את הולד אע"פ דבנך קרינן ביה, היינו משום דיש לו צד גיות ויש לו צד ישראל, דמצד דאינו ממזר הרי שדינן ליה בתר הגוי אביו, ומצד דפגום לכהונה שדינן ליה בתר אמו, וני"מ מזה דמאי דאמרינן דלמ"ד כשר אפילו קודם שנתגייר כשר, היינו בגוי שבא על בת ישראל בדרך זנות ונתעברה ממנו ושוב לא ידע הגוי מהולד כלל, ואמו גדלו בתורה ובמצות כבן ישראל ממש, דבכה"ג אמרינן דאיגלאי מילתא למפרע דהורתו ולידתו בקדושה ומתחלתו ישראל גמור היה ולא כגוי שנתגייר, אך אם היה הענין שהגוי לקח את בנו וגדלו הוא בעצמו כמשפט בני הגויים ונתגדל בגיות, כה"ג אמרינן דאיגלאי מילתא למפרע דהורתו ולידתו בגיות וחשיב כאילו תחלתו גוי גמור, ובאופן זה אינו מותר לבא בקהל עד שיתגייר גירות גמור, דהכי דרשינן ליה לקרא את בתך לא תתן לבנו כי יסיר את בנך מאחרי, דה"פ דבן בתך דקרוי בנך וכישראל מעיקרו מיקר היינו אם לא יסירנו מאחרי, דאם יסיר את בנך מאחרי דמעיקרא מגדל אותו גוי כמגדל בין הגויים, הרי למפרע אינו קרוי זה בנך"], ועי' בשער המלך (פ"ט מטו"מ הי"ב) ובהגהות מעשה חושב מש"כ ליישב לפי"ז, ועיי"ש בקרן אורה יבמות ט"ז, ועוד בענין גוי

ואיהו לא נתכוון לזכות בו, רק הגביהו כדי שלא להעביר על האוכלין, ולכך שרי ליתן לנכרי [ומ"מ מדויק דשרי בהנאה, דאל"ה אסור אף על גב דאינו שלו, כמו שכתבו תוספות פסחים דף כ"ב ע"ב ד"ה ואמה"ח, שמחזיק לו טובה] ולכן אמר למדנו שאין מעבירין על האוכלין, היינו דאל"כ רק הגביה לצורך עצמו ולזכות בו איך היה רשאי ליתן לגוי, וע"כ משום דאין מעבירין על האוכלין, וזה שדייק רבינו מהך דנבילה של גוי במכירה ולא בנתינה, והיינו כמו בנבילה שהוי ממון של ישראל, הא מידי דהפקירא שרי, ודוק"].

קעט. אי איכא לא תחנם בנכרי שאינו עובד ע"ז

שם, אין איסור לא תחנם בנכרי שאינו עובד ע"ז [תשו" הרשב"א ח"א ס"י ח', וז"ל "ואמרינן בפרק בתרא דעבודה זרה (דף ס"ה א') רב יהודה שדר קורבנא לאבידרנא ביום אידו. אמר ידענא ביה דלא פלח לעבודה זרה. וכן רבא שדר קורבנא לבר שישך"], ועיי"ש באריכות באנצט"ל (ערך לא תחנם), ועיי"ש עוד במאירי (עבודה זרה כ.). שכתב "הא כל שהוא מן האומות הגדורות בדרכי הדתות ושמודות באלהות אין ספק שאף בשאין מכירו מותר וראוי וכבר אמרו שולח אדם ירך לנכרי".

קע. דין מצרי הבא על בת ישראל

פ"ז פ"ג, ולא תתחתן בס בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך, ע"י במושב זקנים עה"ת (פי' שמות פ"ב פי"ב) דמבו' בדבריו דהאי דינא דגוי הבא על בת ישראל הולד כשר [דהיינו שהוא יהודי], לא הוי במצרי הבא על בת ישראל עיי"ש, [וז"ל "אך קשה לי מה היה צריך להתגייר אותו בן, והא קתני התם במסכת יבמות בפרק החולץ (מ"ה א') גוי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר, בין בפנוייה בין באשת איש, והרי אמו של אותו הבן היתה ישראלית כדכתיב בן אשה ישראלית. וי"ל דדוקא מגוי אמרינן הולד כשר, אבל ממצרי לא משום דאזלינן אחר הפגום שבשניהם. דהכי קתני התם במסכ' יבמות (ע"ח ב') הלך אחר פסולן. ופי' ר"ש ז"ל במס' קידושין בפר' האומר (ס"ז א' ד"ה בנה שלישי) דהיינו לענין ישראל דיש קידושין ויש עבירה עד ג' דורות הולד הולך אחר המצרי ד(ו)יולדו להם כתיב ואחריהם [הולכים] הולדות, אבל לענין מצרי ומצרית לא מגמר לן האי להם (מידל) דהא בתרוייהו להם קרינן ביה הוא מצרי והיא מצרית"].

קעא. עכו"ם הבא על השפחה מהו דין הולד

שם, אף למ"ד דעכו"ם הבא על בת ישראל הולד כשר [ושי' רש"י דהולד יהודי וא"צ גירות], בכא"פ עכו"ם הבא על השפחה הולד עכו"ם (עי' אה"ע ס"ח ס"ה) [טוב טעם ודעת מהדורא תליתאי ח"ב סי' רל"ג, וז"ל "ולפי הנ"ל יש לומר כך דמייירי דהשפחה היתה פרוצה והולידה בזנות והי' שם רוב נכרים אזלינן בתר רובא דהולד עכו"ם ואתיא כר"ש דס"ל עכו"ם אין מטמאין באוהל ואף דעכו"ם הבא על בת ישראל הולד כשר יש לומר דוקא בישראלית ממש. אבל עכו"ם הבא על השפחה הולד עכו"ם ואף דבאה"ע סי' ה' יש דולד שפחה ונכרית כמותה בין מכשר בין מפסול יש לומר דמייירי בשאר פסולין אבל מנכרי אפשר דהוי עכו"ם ואפי' אי נימא כפשוטו דגם בשפחה מנכרי הולד כמותה יש לומר הרי דעת רש"י

דאסיפא דקרא סמך בתך לא תקח כו' דע"כ בנכריותן דבגירותן לא שייך כי יסור ונ"מ שאינו חייב אלא בקידוש ובעל כמ"ש בקידושין ע"ח א' ושניהם מודים דרך ליקוחים", וכבר עמדו בזה דמה שייך לומר דבנכרית יתחייב רק ע"י קידושין הרי לא שייך קידושין בנכרית.

קעז. כל עכו"ם צריך שריפה קודם ששוחק

פ"ז פ"ה, כי אם כה תעשו להם מזבחתיהם תתצו ומצבתם תשברו ואשירהם תגדעון ופסיליהם תשרפון באש, ע"י מה שכתב בגליון מהרש"א (יו"ד סי' קמ"ו) [וז"ל "לר"ת בתוספות חולין דף פ"ח ריש ע"ב, כל עבודת כוכבים צריך שריפה קודם ששוחק"].

קעה. בהא דמדה טובה מרובה ממדת פורענות

פ"ז פ"ט, וידעת כי ה' אלקיך הקל הנאמן שמר הברית והחסד לאהביו ולשמרי מצותיו לאלף דור, ע"י מה שכתב המהרש"א (חגיגה ה'): [וז"ל "בתוס' פ"ק דסוטה הקשו בזה שם דמהכא משמע דמדה טובה ומדת פורענות כי הדדי נינהו דבתרוייהו יום א' חשוב שנה והתם קאמר דמדה טובה מרובה ממדת פורענות ובתוספתא קתני דמדה טובה מרובה על מדת פורענות על חמש מאות ע"ש ונראה ליישב דודאי לאו כללא הוא בכ"מ דמדה טובה מרובה ממדת פורענות דהא במדה טובה גופיה יש חילוק דלגבי אוהביו כתיב לאלפים דור ולגבי שומרי מצותיו דהיינו מיראה כתיב לאלף דור אלא דהכל לפי כוונת העושה בו לטובה ומ"מ אינו פחות ממדה הרעה"].

קעט. שכר מצוה בהאי עלמא ליכא רק כשעושה מה שמחויב על פי דין

פ"ז פ"א, ושמרת את המצוה ואת החקים ואת-המשפטים אשר אנכי מצוך היום לעשותם, וכתב רש"י "היום לעשותם - ולמחר לעולם הבא ליטול שכרם", הא דאמרי' (קידושין ל"ט): שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, היינו רק כשעושה רק מה שמחויב על פי דין, אבל אם עושה יותר מן הדין מקבל שכר בעוה"ז [בנין יהושע באדר"י סופ"ג, וכ"כ בעוד הרבה ספרים, וז"ל הבנין יהושע "ובד"א נראה לתרץ דאיתא בזוהר ובספרי מוסר על פסוק וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו (בפי' ויצא) כל היכא דאמרינן שכר מצוה בהאי עלמא ליכא הוא רק אם עושה מה שמחויב בדבר לאפוקי אם אדם עושה לפניו משהו"ד אוכל פירותיהן בעוה"ז וזה שאמר יעקב אבינו ע"ה עשר אעשרנו כפל מעשר לפניו משהו"ד לכן ביקש שיהיה אלהים עמו וישמור אותו מכל צרה כי בוודאי יגיע לו פירות מזה בעוה"ז ע"ש שהעמידו הרבה פסוקים ומאמרים ע"פ הקדמה זו"].

קפ. יש אופנים שיש שכר בהאי עלמא

שם, ע"י מש"כ הגחיד"א (דבש לפי מערכת מ' אות י"ב) [וז"ל "מצות אמרו רז"ל שכר מצות בהאי עלמא ליכא. אמנם בשכר השמיעה שאדם שומע דברי תורה נותנין לו שכר בעולם הזה. כן כתב הגאון מהרש"ק ז"ל בסי' ברכת שמואל פי' עקב. וזה רמז שמעו ותחי נפשכם"], וע"ע מש"כ הגחיד"א בחדרי בטן (דרוש לפרשת עקב) [וז"ל "ובזה [יובן] והיה עקב

הבא על בת ישראל ע"י רמב"ן עה"ת סו"פ אמור, וע"י בהערות למהר"ט אלגזי, וע"ע בשו"ת בית יצחק (אה"ע ח"א סכ"ט) [וז"ל "וכת"ה מביא דברי ר"ט אלגזי בסוגיא דבכורות מ"ז והיא בדף פ"ח ע"א דפוס פרעשבורג ד"ה ועוד רא"י ברורה שכי' דנכרי שהוליד בן מישראלית אם הבן נתגדל בדת הישראלי הוא ישראל ואם הבן נתגדל כנכרי הוא נכרי והוא מיתלי תלי וקאי. הנה לדבריו מיושב מה שנתקשית זה כביר אהא דאמרינן בר"ה דף ג' דכורש מלך עכו"ם הי' רק דמלך כשר הי' ומ"ה מניסן מנינן והרי כורש הוא דריוש וכתבו תוס' דהוא דריוש בן אסתר והרי נכרי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר והוא ישראל כמ"ש תוס' יבמות ט"ז א"כ הי' דריוש בן אסתר ישראל ומ"ה מניסן מנינן ומה מקשה בגמ' ומצאתי בספר גבולות בנימן להמקובל החסיד מ' בנימן הכהן זצ"ל בהקדמה שהרגיש בזה קצת אולם לסברת הרי"ט אלגזי ניחא דכיון שנתגדל בין הנכרים דינו כנכרי אמנם הסברא אינו מובן אך שמא י"ל דכיון דהתורה אפקרי' לזרעא דנכרי וזיכתה להאשה הישראלית דוקא לטובת הילד זיכתה כגון שהילד יוגדל בדת יהודית אבל אם מתנהג כנכרי ועוד גרע לו שהוא ישראל שנענש בעברו על המצוה אדעתא דהכי לא זיכה לה התורה ונשאר נכרי ועיין בספרי חיו"ד ח"ב סי' ט"ו אות ה' בדין אם יש להאם זכות בולדות ומ"מ גוף הדין הזה לענין נכרי ועבד הבא על בת ישראל עדיין צ"ע כי בפוסקים הראשונים מבואר שלא כדבריו"].

קעד. גר הבא על בת ישראל אי מותר הולד בממזרת

שם, יל"ע בגר הבא על בת ישראל אי מותר הולד בממזרת, דעת הר"מ (פט"ו מאיסו"ב ה"ט) שאסור בממזרת, ודעת תוס' (קידושין ע"ד: ד"ה והרי) והר"ן (קידושין ל: בדה"ר) דמותר בממזרת [וז"ל הר"ן "וכתב הרמב"ם ז"ל בפרק ט"ו מהלכות אסורי ביאה בגר שנשא גיורת דוקא אבל גר שנשא בת ישראל הולד ישראל גמור ואסור בממזרת ולא ידעתי מנין לו דאע"ג דעובד כוכבים הבא על בת ישראל הולד ישראל גמור ואסור בממזרת התם היינו טעמא משום לפי שאי אפשר לו להתייחס אחר אביו דלמשפחותם לבית אבותם בישראל הוא דכתיב אבל זה שאביו ישראל גמור למה לא יתייחס אחר אביו ויהא נדון כגר דמותר בממזרת והרי כאן יש [דף סו ב] קידושין ואין עבירה והולד הולך אחר הזכר וצ"ע"], ויעוי' בחי' רבנו חיים הלוי מש"כ לבאר בדעת הרמב"ם

קעה. אי שרי לישא בת מומר לע"ז

שם, ע"י בחי' הר"ן (חולין ד:): שכתב דבת של מומר לע"ז אסורה מדבריהם כמו בת עכו"ם [וז"ל "הילכך אי מומר לע"ז הוי מומר לכל התורה כולה כיון דככותי גמור הוא בכלל גזרתן הוא אף על פי שאין בבנותיו איסור חתנות מן התורה"], וכ"מ ברמב"ן שם, ויעוי' בשו"ת בנין ציון החדשות (סכ"ג) שנראה מדבריו דליכא איסור דרבנן

קעו. הלאו דבתו לא תקח לבנך הגם דאיירי בגיותן

בכא"פ הלאו הוא רק ע"י קידושין

שם, ע"י בביאור הגר"א (אה"ע סט"ז סק"ב) [וז"ל "והא דע"ז הנ"ל תירץ בתוספת שם ובספ"ג דקידושין

במאמרם ז"ל] זריזין מקדימיין למצות [מקדימין דייקא שהן מקדימין ולא נאמר עליהם מי הקדמני] ואיתא בילקוט והיה כי תבא אין והיה אלא מיד וז"ש והיה כשיהיה מיד בזריזות עקב יש שכר ולא שייך מי הקדימני ושמר ה' אלהיך [לך] את הברית".

תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אותם ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך. ונקדים מאז"ל (ויק"ר כז) מי הקדמני ואשלם מי מל בנו וכו' [עד שלא נתתי לו בן זכר], ואיתא דאם האדם זריז ליכא מי הקדימני וכו' [ואסמכוה דורשי רשומות

ILKANYEVSKI@GMAIL.COM להערות ולקבלת העלון